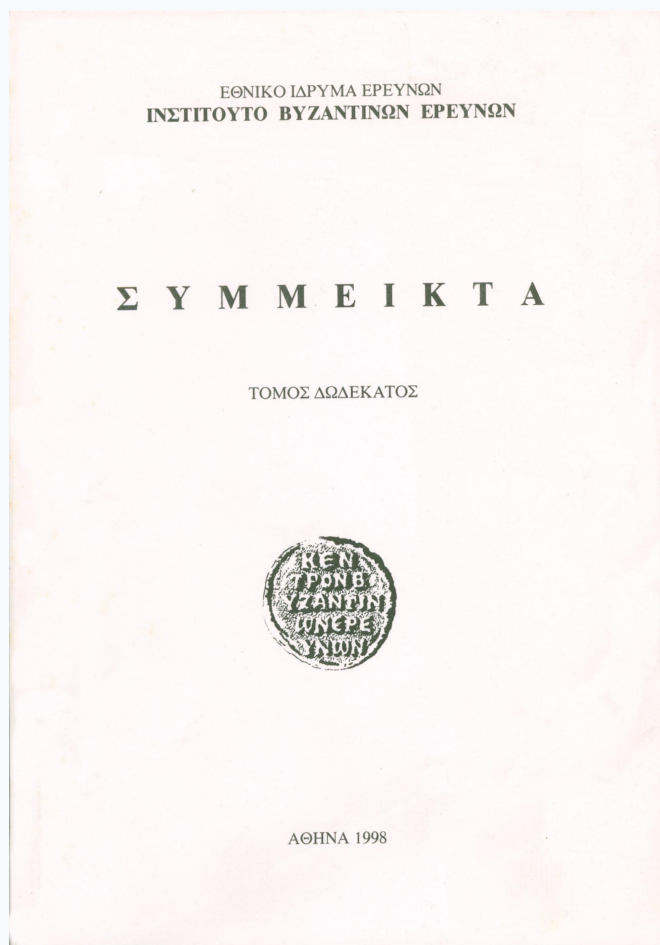

Byzantina Symmeikta

Vol 12 (1998)

SYMMEIKTA 12

Τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἐπισκόπων στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σερρῶν

Κρίτων ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.856](https://doi.org/10.12681/byzsym.856)

Copyright © 2014, Κρίτων ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ Κ. (1998). Τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἐπισκόπων στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Γενναδίου Σερρῶν. *Byzantina Symmeikta*, 12, 271–317. <https://doi.org/10.12681/byzsym.856>

ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΣΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ
16ου ΑΙΩΝΑ
ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

Ὁ μητροπολίτης Σερρών Μακάριος ἀπεβίωσε. Ὁ πατριάρχης βρέθηκε σέ μεγάλη φροντίδα πρὸς τὴν ἀγιωτάτην αὐτὴν ἐκκλησίαν τῶν Σερρῶν, τιμίαν τε οὖσαν καὶ μεγάλην, ἄλλως τε καὶ ἀρχόντων εὐγενῶν εὐποροῦσαν πολλῶν καὶ χρησίμων, ἐτέρου κρείττονος προσώπου ἐπιτυχεῖν. Ἡ ἀσυνήθης αὐτὴ διατύπωση χρησιμοποιεῖται στὴ συνοδική πράξη τοῦ πατριάρχου Συμεῶν Α΄ τοῦ 1486 γιὰ τὸ διορισμὸ ὡς μητροπολίτη Σερρῶν, ὄχι βέβαια τοῦ Γενναδίου, ἀλλὰ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς προκατόχους του, τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Βατοπεδίου Μανασῆ, τοῦ μετέπειτα πατριάρχου Μαξίμου Δ΄¹. Τὴν τιμίαν καὶ μεγάλην καὶ ἀρχόντων εὐπορούντων πολλῶν καὶ χρησίμων ἐκκλησία τῶν Σερρῶν κλήθηκε νὰ ποιμάνει, τουλάχιστον 22 χρόνια ἀργότερα, ὁ Γεννάδιος.

Πότε ἀκριβῶς ἔγινε μητροπολίτης Σερρῶν δὲν γνωρίζουμε. Πάντως ὄχι τὸ 1512 ἢ τὸ 1517 πού πιστεύονταν ὡς σήμερ². Ἡ πρώτη ἀσφαλὴς μαρτυρία τοῦ

* Συντομευμένη μορφή τῆς ἐργασίας παρουσιάστηκε ὡς ἀνακοίνωση στὸ Α΄ Διεθνὲς Συνέδριο *Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχή τους. Ἀπὸ τὴν Ἀρχαία στὴ Μεταβυζαντινὴ κοινωνία* (Σέρρες, 29 Σεπτεμβρίου-2 Ὀκτωβρίου 1993).

1. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε΄, ἐγγρ. ὑπ' ἀρ. 4, στ. 7-9 (ἀνέκδοτο). Πρβλ. Σοφρόνιος Εὐστρατιάδης, *Ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Ἁθῶ. Β΄*. Ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου, *Ἑλληνικά* 3, 1930, 46, ἀρ. 6 (παραδίδει λαμβασμένη χρονολογία 1487).

2. Τὴ χρονολογία 1512 παραδίδει πρῶτος ὁ Λαυριώτης μοναχὸς ΣΑΒΒΑΣ, *Προσκυνητῆριον τῆς Βασιλικῆς καὶ Σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Λαύρας...* συνεθὲν μὲν παρὰ τοῦ Πανοσιολογιωτάτου Γεροπροηγουμένου καὶ Σκευοφύλακος τῆς αὐτῆς Μονῆς κυρίου Σάββα... Ἐνετίσαι 1780, 45. Στούς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῶν Σερρῶν ὁ Γεννάδιος φέρεται νὰ ἀρχιερατεῦει μεταξὺ 1517 καὶ 1537. Οἱ χρονολογίες προτάθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ-ΚΕΡΑΜΕΑ, *Viz. Vrem.* 1, 1894, 678 καὶ ἐπαναλήφθηκαν ἔκτοτε ἀπὸ τοὺς P. LEMERLE, *Philippe et*

Γενναδίου ως ιεράρχη τῶν Σερρών περιέχεται σέ πατριαρχικό γράμμα τοῦ Παχωμίου Α΄ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1510. Ὁ πατριάρχης ἀποστέλλει τόν μητροπολίτη Σερρών στό Ἅγιον Ὄρος γιά νά ἐπιλύσει τήν οἰκονομική διαφορά μεταξύ τῆς μονῆς Βατοπεδίου καί τοῦ πρώην πρώτου Κασσιανοῦ³. Στό ἔγγραφο δέν ἀναφέρεται τό ὄνομα τοῦ μητροπολίτη. Ὡστόσο, ἕνα μήνα ἀργότερα, ὁ Γεννάδιος βρίσκεται στόν Ἀθῶνα, ἐπιλύει τή διαφορά καί ὑπογράφει τό σχετικό ἀποφασιστικόν γράμμα⁴. Αὐτό σημαίνει ὅτι θά ἦταν μητροπολίτης τουλάχιστον ἀπό τόν προηγούμενο χρόνο, τό 1509. Ἡ τελευταία, χρονολογικά, μνεία προκατόχου του εἶναι ἐκείνη τοῦ Καλλίστου τόν Μάρτιο τοῦ 1501⁵, ὁ ὁποῖος πιθανόν νά διαδέχθηκε τόν ἀνελθόντα τό 1491 στόν πατριαρχικό θρόνο Μανασσῆ (Μάξιμος Δ΄)⁶.

la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Παρίσι 1945, 275, Π. ΠΕΝΝΑ, *Ἱστορία τῶν Σερρών*, Ἀθήνα 21966, 452, Β. ΑΤΕΣΗ, *Ἐπισκοπικοί κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, Ἀθήνα 1975, 236 καί Γ. ΣΤΟΓΙΟΓΛΟΥ λήμμα «Σερρών μητρόπολις», *Θρησκευτική καί Ἡθική Ἐγκυκλοπαίδεια* 11, στ. 116.

³. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε΄, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 39 (ἀνέκδοτο). Τό ἔγγραφο φέρει μόνο μηνολόγιο (Μάρτιος, ἰνδικτιών 13). Πρβλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, ὁ. π., 47, ἀρ. 10 (παραδίδει λανθασμένη ἰνδικτιώνα ια΄ καί ἔτος 1508).

⁴. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α΄, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 52 29 (ἀνέκδοτο). Τό ἔγγραφο, τό ὁποῖο φέρει μόνο μηνολόγιο (Ἀπρίλιος, ἰνδικτιών 13), συνυπογράφει, μεταξύ ἄλλων καί ὁ ἐπίσκοπος Ἱερουσό καί Ἀγίου Ὄρους Συμεών, ἀγνωστος ὡς τώρα στούς ἐπισκοπικούς καταλόγους.

⁵. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρών, σελ. 215-16: ἔγγραφο σχετικό μέ τήν ἐπιστροφή τοῦ μετοχιοῦ τῆς Παναγίας τοῦ Δοχίνου ἐκ μέρους τοῦ μητροπολίτου Σερρών Καλλίστου πρὸς τήν παρακείμενη μονή τοῦ Τιμίου Προδρόμου (Μάρτιος, ἰνδικτιών 4, 1501, ἀνέκδοτο): πρβλ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ἱεροδιάσκαλος καί ἡγουμένος, *Προσκυνήτριον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ παρά τῇ πόλει Σερρών σταυροπηγιακῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου*, Λιψία 1904, 38 καί Ρ. ODORICO, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme sur le mont-Ménécée. Inventaire du Cartulaire B. Partie B: XVe-XIXe siècle, Byzantion* 65, 1995, 229, ἀρ. 235 (βλ. καί ἀρ. 233).

⁶. Ἀρχιερατεῦει στίς Σέρρες ἤδη τό 1497 (Δ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ «Ἱερὸς Κώδιξ» τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στό β΄ μισό τοῦ 15^{ου} αἰῶνα. Τά μόνα γνωστά ἀπαράγματα, Ἀθήνα 1992, 158, στ. 186). Σέ ἀνέκδοτο πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἰωακείμ Α΄ τοῦ 1499, ὡς μητροπολίτης Σερρών ὑπογράφει ὁ Ματθαῖος, ὁ ὁποῖος φαίνεται νά διακόπτει τήν ἀρχιερατεία τοῦ Καλλίστου (Ἀρχεῖο Μονῆς Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α΄, ἀρ. Χ9, στ. 28). Στήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχει μητροπολίτης Σερρών μέ τό ὄνομα Ματθαῖος στά τέλη τοῦ 15^{ου} αἰῶνα. Τό τμήμα τοῦ καθ' ὅλα πρωτότυπου βατοπεδινοῦ ἐγγράφου, μέ τίς ἐπίσης πρωτότυπες ὑπογραφές τῶν συνοδικῶν, προέρχεται ἀπό πατριαρχικό ἔγγραφο τοῦ Ἀντωνίου Δ΄ τοῦ ἔτους 1389, τό ὁποῖο συγκολλήθηκε σέ ἐκείνο τοῦ 1499 (J. DARROUZÈS, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople VI*, Παρίσι 1979, ἀρ. 2867). Πρόκειται γιά τόν γνωστό Ματθαῖο Φακρᾶση, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται ὡς μητροπολίτης Σερρών ἀπό τό 1377 ὡς τό 1409 (PLP, ἀρ. 29584: βλ. καί DARROUZÈS, ὁ. π., εὐρετήριο).

Από τό 1510 καί ὡς τό 1539, τουλάχιστον ἄλλες τέσσερις φορές ξαναβρίσκεται στόν Ἀθῶνα, καί δέν θά πρέπει νά εἶναι οἱ μόνες, ἀσκώντας διατεταγμένα καθήκοντα διαιτητοῦ σέ κτηματικές διενέξεις μεταξύ τῶν μονῶν: Τόν Μάρτιο τοῦ 1522, μετά ἀπό ἐντολή τοῦ πατριάρχου Θεολήπτου Α΄, ἐπιλύει τή διαφορά μεταξύ τῶν μονῶν Μεγίστης Λαύρας καί Διονυσίου γιά τή βοσκή τῶν βουβαλιῶν τους στό Λογγό καί τόν ἐπόμενο μήνα (Ἀπρίλιο 1522), τή διαφορά τῆς πρώτης μέ τή μονή Ἰβήρων γιά τήν κατοχή *στασιδίου ἀλιευτικοῦ*, ὀνομαζόμενου Πίθος. Στίς [25] Μαρτίου τοῦ 1528 βρίσκεται στό Βατοπέδι, ὅπου, μαζί μέ τούς μητροπολίτες Ζιχνῶν Γρηγόριο καί Δράμας Ἰωακείμ, ἐπιλύει τή διαφορά μέ τή μονή Ἰβήρων γιά τήν κατοχή τοῦ *στασιδίου τῶν ἰχθύων* τοῦ Ρωσομύτη⁷. Λίγο πρὶν τόν Ἰούνιο τοῦ 1533, μαζί μέ τούς μητροπολίτες Θεσσαλονίκης, Ζιχνῶν καί Βεροίας, τόν ἐπίσκοπο Κασσανδρείας καί τόν ἡγούμενο τῆς μονῆς Γηρομερίου Γρηγόριο, ἐπιλύει τήν ἀναξωπυρωθεῖσα διαμάχη μεταξύ τῶν μονῶν Βατοπεδίου, Λαύρας καί Ἰβήρων γιά τήν κατοχή τοῦ *παραπάνω ἰχθυοστασιδίου*⁸. Τέλος, μεταξύ Ἰουλίου καί Νοεμβρίου τοῦ 1539 βρίσκεται στό κάθισμα τοῦ Μυλοποτάμου, ὅπου παρακολουθεῖ, χωρίς νά συμμετέχει στίς διαδικασίες, τήν ἐπίλυση τῆς συνοριακῆς διαφοράς μεταξύ τῶν μονῶν Ἰβήρων καί Λαύρας γιά τήν κατοχή τῆς τοποθεσίας τοῦ Μαγουλά⁹. Παρεμφερεῖς δραστηριότητες διαιτησίας ἐπεκτείνονται καί στήν ἐπίλυση διαφορῶν μεταξύ μονῶν καί ἀγροτικῶν κοινοτήτων τῆς ἐπισκοπικῆς του περιφέρειας: τό 1534, μετά ἀπό ἐντολή τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Α΄, ἀπολύει

⁷ Μάρτιος 1522: Ἀρχεῖο Μ. Λαύρας, συρτάρι 2, ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. 121, ἀνέκδοτο.- Ἀπρίλιος 1522: Ἀρχεῖο Μ. Λαύρας, συρτάρι 12, ἀνέκδοτο- πρβλ. Σωφρόνιος ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Ἀθῶ, Ἑλληνικά 2, 1929, 371-372, ὅπου λανθασμένα τό ἔγγραφο χρονολογεῖται στά 1582. Καί στά δύο ἔγγραφα συνυπογράφει ὁ μητροπολίτης Ζιχνῶν Γρηγόριος (τά ἔγγραφα καθῶς καί ἄλλες πληροφορίες σχετικές μέ τήν παρουσία τοῦ Γενναδίου στή Λαύρα ὀφείλω στό συγκινητικό ἐνδιαφέρον τοῦ βιβλιοθηκαρίου τῆς μονῆς ἱερομονάχου Νικοδήμου, τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ θερμῶς).- [25] Μαρτίου τοῦ 1528: Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α΄, ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. Φ 16, ἀνέκδοτο.

⁸ Τό γεγονός μνημονεύεται σέ *σιγγιλιώδη γραφήν* τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Α΄ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1533, μέ τήν ὁποία ἐπικυρώνεται ἡ ἀπόφαση τῶν μητροπολιτῶν. Στό ἔγγραφο ὁ Γεννάδιος φέρεται καί ὡς *τόν τόπον ἐπέχων τοῦ Κασσαρείας* (ἀνέκδοτο, Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α΄, ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. Φ 15). Πρβλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Ἀθῶ Β΄, ὁ π., 47, ἀρ.13.

⁹ Ἡ μαρτυρία περιέχεται σέ ἀχρονολόγητη ἐπιστολή τοῦ προηγουμένου τῆς μονῆς Ἰβήρων Διονυσίου πρὸς τόν ἡγούμενο τῆς Λαύρας (ἀνέκδοτη, Ἀρχεῖο Μ. Ἰβήρων, ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. 11). Ἡ ἐπιστολή πρέπει νά χρονολογηθεῖ μεταξύ Ἰουλίου καί Νοεμβρίου 1539 γιατί σχετίζεται ἄμεσα μέ τήν «ἀναφορά» τοῦ ἐπισκόπου Ἱερισσοῦ Μακαρίου καί Ἀγιορειτῶν πρὸς τόν πατριάρχη Ἱερεμία Α΄ σχετικά μέ τήν ἐπίλυση τῆς παραπάνω διαφοράς: πρβλ. Κ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Συμπληρώσεις στόν κατάλογο τῶν πρώτων τοῦ Ἀγίου Ὁρους, *Σύμμεικτα* 8, 1989, 450-456.

έγγραφο μέ τό όποίο ζητά άπό 20 κατοίκους του χωριού Ξυλοπηγάδια (τής σημερινής Πεντάπολης) νά έπιστρέψουν στή μονή Βατοπεδίου δεκαεπτά άγροτεμάχια σταροχώραφα, συνολικής έκτάσεως 266 στρεμμάτων τά όποία είχαν οικειοποιηθεί ¹⁰.

Στά 1517, πρέπει νά θεωρείται διακεκριμένος ιεράρχης γιά νά συνοδεύσει τόν πατριάρχη Θεόληπτο Α΄, μαζί μέ άλλους μητροπολίτες, στό ταξίδι του στή Βλαχία γιά τά έγκαίνια του μοναστηριού Arges πού συνδέθηκαν μέ τήν άγιοποίηση του πατριάρχη Νήφωνος Β΄ ¹¹.

Φαίνεται ότι είχε άποκτήσει άρκετή φήμη καί γνωριμίες στους πατριαρχικούς κύκλους της Κωνσταντινουπόλεως ώστε τόν Δεκέμβριο του 1522, μετά τόν θάνατο του πατριάρχη Θεολήπτου Α΄, νά είναι ύποψήφιος πατριαρχής ¹². Παραδόξως, όμως, ενώ τό όνομά του φέρεται πρώτο στό καταρτισθέν

¹⁰. Άρχείο Μ. Βατοπεδίου Τετράγωνο Γ΄, έγγρ. υπ΄ άρ. 72, άνέκδοτο. Φαίνεται ότι όλοι οί χωρικοί, πλην ενός, συμμορφώθηκαν, όπως διαπιστώνεται άπό γράμμα του πατριάρχη Ίερεμία, τόν Μάιο του 1536, πρós τόν Γεννάδιο γιά τό ίδιο θέμα (Άρχείο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Γ΄, έγγρ. υπ΄ άρ. 72: άνέκδοτο). Πρβλ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ίστορικά μνημεία του Άθω Β΄, ό. π., 47, άρ. 14. Γιά τό χωριό Ξυλοπηγάδια βλ. Ν. BELDICEANU, Structures socio-économiques d'un village de Macédoine: Aksilopigadi/Sámpisâqlô (1464/ 65). *Byzantion* 54, 1984, 26-58.

¹¹. Στις πηγές ύπάρχει άσυμφωνία σχετικά μέ τους επισκόπους-συνοδούς του πατριάρχη. Στόν *Βίο* του άγίου Νήφωνος (έκδ. V. GRECU, Βουκουρέστι 1943, 164, στ. 26) αναφέρονται οί μητροπολίτες Σεργών, Μηδείας, Μελενίκου καί Σάρδεων. Ο Διονύσιος ΦΩΣΤΕΙΝΟΣ, *Ίστορία της πάλαι Δακίας*, τόμ. Β΄, Βιέννη 1818, 82, ως συνοδούς του πατριάρχη φέρει τους μητροπολίτες Βάωνης, Σεργών, Βιζύης καί Έλενουπόλεως. Σέ σύντομο υπόμνημα γιά τόν *Βίο* του άγίου Διονυσίου του έν Όλύμπω τό όποίο συντάχθηκε περί τό 1541, λίγο μετά τόν θάνατο του άγίου, ως συνοδοί του Θεολήπτου, έκτός άπό τόν μητροπολίτη Σεργών, φέρονται οί άρχιερείς του Μελενίκου, της Σόφιας, της Νικαίας καί του Τυρνόβου πρβλ. Ά. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Άνέκδοτος Βίος του άγίου Διονυσίου, ιδρυτή της ιερής μονής της άγίας Τριάδος Όλύμπου, *Γρηγόριος ό Παλαμάς* 66, 1983, 27 στ. 16-17. Καί οί τρεις πηγές συμφωνούν στή συμμετοχή του Σεργών. Φαίνεται, επίσης, λογικό νά συμμετείχε στήν πατριαρχική συνοδεία ό μητροπολίτης Σόφιας καί μετέπειτα πατριάρχης Ίερεμίας, προστατενόμενος του πατριάρχη (Μαλαξού Ίστορία, έκδ. Μ. CRUSIUS, *Turcograecia*, Βασιλεία 1584, 164), αλλά καί γεωγραφικά πλησιοχωρών πρós τή Βλαχία. Σχετικά μέ τά έγκαίνια της μονής Arges βλ. Ρ. NÁSTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Ρώμη 1986 [*Orientalia Christiana Analecta* 227], 296.

¹². Η πληροφορία παραδίδεται, πολύ μεταγενέστερα, άπό τόν Δοσίθεο Έεροσόλυμων: «Έν έτει ζλα΄, Δεκεμβρίω λα΄, ίνδικτιώνος ια΄, έγένοντο ψήφοι ύπέρ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, επειδή ό κύρ Θεόληπτος τών τήδε μετέστη, τόν Θεού τή κελεύσει έτέθησαν δέ έν αύτοίς πρώτος ό Σεργών Γεννάδιος, δεύτερος ό Σοφίας Ίερεμίας καί τρίτος ό Έφέσου Ίωάσαφ» (Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Έεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 1, Πετρούπολη 1891 [φωτ. άνατ. Βρυξέλλες 1963], 346) καί άντιτάσκει πρós τή μαρτυρία της *Εκθέσεως Χρονικής* σύμφωνα μέ τήν όποία ύποψήφιοι γιά τόν πατριαρχικό θρόνο ήσαν οί μητροπολίτες Σοφίας Ίερεμίας, Άγχιάλου Ίωαννίκιος καί Σωζοπόλεως Ίωαννίκιος (*Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum*, έκδ. Σ.

τριπρόσωπο, καί επομένως κατά τά ειωθότα έπρεπε νά εκλεγεί πατριάρχης, δέν ανέβηκε στόν πατριαρχικό θρόνο. Ή θερμή υποστήριξη τών άρχόντων του γένους, οί όποιοι συχνότατα απέβαιναν οί κύριοι ρυθμιστές τών εκκλησιαστικών πραγμάτων, καί ιδιαίτερα του άρχοντα Κωνσταντίνου Κοινούπη πρós τόν μητροπολίτη Σόφιας Ίερεμία, είχε ως αποτέλεσμα νά επιλεγεί ό τελευταίος άν καί κατείχε τή δεύτερη θέση στό τριπρόσωπο¹³.

Ένα χρόνο άργότερα, σύμφωνα μέ μία παραλλαγή τής Χρονογραφίας του Ψευδοδωροθέου, ό Γεννάδιος φέρεται νά πρωτοστατεί στην προσωρινή εκθρόνιση του Ίερεμίου, όταν ό τελευταίος περιόδευε στους Άγίους Τόπους, καί στην ανάδειξη ως πατριάρχη του μητροπολίτη Σαξοπόλεως Ίωαννικίου, παλαιού αντιπάλου του Ίερεμία. Ός έν τούτου πέθανε άφορισμένος καί περιφρονούμενος από όλους¹⁴. Ή πληροφορία θά μπορούσε νά άληθεύει ως πρós τό πρώτο μέρος της. Εύλογη είναι ή πικρία ενός ανθρώπου ό όποιος πολύ πρόσφατα απώλεσε την πατριαρχική εκλογή. Όστόσο τό ότι πέθανε άφορισμένος καί περιφρονούμενος δέν άληθεύει. Συνέχισε επί πολλά ακόμη χρόνια νά είναι έν ενεργεία μητροπολίτης, νά ασκεί διαιτησίες μέ έξουσιοδότηση του ίδιου πατριάρχη Ίερεμία καί νά προβαίνει σέ χορηγίες.

Οί πρώτες χορηγίες του ιεράρχη μαρτυρούνται από τό 1519 καί επικεντρώνονται, κυρίως, στό μοναστήρι τής Μεγίστης Λαύρας. Τή χρονιά αυτή παραχωρεί πολύτιμο θυματό αξίας 1830 άσπρων (περίπου 35 χρυσά νομίσματα). Έναντι του ποσού αυτού άγοράζει δύο άδελφάτα για τόν έαυτό του ή τους καλογήρους του¹⁵. Άλλα πέντε άδελφάτα, ή αξία τών όποίων μπορεί νά υπολογισθεί σέ 4500 περίπου άσπρα (περίπου 80 χρυσά νομίσματα) θά άγοράσει στά 1534/35. Τά τρία άδελφάτα άγοράζονται για τους καλογήρους του οΐτινες τόν θάψουν, ένώ τά άλλα δύο για τους καλογήρ(ους) του Μακαρίου¹⁶.

ΛΑΜΠΡΟΣ, Λονδίνο 1902, 70). Για τό θέμα βλ. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, Χρονολογικά προβλήματα τής πατριαρχείας του Ίερεμίου Α΄ (1522-1546), *Μνημοσύνη* 1, 1967, 250 - 252.

¹³. Πειστική έρμηνεία για την φαινομενική άσυμφωνία τών δύο πηγών δίδει ό ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *δ. π.*, 252 - 254.

¹⁴. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *δ. π.*, 253 σημ.1.

¹⁵. Άρχείο Μ. Μεγίστης Λαύρας, *Κώδιξ άδελφάτων*, φ. 83. Οί μοναχοί του μητροπολίτη, πού τυχόν θά κάνουν χρήση τών άδελφάτων, *οφείλουν καί* αυτοί να δουλεύουν τό μοναστήρι(ον) *κατά τήν τάξιν τών έτέρ(ων) άδελφαταρέ(ων)*.

¹⁶. Άρχείο Μ. Μεγίστης Λαύρας, *Κώδιξ άδελφάτων*, φ. 83. Οί καλόγεροι του θά έχουν επίσης *καί τό κάθισμα καί* τό *κελήν καί ταις έλαΐς του καθίσματος καί* τό *περιβόλην ταις νεραντζαΐς*. Οί καλόγεροι του Μακαρίου θά έχουν τό *κάθισμα του Μακαρίου καί ταις έλαΐς καί* τό *κελήν του μετά θάνατόν του*. Φαίνεται ότι ό Γεννάδιος, είχε κτίσει ό ίδιος τό κελλίο (*δ. π.*, φ. 127), τό όποιο κατείχε άργότερα ό καλόγηρός του Θεοδόσιος. Τό 1549 τό κελλίο πωλείται από τή

Ἡ εὐεργετική, ὅμως, παρουσία τοῦ Γενναδίου στή μονή τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου σχετίζεται περισσότερο μέ τήν ἐπισκευή ἢ ἀνοικοδόμησι καί ἱστορήσι μνημειακῶν οἰκοδομημάτων. Στά 1522 χρηματοδοτεῖ τήν ἐπισκευή τοῦ μεγάλου πύργου, τοῦ λεγομένου τοῦ *Τσιμισκή*¹⁷, καί στά 1526/27 ἐπισκευάζει ἡ ἀκόμη, σύμφωνα μέ ἰσχυρές ἐνδείξεις, ἀνοικοδομεῖ τήν κατεστραμμένη ἀπό σεισμούς τράπεζα τοῦ μοναστηριοῦ. Σημείωμα τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰ. ἡ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ., στό νῶτο πατριαρχικοῦ ἐγγράφου, ἀναφέρει ὅτι τό 1526 ἰσχυρός σεισμός κατέστρεψε τοὺς τρούλους (*κουμπέδες*) τοῦ καθολικοῦ καί τῆς τράπεζας στή μονή τῆς Λαύρας καί ὅτι ὁ Γεννάδιος ἐπεσκεύασε καί τά δύο κτίσματα¹⁸. Μολονότι ἡ πληροφορία εἶναι πολύ μεταγενέστερη, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ στήν τράπεζα, φαίνεται νά ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα. Στό *Προσκυνητάριον* τοῦ προηγουμένου Σάββα ἀναφέρεται ὅτι ἡ τράπεζα παλαιότερα στεγαζόταν μέ θόλους καί μέ *κουμπέδαις*, ἀπό δέ τό πολὺ μάκρος καί τό πλάτος ὅπου ἔχει, ἐρῶγάισθη ἀπό σεισμούς, καί ὁ μητροπολίτης Σεργῶν Γεννάδιος ἐπεσκεύασε τή στέγη τῆς¹⁹. Σχετικά πρόσφατα δημοσιευμένη ἐπιγραφή σέ σανίδι καρφωμένο «στόν ἀμοιβόντα τοῦ τρίτου ζευκτοῦ τῆς δυτικῆς κεραίας» τῆς δίρριχτης ξύλινης στέγης, πού φέρει χρονολογία 1526/7, ὑποδεικνύει τήν ἐπέμβαση στό οἰκοδόμημα τήν ἐποχή αὐτή²⁰. Οἱ χρονολογίες ὅμως τοῦ σημειώματος καί τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρονται σαφῶς στό χρόνο τῶν ἐπισκευῶν ὅχι ὅμως καί στό ἔτος τοῦ σεισμοῦ πού κατέστρεψε τά οἰκοδομήματα. Δέν ἔχουμε καμμία συγχρονη μαρτυρία γιά σεισμό στό Ἅγιον Ὄρος τό 1526. Ἀντίθετα εἶναι γνωστός ὁ μέγας σεισμός στήν περιοχή τῆς Κωνσταντι-

Λαύρα, γιά 1200 ἄσπρα, στό μοναχό Μαρκιανό (δ. π., φ. 134), ἐνῶ τό κάθισμα παραχωρεῖται, γιά 2.500 ἄσπρα, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1553, στοὺς παπά-Ἱερεμία καί στόν Νήκωνα τόν οἰκοδόμο (δ. π., φ. 125^ν). Ἡ ἀξία τῶν πέντε ἀδελφάτων δέν ἀναγράφεται στόν κώδικα. Μπορεῖ ὅμως νά υπολογισθεῖ στά 900 περίπου ἄσπρα ἀνά ἀδελφάτον, μέ βάση τήν προηγούμενη ἀγορά τοῦ 1519.

¹⁷ Ἡ ἐπισκευή, σύμφωνα μέ σωζόμενη ἐπιγραφή, χρονολογεῖται ἀκριβῶς: 20 Ἰουλίου 1522· ἐκδ. G. MILLET - J. PARGOIRE - L. PETIT, *Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos*, Παρίσι 1904, 136-137, ἀρ. 411. Πανομοίωτο τῆς ἐπιγραφῆς δημοσιεύθηκε προηγουμένως ἀπό τόν Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ἅγιον Ὅρους ἐπιγραφαί, *BZ* 10, 1901, 579.

¹⁸ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Ὑπέρ τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὄρει Μεγίστης τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Λαύρας, *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια* 22, 1902, 240. Γιά τό ἐγγράφον (πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἱερεμίου Α΄, Δεκέμβριος 1541), βλ. πῶς κάτω, σημ. 46.

¹⁹ *Προσκυνητάριον τῆς Βασιλικῆς καί Σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Λαύρας... συντεθέν μὲν παρὰ Σάββα...*, Ἐνετίρουν 1780, 46. Κατά τόν Σάββα, ὁ Γεννάδιος ἀνακαίνισε τή στέγη μέ ἄλλην μηχανήν, ὑπονοώντας, ἀσφαλῶς, τήν ἀντικατάστασι τῶν θόλων μέ δίρριχτη ξυλόστεγη στέγη.

²⁰ P. MYLONAS, *Nouvelles recherches au Mont-Athos*, *CA* 29, 1980-81, 176-177· Ο ἸΑΙΟΣ, *La Trappe de la Grande Lavra au Mont Athos*, *CA* 35, 1987, 150-155.

νουπόλειος τοῦ 1509, ὁ ὁποῖος, συνοδευόμενος ἀπὸ ἰσχυροὺς μετασεισμούς ὡς τὸ 1511, ἐγένε αἰσθητὸς καὶ στὸν Ἀθῶνα καὶ προκάλεσε μεγάλες καταστροφές σὲ περιοχές πολὺ μακρινές ἀπὸ τὸ ἐπίκεντρό του²¹. Τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο συμπλήρωσε ὁ Γεννάδιος μὲ τὴ χρηματοδότηση τῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου. Οἱ τοιχογραφίες, πού ὅπως ὑποδείχθηκε θὰ μπορούσαν νά ἀποδοθοῦν σὶ ἐργαστήριο τοῦ Κρητικοῦ ζωγράφου Θεοφάνη, καλύπτουν τίς τεράστιες ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες καὶ τὴν πρόσοψη τοῦ οἰκοδομήματος²². Ὁ γεναιόδωρος χορηγὸς ἀπαθανάτισθηκε σὲ τοιχογραφία τῆς πρόσοψης. Ἀπεικονίζεται κρατῶντας ὁμοίωμα τῆς τράπεζας συμπαραστατούμενος ἀπὸ τοὺς ἁγίους Θεοδώρους. Ἀριστερὰ του ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: Ὁ πανιερώτατος καὶ ὑπερ-τιμος μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος καὶ κήτωρ τῆς παρουσίας τραπέζης²³. Ἡ χορηγία του ἀποτυπώθηκε, πιθανόν ἀπὸ τοὺς ἴδιους ζωγράφους, μὲ τὸ ἴδιο μοτίβο τῆς τοιχογραφίας καὶ σὲ φορητὴ εἰκόνα πού σωζόταν ὡς τὸ 1913 στὸ ναὸ τῶν ἁγίων Θεοδώρων, μητρόπολη τῶν Σερρών²⁴.

Στὸν κώδικα Παρρησιῶν τῆς Λαύρας ἀναφέρεται ὅτι ὁ Γεννάδιος ἀφιέρωσε στὸ μοναστήρι τὰ «ἀρχιερατικά του», προφανῶς ἄμφια καὶ ἐμβλήματα²⁵. Ἀπὸ αὐτὰ στὸ σκευοφυλάκιο τῆς Λαύρας διατηροῦνται ὡς σήμερα α) περίτεχνο ἀμφίπλευρο ἐγκόλπιο, ἀφιέρωμα προφανῶς τοῦ ἰδίου, κοσμημένο μὲ μαργαριτάρια καὶ πολύτιμους λίθους. Στὴν μιὰ πλευρὰ, σὲ ἔνθετο κεντρικὸ μετάλλιο, πού περιβάλλεται ἀπὸ κάμπο μὲ τέσσερα ἔκτυπα ἀνθήματα, εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος στηθαία μὲ τὸν Χριστὸ ἐμπρὸς στὸ στήθος τῆς καὶ τίς ἐπιγραφές ΤΗΝ ΠΑΣΑΝ ΕΛΠΙΔΑ ΜΟΥ ΕΙΣ ΣΕ ΑΝΑΤΙΘΗ[ΜΙ] καὶ [ΓΕΝ]ΝΑΔΙΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

²¹ P. SCHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, τόμ. 2, Βιέννη 1977, 621-622· N. N. AMBRASEYS - C. F. FINKEL, The Marmara Sea Earthquake of 1509, *Terra Motae* 2, 1990, 168-170. Σὲ σημείωμα πού ἀντιγράφηκε στὸν κώδικα 2 τοῦ Ἀρχείου τῆς Λαύρας ὁ σεισμός καὶ ἡ ἐπισκευὴ χρονολογοῦνται ἐσφαλμένα στὰ 1584 [ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, Ἀναγραφαὶ ἐγγράφων τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἐν Ἀθῶν, *BNJ* 7, 1928/1929, 408].

²² M. CHATZIDAKIS, Recherches sur le peintre Théophane le Crétois, *DOP* 23/24, 1969-1970, 319-320 (= *Études sur la peinture postbyzantine*, Λονδίνο 1976, ἀρ. V)· ὁ ἴδιος, Ὁ Κρητικὸς ζωγράφος Θεοφάνης, I. Μονὴ Σταυρονικήτα-Ἁγίων Ὁρός, 1986, 37.

²³ MILLET-PARGOIRE-PETIT, *Recueil des inscriptions*, 130-131, ἀρ. 397· Ἀ. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς ὁρθοκεντρικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλυσιν, Ἀθήνα 1957, 105.

²⁴ Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια, τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, *BZ* 3, 1894, 250· Ἀ. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Σεραϊκὰ μελετήματα Β'. Προσωπογραφίαι δύο παλαιῶν μητροπολιτῶν τῶν Σερρών, *Σεραϊκὰ Χρονικά* 4, 1963, 31-32 καὶ Γ. ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών καὶ τῆς περιφερείας τῆς, τόμ. Α', Ἀθήνα 1967, 139-140, ἀρ. 97.

²⁵ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ, Ἀναγραφαὶ ἐγγράφων, 424.

(σύμπλεγμα γραμμάτων διαταγμένων σταυροειδώς). Στην άλλη πλευρά του μεταλλίου, όπου ο κάμπος διακοσμείται με ἐγγάρια ἀνθέμια, παρίστανται ὀλόσωμοι καὶ μετωπικοί οἱ ἅγιοι Θεόδωροι ὡς στρατιωτικοὶ ἅγιοι²⁶. β) ἀργυρὸ παναγίαριο κοσμημένο μετ' λίθους καὶ μετ' ἐπιγραφήν Τ(Α)Π(ΕΙ)Ν(ΟΥ) Μ(Η)Τ(ΡΟ)Π(Ο)Λ(Ι)Τ(ΟΥ) Γ(Ε)Ν(ΝΑ)Δ(ΙΟΥ)²⁷.

Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, πολιοῦχοι καὶ προστάτες τῆς πόλης καὶ σύμβολο τῆς μητροπόλεως, ἀποτελοῦν προσφιλές μοτίβο τοῦ ιεράρχη²⁸. Τό ὄνομα τοῦ Γενναδίου συνδέεται, ἄλλωστε, καὶ μετ' τὴ σύνθεση ἀκολουθίας τῶν ἁγίων Θεοδώρων²⁹. Στόν ἴδιο τόν ναό τῶν Ἁγίων Θεοδώρων, μητρόπολη τῶν Σερρών, ὁ ιεράρχης εἶχε ἀφιερῶσει ζεύγος περιτέχνων ἀργυρῶν ἐξαπτερύγων³⁰ καὶ βαρύτιμο ἐπιτραχήλιο³¹. Σέ καταγραφή τοῦ περιεχομένου τοῦ

²⁶. Φωτογραφίες τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ἐγκολπίου βλ. στοῦ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΛΑΥΡΙΩΤΙΟΥ, *Μεγίστη Λαύρα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Ἀγίου Ὁρους. Εἰκονογραφημένος ὁδηγός, Προσκυνητῶριον*, Μεγίστη Λαύρα 1988, 70-71.

²⁷. Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὴν κ. Γιώτα Οἰκονομάκη-Παπαδοπούλου τὴν ὁποία καὶ εὐχαριστῶ.

²⁸. Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι, ἥδη ἀπὸ τῆ βυζαντινῆ περιόδου ἀποτελοῦσαν σύμβολο τοῦ μητροπολίτη τῶν Σερρών. Βλ. Βάσω ΠΕΝΝΑ, *Ἱστορία τῆς μητροπόλεως Σερρών: ἡ μαρτυρία τῶν μολυβδοσφύλλων, Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου «Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τοῖς: ἀπὸ τὴν Ἀρχαία στὴ Μεταβυζαντινὴ κοινωνία»* (ὑπὸ ἐκδόσιν), ὅπου ὁ ἅγιος Θεόδωρος ἀπεικονίζεται στὴ μία ὀψη σφραγίδας τοῦ μητροπολίτη Σερρών Στεφάνου.

²⁹. Ἡ μαρτυρία παραδίδεται στὸ προοίμιο χειρογράφου, τοῦ ἔτους 1755, τῆς διασκευασμένης ἀρχαῖης ἀκολουθίας τοῦ Γενναδίου (ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Αἱ Σέρραι, 276). Ἀπὸ τῆς διατύπωσης ὅτι ἡ ἀκολουθία *συνεκροτήθη καὶ συνετέθη* ζέσσει τὴ εἰς αὐτοὺς τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογιωτάτου μητροπολίτου Σερρών κυρίου Γενναδίου, δὲν διαφαίνεται ἂν ὁ ιεράρχης ὑπῆρξε ὁ χορηγὸς ἢ ὁ συντάκτης τῆς ἀκολουθίας.

³⁰. Ν. Ρ. ΚΟΝΔΑΚΟΒ, *Makedonija. Arheologičeskoe putešestvie*, Sankt-Peterburg 1909, 154-157 καὶ φωτ. 93, 94· στὸ ἔλασμα ποὺ ἐνώνει τὴ λαβὴ μετ' τὸ κυρίως σῶμα ἐνός ἀπὸ τὰ δύο ἐξαπτερυγα ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ. Οἱ Ρ. ΡΕΔΡΙΖΕΤ - Λ. ΤΣΕΣΝΑΪ, *La métropole de Serrès, Fondation E. Piot. Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* 10, 1903, 139 καὶ πίν. XIII, καὶ ὁ Γ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, *Περιηγήσεις, ΔΧΑΕ* 5, 1905, 49 ἀρ. 17, τὰ μνημονεύουν χωρὶς νὰ τὰ συνδέουν μετ' τὸν Γεννάδιο.

³¹. Οἱ ΡΕΔΡΙΖΕΤ-ΤΣΕΣΝΑΪ (δ. π., 141-142) καὶ ΚΟΝΔΑΚΟΒ (δ. π., 158) τὸ περιγράφουν ὡς ὀράριο ποὺ φέρει παραστάσεις τοῦ δωδεκάροτου, ἁγίων, ποὺ σχετίζονται μετ' τὴ λειτουργία καὶ συνήθως ἱστοροῦνται στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τῶν ἁγίων Θεοδώρων. Ἡ ἐπιγραφή ὁμως ἀναφέρει ὅτι τὸ ἄμφιο ἀνήκει σὲ μητροπολίτη [*Γενναδίου ταπινόυ μητροπολίτου*], ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ὀράριο εἶναι τυπικὸ ἄμφιο τοῦ διακόνου. Ὁ ΛΑΜΠΑΚΗΣ (δ. π., 52, ἀρ. 33), ἐνῶ λανθασμένα τὸ χρονολογεῖ περὶ τὸ 1600, ὀρθῶς τὸ χαρακτηρίζει ὡς «δισχιδὲς ἐπιτραχήλιο»· βλ. καὶ ΚΑΦΤΑΝΤΖΗΣ, *Ἱστορία*, 140, ἀρ. 98. Ἡ θεματολογία τῶν παραστάσεων τοῦ ἁμφίου εἶναι συνήθεις σὲ ἐπιτραχήλια.

σκευοφυλακίου του ναού, που συντάχθηκε στα 1620, περιέχεται και πατερίτσα κοκκαλένια με τους χρυσούς κόμβους του Γενναδίου, ή όποια μάλλον πρέπει να αποδοθεί στον ίδιο ιεράρχη³².

Οι χορηγίες όμως του ιεράρχη των Σερρών επεκτείνονται και πέραν από τον Άθω και την πόλη του. Τό 1528 ή 1529 ανακαινίζει τον αγγυροχρυσόκοσμο διάκοσμο της εικόνας της Θεοτόκου της Άχειροποιήτου, κύριο προσκύνημα και σέβασμα της μονής της Παναγίας Άχειροποιήτου (Κοσινίτης) στο Παγγαίο όρος³³. Στο ίδιο μοναστήρι, σύμφωνα με σημείωμα του 1534 στο χειρόγραφο που έφερε τον αριθμό 95 (μηναίο Ιουνίου), δωρίζει και τρία χειρόγραφα μηναία τα όποια είχε αγοράσει από τον ήγούμενο της μονής Κουτλουμουσίου Νεόφυτο³⁴. Ένα ακόμη χειρόγραφο πρέπει να δώρησε, σέ απροσδιόριστο χρόνο, στη Μεγίστη Λαύρα³⁵.

Δέν είναι γνωστό πότε ακριβώς πέθανε ο Γεννάδιος. Η τελευταία γνωστή μνεία του ιεράρχη χρονολογείται μεταξύ Ιουλίου και Νοεμβρίου του 1539, όταν παρακολουθεί τις διαδικασίες επιλύσεως της διαφοράς μεταξύ των μονών Ίβήρων και Λαύρας για την τοποθεσία του Μαγουλά³⁶. Τόν Μάιο του 1541

³², Ρ. ΟΔΟΡΙΚΟ, *Mémoire d'une voix perdue: le cartulaire de la métropole de Serrès 17e-19e siècles*, Παρίσι 1994, άρ. 7, στ. 31· βλ. και παρατηρήσεις, σ. 51.

³³, Δ[ΑΜΑΣΚΗΝΟΣ] Μ[ΟΞΧΟΠΟΥΛΟΣ], *Η ιερά μονή της Εικοσιφοινίσσης μετά των σχετικών προς τα περί αυτής πόλεων και χωρών. Μελέτη τοπογραφική και ιστορική*, Κωνσταντινούπολη 1896, 22.

³⁴, Α. ΠΑΠΑΛΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Εκθεαίς παλαιογραφικών και φιλολογικών έρευνών εν Θράκη και Μακεδονία*, ΕΦΣΚ, Παράρτημα του ΙΖ' τόμου, Κωνσταντινούπολη 1886, 29. Στο σημείωμα ο Γεννάδιος φέρεται ως τον τόπον επέχων του Έφέσου. Τα άλλα δύο χειρόγραφα έφεραν τους αριθμούς 101 και 106. Πρβλ. Β. ΑΤΣΑΛΟΣ, *Τά χειρόγραφα της ιεράς μονής της Κοσινίτσας (ή Εικοσιφοινίσσας) του Παγγαίου*, Δράμα 1990, 52-55 και Γ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, *Τά χειρόγραφα της Εικοσιφοινίσσης*, Αθήνα 1991, 66-68. Τό υπ' άρ. 101 χφ. ταυτίσθηκε πρόσφατα με τό ελληνικό χφ. υπ' άρ. 25 της Βιβλιοθήκης Κυρίλλου και Μεθοδίου Σόφιας από τον J.-M. OLIVIER, *A propos d'un manuscrit de Kosinitsa conservé à Sofia*, BSI 48, 1987, 201-202. Πρόκειται για Μηναίο του Φεβρουαρίου. Βλ. και Β. ΑΤΣΑΛΟΣ, *Η όνομασία της ιεράς μονής της Παναγίας της Άχειροποιήτου του Παγγαίου, της επονομαζομένης της Κοσινίτσας ή Εικοσιφοινίσσης*, Δράμα 1996, 66-67. Για τον ήγούμενο της μονής Κουτλουμουσίου Νεόφυτο βλ. *Actes de Kutlunus*, έκδ. Ρ. LEMERLE, Παρίσι 21988, 22.

³⁵, Σύμφωνα με ανέκδοτο έμμετρο κτητορικό σημείωμα στο recto του β' παραφύλλου στην αρχή του χφ. 1571 (Λ80) της Μεγίστης Λαύρας: *Η δέλτος αυτή πέφινκε Σερχών του αρχιθίτου / φέρει γάρ όνομα χρηστόν Γεννάδιος την κλήσιν*. Τό χειρόγραφο περιέχει Λόγους Γρηγορίου του Θεολόγου και αντιγράφηκε από τον επίσκοπο Μεθώνης Γρηγόριο στα 1406 (ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ - Σωφρόνιος ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Κατάλογος των Κωδίκων της Μεγίστης Λαύρας*, Παρίσι 1925, 278-279: άγνωστών τό σημείωμα).

³⁶, Βλ. πύό πάνω, σημ. 9.

ὡς μητροπολίτης Σερρών μαρτυρεῖται ὁ Ἀρσένιος³⁷. Εἶναι πιθανότερο ὅτι ἀπεβίωσε μέσα στό 1540, μετά ἀπό τουλάχιστον 32 χρόνια ἀρχιερατείας.

Συχνά, καί ὡς πρόσφατα, ὁ Γεννάδιος Σερρών συγχέεται καί ταυτίζεται μέ τόν ὁμώνυμο μητροπολίτη Φιλίππων καί γραφέα χειρογράφων Γεννάδιο καί φέρεται νά μεταπηδᾷ ἀπό τή μητρόπολη Σερρών σέ ἐκείνη τῶν Φιλίππων³⁸. Ὁ Γεννάδιος Φιλίππων, ὅμως, εἶναι σαφῶς ἄλλο πρόσωπο καί μαρτυρεῖται ὡς μητροπολίτης ὡς τό 1540³⁹, ἐνῶ τόν Δεκέμβριο τοῦ 1541, ὡς πρῶην Φιλίππων, συνυπογράφει τό πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἱερεμίου Α΄ γιά τήν περιουσία τοῦ ἀποθανόντος Σερρών Γενναδίου⁴⁰. Στό ἴδιο ἔγγραφο ὑπογράφει καί ὁ ἀντικαταστάτης του μητροπολίτης Φιλίππων Θεοδόσιος⁴¹.

³⁷. Συνυπογράφει τό σιγίλλιο τῶν ἀρχιερέων ὑπέρ τῆς μονῆς Σταυρονικήτα (Γαβριήλ Σταυρονικήτιανός, *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς* 4, 1920, 225· πρβλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερά Μονή Σταυρονικήτα. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, *Σύμμεικτα* 2, 1970, 445-446, ἀρ. 9β). Γιά τόν Ἀρσένιο βλ. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, Πατριαρχικά γράμματα καί ἄλλα ἔγγραφα καί σημειώματα ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Τέρακος (Ἑθν. Βιβλιοθ. 1474), *Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12, 1962, 126. Λανθασμένα θεωρήθηκε πρόσφατα ὡς ἀρχιερατεύσας μετά τό 1550 (ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, *Τά χειρόγραφα τῆς Εἰκοσιφοινίσσης*, 87 καί σημ. 102).

³⁸. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Viz. Vrem.* 1, 1894, 678· LEMERLE, *Philippes et la Macédoine Orientale*, 275· Γ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, Ἀντιγραφεῖς καί ἀφιερωτές κωδίκων τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης ἀπό τίς μητροπόλεις Φιλίππων καί Ἐλευθερουπόλεως, *Τμητικόν ἀφιέρωμα εἰς τόν ἀρχιεπίσκοπον πρ. Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κληρὸν Ἰάκωβον Βαβανάτσον*, Μέγαρο 1991, 349-351 [=Χειρόγραφα καί βιβλιοθήκες τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης, τόμος Α΄, Κομοτηνή 1993, ἀρ. ΠΓ΄]· Ο ΙΔΙΟΣ, *Τά χειρόγραφα τῆς Εἰκοσιφοινίσσης*, 27, 32 σημ. 11, 62, 75-76 καί σημ. 67. Ἀγνοῶντας τίς ἀρχιερατικές μαρτυρίες, ἀμφιβολίες γιά τήν ταύτιση τῶν δύο Γενναδίων διατυπώνει ὁ ΑΤΣΑΛΟΣ (*Ἡ ὀνομασία τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναγίας*, 65-66, σημ. 268).

³⁹. Σωφρόνιος ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΛΗΣ-ΑΡΚΑΔΙΟΣ ΒΑΤΟΠΕΔΙΝΟΣ, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων*, Παρίσι 1924, 189 (βιβλιογραφικό σημείωμα χφ. ὑπ' ἀρ. 1070). Λανθασμένα ὁ S. VAILLÉ, *Les évêques de Philippes*, *ÉO* 3, 1899-1900, 264, θεωρεῖ ὅτι ἡ θητεία του στή μητρόπολη Φιλίππων ἐκτείνεται ἀπό τό 1540 ὡς τό 1550.

⁴⁰. Ὡς πρῶην Φιλίππων στό 1546 ὑπογράφει σέ συνοδικό γράμμα τοῦ Διονυσίου Β΄ (I. OUDOT, *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta*, τόμ. 2, Ρώμη 1967, ἀρ. LIV, 76, στ. 30)· μαρτυρεῖται ὡς τό 1550 (βιβλιογραφικό σημείωμα χφ. 180 μονῆς Κοσινίτσας (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, 32· πρβλ. M. VOGEL - V. GARTHAUSEN, *Die Griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Λυφία 1909, 65· ΑΤΣΑΛΟΣ, ὁ. π., 66 καί 67 σημ. 194· ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, ὁ. π., 76 καί σημ. 67).

⁴¹. ΓΕΛΕΩΝ, Ὑπέρ τῆς ἱστορίας, 242. Ὁ Θεοδόσιος εἶναι ἤδη μητροπολίτης Φιλίππων τόν Μάιο τοῦ ἴδιου ἔτους, γιατί συνυπογράφει τό σιγίλλιο τῶν ἀρχιερέων ὑπέρ τῆς μονῆς Σταυρονικήτα (ΓΑΒΡΙΗΛ ΣΤΑΥΡΟΝΙΚΗΤΙΑΝΟΣ, *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς* 4, 1920, 225).

Ἀπό τούς ἐπισκοπικούς καταλόγους τῶν Σερρών πρέπει νά διαγραφεῖ τό ὄνομα τοῦ Δανιήλ, πρὸς τόν ὁποῖο φέρεται νά ἀπευθύνει ἐπιστολή Ἀγιορείτης μοναχός καί τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιερατεία τίθεται στά 1537⁴².

Ἀπό ποῦ καταγόταν ὁ Γεννάδιος δέν γνωρίζουμε. Τά ὀνόματα ὁμῶς πολλῶν συγγενῶν του, Μαλαματένια, Μανουήλ, Βατάτζης, Κατακουζηνός, Λασκαρίνα, Μαργαρώνα, Κομνηνός καί Χάσπακας, γαμπρός ἀπό τό Μελένικο, ἀπαντοῦν συχνότατα στήν περιοχή καί στήν πόλη τῶν Σερρών τήν ἐποχή αὐτή⁴³. Καί ἂν ἀκόμη δέν ἦταν Σερραῖος δέν πρέπει νά ἀναζητήσουμε τήν πατρίδα του μακρύτερα ἀπό τό Μελένικο ἢ τήν Ζίχνα.

Ἄγνοοῦμε ἐπίσης ποῦ ἀρχισε τή σταδιοδρομία του. Ἀγιορείτης μοναχός καί μάλιστα Λαυριώτης ἢ Προδρομίτης; Δέν ἔχουμε καμμία μαρτυρία, ἔστω καί ἔμμεση, γιά νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ εὐεργέτης τῆς Λαύρας ὑπῆρξε καί κουρά της, πού ὅταν ἀνέβηκε στά ἀνώτατα ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα ἐπέστρεψε ὡς χορηγός στή μονή τῆς μετανοίας του. Ἄλλωστε οὔτε ὁ Νεόφυτος Βεροίας, πού χρηματοδότησε στά 1535 τήν ἱστορίηση τοῦ καθολικοῦ ἀλλά οὔτε καί ἄλλοι ἱεράρχες ἢ πατριάρχες πού προέβησαν σέ δωρεές, ὅχι ἴσως τόσο ἐντυπωσιακές ὅσο ἐκεῖνες τοῦ Γενναδίου, καί ἔζησαν καί τάφηκαν στό μοναστήρι ὑπῆρξαν Λαυριῶτες. Μήπως, πάλι, ἡ καριέρα του ἀρχίζει ἀπό τή γειτονική μονή τοῦ Προδρόμου; Ἀνάμεσα στά 1498/99 καί 1503 μαρτυρεῖται μοναχός καί μάλιστα ἡγούμενος τῆς μονῆς Προδρόμου μέ τό ὄνομα Γεννάδιος μέ σημαντικές μάλιστα δραστηριότητες γιά τή μονή. Ἐπὶ ἡγουμενείας του πολλές σημαντικές δωρεές γίνονται πρὸς τό μοναστήρι καί ἐπιλύεται πρὸς ὄφελός του ἡ διένεξη μέ

⁴². Χειρόγραφο Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων 370, φ.165. Στήν περιγραφή τοῦ χειρογράφου ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ (*Ἱεροσολιμική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 1, 390) ἔθεσε, ἐσφαλμένα, τό ὄνομα τοῦ Δανιήλ ὡς παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία μάλιστα εἶναι καί ἀχρονολόγητη. Στό χειρόγραφο, ὁμῶς, αὐτή ἀπευθίνεται πρὸς ἀνώνυμο μητροπολίτη Σερρών. Σέ ἐπόμενο δημοσίευμα ὁ ἴδιος (*Viz. Vrem.* 1, 1894, 678) ἔθεσε καί τή χρονολογία 1537, τήν ὁποία ἔλαβε ἀπό προηγούμενη ἐπιστολή τοῦ ἴδιου χειρογράφου (φ. 159). Τό σφάλμα ἐπανελάβαν ἔκτοτε ὅλοι οἱ συντάκτες ἐπισκοπικοῦ καταλόγου τῶν Σερρών. Γιά τόν Γεννάδιο ὡς ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς βλ. πῶ κατω, σημ. 47.

⁴³. Μνημονεύονται στό πατριαρχικό γράμμα τοῦ Ἱερεμίου Α' τοῦ Δεκεμβρίου 1541 πού ἀναφέρεται στήν τύχη τῆς περιουσίας τοῦ Γενναδίου· βλ. πῶ κατω σημ. 148. Ὡς ὀνόματα ἀπαντοῦν συχνά μεταξύ τῶν φορολογουμένων κατοίκων τῶν Σερρών σέ ἀπόσπασμα ὀθωμανικοῦ φορολογικοῦ καταστίχου πού χρονολογεῖται μεταξύ 1494 καί 1503 (Sif. DIMITROV - R. STOJKOV, *Otk'si ot regist'r za Ienni vladenija v zapadnite Rodopi i Sersko* [Ἀποσπάσματα ἀπό ἓνα κατάστιχο γιά τά τιμάρια στή Δυτική Ροδόπη καί τίς Σέρρες], *Rodopski Sbornik* 1, 1965, 283-287 καί *Evangelia BALTA, Les vakifs de Serrès et de sa région (XVe et XVIe s.)*, Ἀθήνα 1995, 267 καί σημ. 843 (Κάσπακας).

τόν μητροπολίτη Σεργούν για την κατοχή του μετοχίου του Δοχήνου⁴⁴. Είναι πολύ πιθανό ότι ο ηγούμενος Γεννάδιος ταυτίζεται με τον μετέπειτα ομόνυμο μητροπολίτη, γεγονός τό οποίο σημαίνει ότι βρισκόμαστε μπροστά στην περίπτωση της ανέλιξης ενός μέλους της τοπικής κοινωνίας σε μοναχό, ηγούμενο και μητροπολίτη της περιοχής του. Πρέπει, πάντως, να επισημανθεί ότι δεν υπάρχει καμία συγκεκριμένη μαρτυρία που να συνδέει τον Γεννάδιο ως μητροπολίτη με οποιαδήποτε δωρεά προς τη μονή Προδρόμου. Στόν νόρθηκα του καθολικού έχει ιστορηθεί ως κτίτορας μαζί με τόν αυτοκράτορα Άνδρόνικο Παλαιολόγο ο πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος⁴⁵.

Ο Γεννάδιος μπορεί να πέθανε, ή ιστορία του όμως δεν σταματά εδώ. Τόν Δεκέμβριο του 1541 ο πατριάρχης Ίερεμίας, εύρισκόμενος στίς Σέρρες, αναγκάζεται να ασχοληθεί με θέματα σχετικά με την περιουσία του. Ο ιεράρχης, πρίν πεθάνει, αφιέρωσε στή μητρόπολη τών Σεργούν κτήματα και είδη, όμοίως και στό Άγιον Όρος, προφανώς στή μονή της Λαύρας, υπέρ ψυχικής του σωτηρίας. Παρόλες τίς χορηγίες και τίς δωρεές απέμειναν και περιουσιακά στοιχεία για τούς συγγενείς. Οί πρωτεξάδελφοι και τά παιδιά τους, που όπως φαίνεται ζούσαν στήν πόλη, όχι μόνον έριζαν μεταξύ τους για τή διανομή αλλά άμφισβητούσαν και τίς δωρεές προς τά εκκλησιαστικά ιδρύματα. Ο πατριάρχης, με πατριαρχικό γράμμα που εκδίδει επί τόπου, επιβάλλει στούς συγγενείς να συμβιβασθούν μεταξύ τους και κατοχυρώνει τίς δωρεές του μακαρίτη⁴⁶.

Παρακολουθήσαμε, συνοπτικά, όρισμένες μόνον πτυχές δραστηριοτήτων ενός μητροπολίτη στίς πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα, όσο μάς επιτρέπουν οί λιγοστές πηγές⁴⁷.

⁴⁴. Κώδιξ Β΄ Μονής Προδρόμου Σεργούν, σελ. 211-222· πρβλ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, *Προσκυνητήριον*, 37-38. Ο ODORICO, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme*, 228-231, δέν αναφέρει τό όνομα του υπογράφοντος τά έγγραφα ηγουμένου Γενναδίου.

⁴⁵. KONDAKOV, *Makedonija*, 164.

⁴⁶. Έκδ. ΓΕΔΕΩΝ, Ύπέρ της ιστορίας, 241-242. Σύμφωνα με τή μαρτυρία του Γεδεών (σ. 240), τό έγγραφο στά τέλη του 19ου αιώνα, σε κακή κατάσταση, βρισκόταν στό χέρι Άγιορείτη μοναχού. Σήμερα άπόκειται στό αρχείο της μονής Βατοπεδίου συσταχμένο με άλλα έγγραφα (Τετράγωνο Ζ΄, Κώδιξ Ι, φ. 21).

⁴⁷. Στο χειρόγραφο υπ' άρ. 537, φφ. 101-102^v της μονής Μεταμορφώσεως Μεταώρων σώζεται αντίγραφο (16ου αί.) άχρονολόγητης άπανταχούσας του Γενναδίου υπέρ οικονομικής ενίσχυσεως του Δούνα, γιού του Δημητρίου, από τήν Κοιτρούλιανη. Ο Δούκας τάζιδεύοντας με πλοίο στήν Πουρού (Βιστωνίδα λίμνη) αίχμαλωτίσθηκε από τούς Άγαρηνούς και πουλήθηκε για 100 δουκάτα. Αφέθηκε ελεύθερος με τήν έγγυση των χριστιανών της Ξάνθης παπα-Θεοδώρου, Μιχαήλ Άναγνώστου και παπα-Τάρχα. Ο μητροπολίτης ζητεί τή συνδρομή των πιστών για τήν

Οι δικαστικές δραστηριότητες και οι διαιτησίες που σχετίζονται με την επίλυση ένδοξαγορευτικών διαφορών δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη σκιαγράφηση της εικόνας ενός ιεράρχη. Ανάγονται στίς υποχρεώσεις με τις οποίες επιφορτίζονται από τον πατριάρχη οι πλησιοχωρούντες ή παρεπιδημούντες στο Άγιον Όρος μητροπολίτες. Είναι συνηθέστατες και αποσκοπούν στην αποφυγή προσφυγής στα κρατικά δικαστήρια (εξωτέρα κρίσις).

Έκείνο που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι οι συνεχείς και πολυδάπανες χορηγίες που φθάνουν ως την εξ ολοκλήρου χρηματοδότηση της οικοδόμησης και ιστόρησης μνημειακών διαστάσεων κτιρίων, όπως είναι ή τράπεζα της Λαύρας. Τό γεγονός, κατ' αρχήν, οδηγεί στην υπόθεση για την ύπαρξη υψηλότατου εισοδήματος, σέ μιά εποχή που εΐθισται νά θεωρείται ως περίοδος οικονομικής δυσπραγίας για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τίθεται επομένως, εύλογα, τό ερώτημα: πού όφείλεται ή οικονομική ευρωστία ενός μητροπολίτη των πρώτων δεκαετιών του 16ου αϊ.; Μέ άλλα λόγια, ποιές είναι οι πηγές και τό ύψος των εισοδημάτων που του επιτρέπουν νά άνταποκρίνεται στίς δαπάνες του άξιώματός του αλλά και νά δημιουργεί πλεόνασμα για έντυπωσιακές χορηγίες και δωρεές;

Τό ερώτημα δέν είναι εύκολο νά άπαντηθεί. Οι ύπάρχουσες πληροφορίες είναι ελάχιστες και διάσπαρτες και ή ως τώρα έρευνα της εκκλησιαστικής οικονομικής ιστορίας, ειδικά μάλιστα για αυτή την περίοδο, ελάχιστα μπορεί νά μās προσφέρει⁴⁸. Στη συνέχεια θά προσπαθήσουμε νά προσεγγίσουμε

άποπληρωμή των όφειλομένων λύτρων που άνέρχονται σέ 2.300 άσπρα (πρβλ. Ν. ΒΕΗΣ, *Τά χειρόγραφα των Μεταώρων*, τόμ. Α΄, Αθήνα 1967, 528). Την επισήμανση του έγγραφου όφειλω στην κυρία Έλισάβετ Ζαχαριάδου την όποία ευχαριστώ. Προς τον Γεννάδιο άπευθύνεται επιστολή Άγιορείτου ιερομονάχου (μáλλον Σιμωνοπετρίτου) ό όποιος του ζητεί νά μεσολαβήσει για την εξόφληση χρέους προς τή μονή. Για τή χρονολόγηση της δέσμης των επιστολών στην όποία άνήκει και ή άνωτέρω βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, *Έλληνικά έγγραφα, Σιμωνόπετρα*, Αθήνα 1991, 265· βλ. και πιο πάνω, σημ. 42.

⁴⁸ Για τά οικονομικά των επισκόπων και ιδιαίτερα των πατριαρχών βλ. Ε. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen im Patriarchat von Konstantinopel vom XI. bis XIX. Jahrhundert*, OCP 5, 1939, 434-513 (ειδικά για την μεταβυζαντινή περίοδο σελ. 477-513)· J. KABRDA, *Le système fiscal de l'Église Orthodoxe dans l'Empire Ottoman (d'après les documents Turcs)*, Brno 1969 (ή άξιόλογη αυτή μελέτη άναφέρεται κυρίως στον 17ο και 18ο αιώνα)· Zina MARKOVA, *Za ikonomičeskija gnet na fanariotskoto duhovenstvo i borbata na bálgarskija narod srestu nego do krimskata voina* (Ή οικονομική καταπίεση έκ μέρους του κλήρου του Φαναρίου και ό άγώνας του βουλγαρικού λαού έναντίον του ως τον Κριμαϊκό πόλεμο), *Izvestija na Instituta za Istorija* 21, 1970, 203-218 (άρθρο με έντονες ιδεολογικές προκαταλήψεις). Για τά οικονομικά, ειδικότερα, του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως βλ. Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Ή όθωμανική κρίση του τέλους του 15ου αιώνα και τό οικουμενικό πατριαρχείο*, *Τά Ιστορικά* 2/3, 1985, 45-76· Ο ΙΔΙΟΣ, *Les contributions*

όρισμένες πτυχές του προβλήματος της οικονομικής καταστάσεως ειδικά των επισκόπων στις πρώτες δεκαετίες του 16ου αϊ.

Τά στοιχεία που ακολουθούν αφορούν στη διαμόρφωση των θεσμοθετημένων εσόδων και εξόδων ενός μητροπολίτη τά όποια προκύπτουν από την άσκηση του επισκοπικού λειτουργήματος και μαρτυρούνται σε επίσημες εκκλησιαστικές πράξεις και σε έγγραφα των οθωμανικών αρχών.

Τά επισημότερα εκκλησιαστικά έγγραφα στά όποια μνημονεύονται τά οικονομικά «δίκαια και προνόμια» αυτής της κατηγορίας των εκκλησιαστικών αξιωματούχων είναι οί συνοδικές πράξεις (ύπομνήματα) έκλογής και εγκαθιδρύσεως των μητροπολιτών. Έκ πρώτης όψεως, ό φορμαλισμός και ή επανάληψη στερεότυπων εκφράσεων, τά όποια αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά της κατηγορίας αυτής των εγγράφων, δημιουργούν άμφιβολίες όσον αφορά στη βαρύτητα των άναφορών τους στά οικονομικά των ανώτατων εκκλησιαστικών λειτουργών. Όστόσο, παρά την άκαμψία τους, έπέρχονται, όπως θά φανεί, σταδιακές αλλαγές και προσθήκες στό περιεχόμενό τους, που ανταποκρίνονται σε νέες πραγματικότητες.

Στίς συνοδικές πράξεις του δεύτερου μισού του 15ου αιώνα οί άναφορές στις οικονομικές άπολαβές των ιεραρχών είναι γενικόλογες και άόριστες. Ό νέος μητροπολίτης όφείλει *άπελθών εις την λαχούσαν αυτώ άγιωτάτην εκκλησίαν έπιλαβέσθαι αυτής μετά πάντων των άνέκαθεν και έξ αρχής προσόντων δικαίων και προνομίων* ή, στην καλύτερη περίπτωση, προστίθεται ή φράση *μετά πάντων των προσόντων αυτή άνέκαθεν και έξ αρχής κτημάτων τε και πραγμάτων*⁴⁹. Σε άλλες συνοδικές πράξεις, οί όποιες δέν άναφέρονται σε

ecclesiastiques «patriarchikè zèteia» et «basilikon charatzion». Contribution à l'histoire économique du Patriarcat œcuménique aux XVe et XVIe siècles, *Actes du IIe Colloque International d'Histoire. Économies Méditerranéennes: Équilibres et intercommunications XIIIe-XIXe siècles*, τόμ. 3, Άθήνα 1986, 235-246 και πρόσφατα Έλισάβετ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567)*, Άθήνα 1996 (έφεξης ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Εκκλησία*).

⁴⁹ Συνοδικές πράξεις έκλογής των μητροπολιτών: α. Άδριανουπόλεως Μάρκου, 1465 (Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Συμπληρωματικά διασαφήσεις, στό Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεία της Ιστορίας των Άθηναίων*, τόμ. Β', Άθήνα 1890, 359 στ. 29-32). β. Παλαιών Πατρών Κυρίλλου, 1467 (άνέκδοτο, Άρχείο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε', έγγρ. ύπ' άρ. 3). γ. Τραπεζούντος Δωροθέου (μετάθεση από τη μητρόπολη Άθηνών), 1472 (πρόσφατη έκδοση *Actes de Pautoocrator*, έκδ. Vassiliki ΚΡΑΒΑΡΙ, άρ. 27, στ. 27-28). δ. Σεργίων Μανασή, 1486 (άνέκδοτο, Άρχείο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε', έγγρ. ύπ' άρ. 4, στ. 18-20), ε. Μεθοδίου Βεροίας, 1489/90 (Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Πράξεις του Μεθοδίου Βεροίας, *Εκκλησιαστική Άλήθεια* 38, 1918, 230, στ. 29-31 (έκδοση έλληνικής) και ΟΥΔΟΥ, δ. π., άρ. XXXIX, 18, στ.10-13), ς. Λαρίσης Βησσαρίωνος Α', 1490 (Ι. ΣΑΚΚΕΛΪΩΝ, Σιγίλλιον πατριαρχικών, *Δελτίον Ιστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας* 2, 1885-89, 19 και ΟΥΔΟΥ, δ. π., άρ. XXXVIII, 12, στ. 24-25). Πρβλ. Μάχη ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Άνεπίσημα από τό πατριαρχείο Κωνσταν-*

ἐκλογή ἀρχιερέως ἀλλά σέ θέματα ὑπαγωγῆς ἢ συνενώσεως ἐπισκοπῶν, ἢ ἀναφορά στή οἰκονομική «δίκαια» τῶν ἀρχιερέων εἶναι ἀκόμη πιό γενικόλογη⁵⁰ ἢ ἀπουσιάζει παντελῶς⁵¹. Οἱ μόνες σποραδικές πρῶτες μνείες σέ συγκεκριμένα ἔσοδα, τά ὁποῖα καί ὀνοματίζονται, ὅπως αὐτά πού προέρχονται ἀπό τά κανονικά τῶν ἱερέων, τά γαμικά συνουκία καί τά λοιπά ἄλλα, περιέχονται ἐνίοτε μόνον σέ πατριαρχικά πιττάκια ἢ γράμματα πρὸς κληρικούς συγκεκριμένων περιοχῶν ἢ πρὸς πατριαρχικούς ἐξάρχους καί ἔχουν πολλές φορές προσωπικό χαρακτήρα⁵².

Οἱ σποραδικές μαρτυρίες στή παραπάνω πατριαρχικά ἔγγραφα γιά συγκεκριμένα ἔσοδα ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι καί μετά τήν ἄλωση ἀσφαλῶς συνέχισαν νά ὑπάρχουν θεσμοθετημένες οἰκονομικές ἀπολαβές γιά τοὺς μητροπολίτες καί τοὺς ἐπισκόπους, ὅπως ἄλλωστε ἐμφανίζονται καί στίς παλαιότερες συλλογές τοῦ βυζαντινοῦ καί κανονικοῦ δικαίου. Ὡστόσο, δέν ἀναφέρονταν συγκεκριμένα στίς συνοδικές πράξεις διορισμοῦ τῶν ἀρχιερέων, γεγονός τό ὁποῖο ἄφηνε περιθώρια γιά ἐπιβολή ἀντικανονικῶν εἰσφορῶν καί γιά αὐθαιρεσίες, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ στόν ὁμοιόμορφο τρόπο εἰσπράξεώς τους.

Προφανῶς μιά τέτοια κατάσταση ἐκδηλωμένων αὐθαιρεσιῶν θέλησε νά θεραπεύσει σύνοδος 26 μητροπολιτῶν πού συγκάλεσε τόν Ἰούνιο τοῦ 1497 ὁ

τινιουπόλεως. *Παρασχέδια καί μαρτυρίες 1476*, Ἀθήνα 1988, 63-64 καί τή γενική παρατήρηση τοῦ HERMANN. Das bischöfliche Abgabenwesen, 509.

⁵⁰. Συνοδική πράξη Διονυσίου Α΄ γιά τήν ἐπανάταξη τῆς ἐπισκοπῆς Μαγνησίας στή μητρόπολη Ἐφέσου, 1467 (Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Μαγνησία ἡ ἐν Σιτύλλῳ καί αἱ μητροπόλεις Ἐφέσου καί Σμύρνης*, *Δελτίον Ἱστορικής καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας* 2, 1885-89, 654, στ. 41).

⁵¹. Συνοδική πράξη τοῦ Μαξίμου Δ΄ γιά τήν ἐπανάταξη τῶν ἐπισκοπῶν Διαυλείας καί Ταλαντίου, 1493 (Μάχη ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μιά συνοδική πράξη (1493) τοῦ Μαξίμου Δ΄ πού ἀποδίδεται στόν Νήφων Β΄*, *Μνήμων* 11, 1987, 81-82).

⁵². α. Πατριαρχικό γράμμα Μάρκου Εὐλοκαράβη πρὸς τόν κλῆρο καί τό πλήρωμα τῆς μητροπόλεως Δέρκων καί τῆς ἐπισκοπῆς Μετρών, 1466 (ΓΕΔΕΩΝ, *Συμπληρωματικά διασαφήσεις*, 354, σημ. 4), β. Πατριαρχικό γράμμα Συμεὼν Α΄ πρὸς τόν ἱερομόναχο Ἰωάσαφ, ἐξαρχο Καλαμάτας, Μικρὸς Μαΐνης καί Πεδήματος, μεταξύ 1482 καί 1486 (Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολιμιτικῆς Σταχνολογίας*, τόμ. Ι, Πετροῦπολη 1891, 477, στ. 24-25· Ο ΙΔΙΟΣ, *Περὶ τῆς τρίτης πατριαρχείας Συμεὼν τοῦ Τραπεζουντίου*, *Δελτίον Ἱστορικής καί Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας* 3, 1889, 485, στ. 42-44). Σέ παρασχέδιο πατριαρχικοῦ πιττακίου τοῦ Μαξίμου Γ΄ (1476) πρὸς τοὺς κληρικούς τῆς ἐξαρχίας Μουδανίων ἡ ἀναφορά στή ἔσοδα τοῦ ἐξάρχου παραμένει γενικόλογη: ὁ ἐξαρχος θά καρπώνεται τό ἐξ αὐτῆς ἅπαν εἰσόδημα (ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀνεπίσημα*, 105, στ. 23). Πρβλ. Μάχη ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ θεσμός τῆς πατριαρχικῆς ἐξαρχίας 14ος-19ος αἰώνας*, Ἀθήνα 1995, 94.

πατριαρχης Νήφων Β΄. Στό συνοδικό τόμο πού ἐκδόθηκε καταδικαζόταν ἡ σιμωνία καί συγχρόνως ρυθμίζονταν θέματα σχετικά μέ τὰ ἔσοδα τῶν ἐπισκόπων καί τόν τρόπο εἰσπράξεώς τους⁵³.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στόν τόμο, ἡ *σιμωνιακή αἵρεσις* δέν περιορίζεται μόνον στήν ἀποδοχή χρημάτων ἐκ μέρους τοῦ ἀρχιερέα προκειμένου νά προβεῖ στή χειροτονία κληρικοῦ. Ἡ ἐννοιά της ἐπεκτείνεται καί στό *ἐμβατίκιον*, δηλαδή στήν καταβολή ἐκ μέρους τοῦ ἱερέα χρημάτων πρὸς τόν ἐπίσκοπο γιά τήν ἀπόκτηση ἐνορίας, τό ὁποῖο χαρακτηρίζεται ὡς *ἀθέμιτον καί τῇ σιμωνιακῇ συνεπειγόμενον λύμη*. Γιά νά γίνει πιό ξεκάθαρη ἡ ἀπόφαση (ἵνα παντελῶς τῆς *σιμωνιακῆς αἵρέσεως καθαροίημεν*) ἀπαγορεύεται στοὺς ἐπισκόπους ἡ ἀποδοχή λειτουργικῶν ἀντικειμένων (π.χ. πεύχιον, τειφίον, χερνιβόξιστον) ὡς δώρων γιά τελεσθεῖσα χειροτονία. Ἐπιπλέον θεωρεῖται «σιμωνιακόν» ἡ λήψη χρημάτων γιά τή μετάδοση τῆς θείας κοινωνίας⁵⁴.

Ὡστόσο ἡ σύνοδος δέν περιορίσθηκε μόνο στήν καταδίκη ἀντικανονικῶν ἐσόδων. Ἀλλωστε ἦταν ἡ τέταρτη φορὰ πού καταδικαζόταν ἡ σιμωνία μέσα σέ 20 χρόνια (1477, 1483, 1484, 1497), γεγονός πού ὑποδεικνύει ὅτι τό φαινόμενο βρισκόταν σέ ἔξαρση τὴν ἐποχὴ αὐτή⁵⁵. Καθόρισε καί ἐνιαῖο τρόπο εἰσπράξεως ὀρισμένων ἐκκλησιαστικῶν ἐσόδων τῶν ἀρχιερέων γιά τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι εἶχαν δημιουργηθεῖ προβλήματα. Οἱ ρυθμίσεις ἀφοροῦσαν:

- α) στόν τρόπο εἰσπράξεως τοῦ *κανονικοῦ* ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς,
- β) στήν τύχη τῶν ἐσόδων τῶν *χηρευσῶν* ἐπισκοπῶν τῶν μητροπόλεων (ὁ μητροπολίτης καρπώνεται τὰ ἔσοδα τῶν ὑπ' αὐτόν ἐπισκοπῶν ἐνόσω δέν ἔχει ἐκλεγεί νέος ἐπίσκοπος), καί
- γ) στόν τρόπο εἰσπράξεως τῶν ἐσόδων ἀπὸ πανηγύρεις⁵⁶.

Στόν «Ἱερό Κώδικα», ὁ ὁποῖος παραδίδει τό κείμενο στό πρωτότυπο, τό τμήμα πού περιέχει τίς οἰκονομικές ρυθμίσεις ἔχει διαγραφεῖ. Στὴν ὥα, ὁ ἴδιος γραφέας, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἀπέδειξε ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου, εἶναι ὁ μέγας ρήτωρ Μανουήλ Κορίνθιος, συμπλήρωσε: *Τούτο ὡς τῷ κόσμῳ ἐνάντιον συνοδικῶς διαγέγραπται*. Ὁ ἐκδότης χρονολογεῖ τὴ διαγραφὴ μεταξὺ 1497 καί 1531, ἔτος θανάτου τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιωματοῦχου⁵⁷.

53. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ «Ἱερός Κώδιξ» τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως (δ. π., σημ. 6), ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. VII, 151-162 (τὸ κείμενο: 152-159).

54. Ὁ. π., 156-157, στ. 123-149.

55. Ὁ. π., ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. V, 135-136· βλ. καί σχόλια σσ. 137-139.

56. Ὁ. π., ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. VII, 157-158, στ. 150-163.

57. Ὁ. π., ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. IX, 167-168.

Ἐάν τό ἐνάντιον τῷ κόσμῳ δέν ἀφοροῦσε στόν τρόπο εἰσπράξεως ἀλλά στήν ἀντικανονικότητα τῆς ὑπάρξεως τέτοιου εἵδους εἰσοδημάτων, τότε ἡ συνοδική διαγραφὴ δέν πρέπει νά ἴσχυσε γιά πολὺ.

Οἱ συνοδικές πράξεις διορισμοῦ μητροπολιτῶν τοῦ 16ου αἰῶνα, πέραν ἀπὸ τίς γενικόλογες διατυπώσεις γιά τὰ «δίκαια καὶ προνόμια» ποὺ περιέχονται στὰ ἔγγραφα τοῦ 15ου αἰ., ἀναγράφουν πιὸ συγκεκριμένα τίς οἰκονομικές ὑποχρεώσεις τοῦ κατώτερου κλήρου καὶ τοῦ ποιμνίου. Ὅφειλουν, λοιπόν, ἀλλογοπραγῆτως παρέχειν πρὸς αὐτόν ὅπαν τὸ ἐκκλησιαστικὸν αὐτοῦ δίκαιον τὸ ἀπὸ τε κανονικῶν καὶ συνοικεσίων καὶ ζητείας καὶ τῶν ἄλλων τὰ ἐκ τε πανηγύρεων καὶ ἁγιασμάτων κατὰ τὸ σύνθηες. Ἡ πρώτη, γνωστὴ ὡς τώρα, μνεῖα ἐγγράφου μέ τὴν νέα διατύπωση εἶναι ἡ πράξη διορισμοῦ τοῦ πρωτοσυγγέλλου Μακαρίου ὡς μητροπολίτου Κορίνθου τοῦ 1507 ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Παχώμιο Α' ⁵⁸. Ὅλα τὰ μετέπειτα παρόμοια ἔγγραφα τοῦ 16ου αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτόν, περιέχουν οὐσιαστικά τὴν ἴδια διατύπωση μέ τὴν προσθήκη, πολλές φορές, τῆς ὀφειλῆς ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν ἐκτός ἀπὸ τὰ παρὰπάνω καὶ τῶν ἄλλων πάντων συνήθων καὶ νενομισμένων⁵⁹. Μόνη, γνωστὴ σέ μένα, ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ συνοδικὴ πράξη ἀνασυστάσεως τῆς μητροπόλεως Ἐργου καὶ Ναυπλίου καὶ ἐκλογῆς τοῦ μητροπολίτη Δωροθέου τὸ 1541. Στὸ ἔγγραφο, ἡ διατύπωση γιά τὰ οἰκονομικά δικαιώματα τοῦ ἀρχιερέα ἀκολουθεῖ τὴν παράδοση τῶν συνοδικῶν πράξεων τοῦ 15ου αἰῶνα⁶⁰. Πιθανόν ἡ πατριαρχικὴ γραμματεία νά ἀκολούθησε σκόπιμα ἓνα παλαιότερο τύπο συνοδικοῦ γράμματος, μὴ ὀνοματίζοντας τὰ ἐκκλησιαστικά τέλη τῶν ἱερέων καὶ τοῦ ποιμνίου μᾶς πρώην βενετοκρατούμενης περιφέρειας, ἡ ὁποία μόλις εἶχε

⁵⁸. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε', ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 6, στ. 16-18 (ἀνέκδοτο).

⁵⁹. Μνημονεῖο ἐνδεικτικὰ τίς συνοδικές πράξεις ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν: α. Βησσαρίωνος Β' Λαρίσης, 1527 (Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων μητροπολίτης Λαρίσης [1527-1540] καὶ κτήτορας τῆς μονῆς Δουσίου. Ἀνέκδοτα ἀγιολογικά καὶ ἄλλα κείμενα, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 4, 1992, 203, στ. 30-32) β. Γρηγορίου Ναυπάκτου καὶ Ἀρτης, 1544 (Ἀρχεῖο Μ. Ξηροποτάμου, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 3, στ. 30-31, ἀνέκδοτο· πρβλ. Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Ἀρχεῖο τῆς Ι. Μ. Ξηροποτάμου. Ἐπιτομές μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων*, Ἀθήνα 1993 [Ἀθωνικά Σύμμεικτα 3], 18, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 3) γ. Νεοφύτου Β' Λαρίσης, 1550 (Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας, *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 15, 1965, 122, στ. 24-29), δ. Ἀνθίμου Χριστιανουπόλεως, 1567 (Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Ε', ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 7, στ. 24-25, ἀνέκδοτο).

⁶⁰ Π. ΖΕΡΑΕΝΤΗΣ, Ἀνασύστασις τῆς μητροπόλεως Ἐργου καὶ Ναυπλίας κατὰ τὸ 1541, *Ἀθηνά* 27, 1915, 206, στ. 2-4: ἐπιλαβέσθαι... καὶ πάντων τῶν προσόντων αὐτῇ ὄντων καὶ ἐξ ἀρχῆς κτημάτων καὶ πραγμάτων καὶ τῶν λοιπῶν δικαίων καὶ προνομίων.

ένταχθει στην οθωμανική επικράτεια μετά από πολεμικές επιχειρήσεις με όδυνηρές οικονομικές και δημογραφικές συνέπειες⁶¹.

Αντίστοιχα έγγραφα της οθωμανικής αρχής, με τα οποία διορίζονται οι μητροπολίτες και επίσκοποι, επικυρώνεται ουσιαστικά ή εκλογή αλλά και καθορίζονται οι διοικητικές και οικονομικές δικαιοδοσίες και οι υποχρεώσεις τους, είναι, ως γνωστόν τα βεράτια⁶². Από αυτά που χρονολογούνται στον 15ο και τον 16ο αιώνα, μόνον πέντε έχουν δημοσιευθεί ως τώρα και άλλα δύο είναι γνωστά από ελληνικές μεταφράσεις⁶³.

Ένα μόνον ανήκει στον 15ο αιώνα (χρονολογείται στα χρόνια του Μωάμεθ Β΄ ή του Βαγιαζήτ Β΄), αποτελεί ουσιαστικά σχέδιο βερατίου ανώνυμου μητροπολίτη και είναι εξαιρετικά βραχύ στη διατύπωσή του: Ο σουλτάνος δίδει τη μητροπολιτική έδρα Χ στο μοναχό Χ γιατί κατέβαλε στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο ως πεσκέσι φλωρία Χ. Θά ασκεί την εξουσία του μητροπολίτου στους ιερείς, στους μοναχούς και στους άλλους ορθόδοξους χριστιανούς της επαρχίας αυτής όπως έκαναν και οι προκάτοχοί του. Θά κατέχει τις εκκλησίες, τα άμπέλια, τούς κήπους και τα καλλιεργημένα χωράφια όπως και οι προκάτοχοί του. Έξαιρείται από την καταβολή κεφαλικού φόρου και από όλες τις έκτακτες άγγραφείες, όπως τό ulak (στάθμευση και άνεφο-

⁶¹. Για την κατάληψη του Ναυπλίου και τη δημογραφική αίμορραγία της πόλης βλ. πρόσφατα Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Έλληνισμού*, τόμ. Γ΄, Θεσσαλονίκη 1968, 159-170 και Μαριάννα ΚΟΥΒΑ-ΚΑΡΑΛΕΚΑ - Ε. ΜΟΑΤΣΟΥ, *Αποκατάσταση Ναυπλιωτών και Μονεμβασιωτών προσφύγων στην Κρήτη το 1548*, *BNJ* 22, 1983, 379-390.

⁶². Για τα βεράτια βλ. Π. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Η εξέλιξη των «εκκλησιαστικών» βερατίων και το «Προνομιακόν ζήτημα»*. Η περίπτωση του νόθου βερατίου του Μητροπολίτη Λαρίσης Λεοντίου (1604), *Τα Ιστορικά* 5/9, 1988, 260-261, σημ. 2 και 3· Η. ΙΝΑΛΙΚ, *The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans*, *Turcica* 21-23, 1991, 413-421, και πρόσφατα ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Έκκλησία*, 147-153 και εύρετήριο. Για τα βεράτια του 17ου και 18ου αϊ. στα όποια, σταδιακά, καταγράφονται αναλυτικά οι οικονομικές απολαφές των επισκόπων, βλ. ΚΑΒΡΔΑ, *Le système fiscal*, *passim*.

⁶³. Έχουν επισημανθεί άλλα τρία στο αρχείο της μονής Δουσίκου και άφορούν τον διορισμό του επισκόπου Λιτζής και Άγράφων Πέτρου (1524), του επισκόπου Σταγών Βησσαρίωνος (1529) και του επισκόπου Φαναρίου Ίγνατίου (1536)· βλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Ο άγιος Βησσαρίων*, 198. Τίς ελληνικές μεταφράσεις των εγγράφων αυτών μου παρεχώρησε ο Δ. Σοφιανός τον όποιο και εύχαριστώ. Χρησιμοποιούνται παρακάτω με κάθε επιφύλαξη. Έχουν επισημανθεί ακόμη δύο ανέκδοτα βεράτια, των έτών 1586-87 και 1587-89 που άφορούν όμως τον Άρμένιο επίσκοπο της Angora (Ρ. ΚΟΝΟΡΤΑΣ, *Les rapports juridiques entre le Patriarcat Orthodoxe de Constantinople et l'Empire Ottoman (1453-1600): problèmes d'approche*, *Questions et Débats sur l'Europe centrale et orientale* 4, 1985, 164, σημ. 10).

διασμός κρατικών ταχυδρομών)⁶⁴ και τό djere hōr (ἐπισκευή κάστρων), ὅπως και οἱ προκατόχοί του. Οἱ ἱερεῖς, οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ ὀρθόδοξοι τοῦ τόπου θὰ τὸν ἀναγνωρίζουν ὡς μητροπολίτη τους ⁶⁵.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στὸ πρῶμο αὐτὸ τεκμήριο ἡ μόνη ἀναφορά σὲ οἰκονομικὲς ἀπολαβὲς εἶναι ἐκείνη τῆς νομῆς τῶν κτημάτων, δηλαδή τῆς ἀκίνητης περιουσίας τῆς ἐκκλησίας, χωρὶς καμία μνεία σὲ ἄμεσα ἔσοδα προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἄσκηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος. Γενικόλογη καὶ ἀόριστη, ἄλλωστε, εἶναι καὶ ἡ διατύπωση γιὰ τὶς διοικητικὲς καὶ πνευματικὲς ἐξουσίες τοῦ ἀρχιερέα⁶⁶. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀνακαλεῖ τὶς ἀόριστες διατυπώσεις τῶν συνοδικῶν πράξεων διορισμοῦ μητροπολιτῶν τοῦ 15ου αἰῶνα, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στὶς οἰκονομικὲς ἀπολαβὲς τους .

Ἀπὸ τὰ ἑξι βεράτια ποὺ χρονολογοῦνται στὸν 16ο αἰῶνα, δύο ἐκδόθηκαν γιὰ λογαριασμό μητροπολιτῶν: τοῦ Λαρίσης Βησσαρίωνος Β΄ (1527)⁶⁷ καὶ τοῦ μητροπολίτη τοῦ Ραῦζενο Ἀνδρέα (1582)⁶⁸ καὶ τέσσερα γιὰ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους: τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καρπάθου Ἰωαννικίου (:) (1551), τοῦ ἐπισκόπου Κασσανδρείας Παχωμίου (1564), τοῦ ἐπισκόπου Λέρου Καλλίστου

⁶⁴ Γιά τὸ ulak βλ. J. ALEXANDER, *Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500-circa 1600*, Ἀθήνα 1985, 473-474.

⁶⁵ F. BABINGER, *Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II des Eroberers*, Μόναχο 1956, 229-232 (τὸ χρονολογεῖ στὴν τελευταία δεκαπενταετία τῆς βασιλείας τοῦ Μωάμεθ Β΄)· N. BELDICEANU, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris. I. Actes de Mehmed II et de Bayazit II du ms. Fonds Turc Ancien 39*, Παρίσι 1960, 137, ἀρ. 47. Διορθώσεις στὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ τελευταίου βλ. H. INALCIK, Notes on Beldiceanu's Translation of the Kanûnnâme, fonds turc 39, Bibliothèque Nationale Paris, *Der Islam* 43, 1967, 151-52. Ἀγγλικὴ μετάφραση, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, ἐπέκρινε ὁ ἴδιος ὁ INALCIK, The Status of the Greek Orthodox Patriarch, 418-419. Κατὰ τὴν ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 81, 150, τὸ ἔγγραφο ἔχει συνταχθεῖ πρὶν τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

⁶⁶ Ἡ ὑπαρξη, ὡς τώρα, μόνον ἐνός τεκμηρίου τοῦ εἶδους αὐτοῦ ποὺ χρονολογεῖται στὸν 15ο αἰ. καὶ μάλιστα ἐν σχεδίᾳ, δημιουργεῖ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ ἂν ἡ ἴδια βραχεία καὶ ἀόριστη διατύπωση ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ βεράτια τῶν μητροπολιτῶν τὴν περίοδο αὐτή.

⁶⁷ Ἐκδοση ἑλληνικῆς μεταφράσεως τοῦ 19ου αἰῶνα, ποὺ ἀπὸκειται μαζί μὲ τὸ πρωτότυπο στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Δουσαίου, ἀπὸ τὸν ΣΟΦΙΑΝΟ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 196-201 (τὸ κείμενο σσ. 199-200).

⁶⁸ Ἐκδ. V. BOŠKOV - Dužanka BOJANIĆ, Les actes des sultans Ottomans conservés dans le monastère Athonite de Chilandar (1512-1600), *Hilandarski Zbornik* 8, 1991, 208 (στά σερβοκροατικά)· βλ. καὶ σσ. 170-175. Οἱ ἐκδότες (σ. 170) τὸ θεωροῦν ὡς τὸ μοναδικὸ σωζόμενο βεράτι μητροπολίτη τὸν 16ο αἰ.

(1567)⁶⁹ καί τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἐλασσόνος Ἀρσενίου (1584)⁷⁰, καί εἶναι ἀναλυτικότερα ὅσον ἀφορᾷ στά οἰκονομικά δικαιώματα καί τίς δικαιοδοσίες τῶν ἀρχιερέων ἰδίως σέ θέματα ἀστικού δικαίου.

Σύμφωνα μέ τό παλαιότερο χρονολογικά βεράτι τοῦ 16ου αἰῶνα ποῦ ἐκδόθηκε γιά μητροπολίτη, ἐκεῖνο γιά τόν Λαρίσης στά 1527: α) ὁ Βησσαρίων διορίζεται μητροπολίτης τοῦ βιλαετιοῦ τῶν Τρικκάλων πρὸς ἀντικατάσταση τοῦ ἀποβιώσαντος μητροπολίτου Μάρκου, μέ δικαίωμα νά διαχειρίζεται τίς ὑποθέσεις ποῦ ὑπάγονται στίς ἀρμοδιότητες τοῦ μητροπολίτη· β) οἱ χριστιανοί τοῦ βιλαετιοῦ ὀφείλουν νά τόν ἀναγνωρίζουν ὡς μητροπολίτη· γ) οἱ μοναχοί καί οἱ ἱερεῖς τοῦ τόπου ἀλλά καί τοῦ Βόλου, τοῦ Δομοκοῦ, τοῦ Ζητούνιου, τοῦ Λιδορικίου, τῆς Λιτζᾶς, τοῦ Ραδοβιστίου, τοῦ Φαναρίου καί τῶν Σταγῶν θά εἶναι ὑπὸ τήν κυριαρχία του⁷¹. δ) ἔχει τό δικαίωμα νά κληρονομεῖ ἱερεῖς καί μοναχοὺς (προφανῶς χωρὶς κληρονόμους) μέχρι τοῦ ποσοῦ τῶν 5.000 [ἄσπρων]. Τό ποσό αὐτό θά διαχειρίζεται ὅπως καί οἱ προκάτοχοί του. Τό τυχόν πέραν τῶν 5.000 ἄσπρων ποσό ἀνήκει στό βασιλικό θησαυροφυλάκιο· ε) θά μένει ἀνενόητος ἀπὸ τόν *μπέη τοῦ σαντζακίου* καί τοὺς Ὀθωμανοὺς διοικητικούς ἀξιωματούχους τῆς περιοχῆς· ς) κανεῖς, ἐκτός ἀπὸ τόν μητροπολίτη δέν θά ἐπεμβαίνει σέ θέματα γάμου ἢ διαζυγίων τῶν χριστιανῶν· ζ) κανεῖς χριστιανός δέν θά γίνεται βίαια μουσουλμάνος· η) θά ἐξουσιάζει μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως καί οἱ προκάτοχοί του, τίς ἐκκλησίες, τίς πανηγύρεις καί τὰ ἀγιάσματα καθὼς καί τὰ κτήματα (ἀμπέλια, μύλους, μπιστάνια, κήπους) τῶν ἐκκλησιῶν· θ) θά εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ ὀρισμένους φόρους (*χαράτσι, σπέντζα καί λοιπὰ ἀβαγέτια*) ὅπως καί οἱ προκάτοχοί του⁷².

⁶⁹. Ἐκδ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 1551: 179-182 ὠ. 9· 1564: 183-185· 1567: 186-187 ἀρ. 10. Τό τελευταῖο βεράτι εἶναι στήν πραγματικότητα ἀνανέωση παλαιότερου βερατίου ποῦ ἐκδόθηκε γιά τόν ἴδιο ἐπίσκοπο καί δέν περιέχει καμμία πληροφορία γιά τίς οἰκονομικές ἀπολαβές καί τίς δικαιοδοσίες του, οἱ ὁποῖες θά περιέχονταν ἀσφαλῶς στό ἀρχικό ἔγγραφο (δ. π. 186. σημ. 73).

⁷⁰. Ἐκδοση ἑλληνικῆς μεταφράσεως ἀπὸ τόν Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟ, *Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (1550-1626). Βίος καί ἔργο. Συμβολή στή μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς*, Ἀθήνα 1984, 199-200· βλ. καί σελ. 51.

⁷¹. Βλ. καί πρὸ κάτω σελ. 312-313.

⁷². Ἄν οἱ ὀνοματιζόμενοι φόροι *χαράτζι* καί *σπέντζα* ποῦ ἀναφέρονται στήν ἑλληνική μετάφραση τοῦ βερατίου ἀντιστοιχοῦν μέ τό *haraç*, ποῦ χρησιμοποιεῖται ὡς ὄρος κατὰ προτίμηση ὡς τόν 16ο αἰ. γιά τή δήλωση τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀντὶ τοῦ *djizya*, καί τήν *ispence*, τότε ὁ μητροπολίτης φαίνεται νά εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τόν κεφαλικό φόρο καί τόν προσωπικό φόρο ποῦ ἐκπρωσεῖ ὁ ὄρος *ispence*.

Τό δεύτερο γνωστό βεράτι μητροπολίτη, τοῦ Ἀνδρέα τοῦ Ρανδενο, ἐκδόθηκε γιά ἀρχιερέα πού ἀνήκει στή δικαιοδοσία τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἰπεκίου, ἀπέχει περισσότερο ἀπό μισόν αἰώνα ἀπό τό πρῶτο (1582) καί εἶναι ἀρκετά διαφωτιστικό ὅσον ἀφορᾷ τίς πληροφορίες γιά τίς ἀπολαβές τῶν ἀρχιερέων⁷³. Τό γεγονός ὅτι τό σουλτανικό ἔγγραφο ἐκδόθηκε γιά ἀνώτατο κληρικό ἄλλης αὐτοκέφαλῆς ἐκκλησίας καί ὄχι τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως δέν φαίνεται νά δημιουργεῖ κάποιο πρόβλημα. Οἱ *κανονικές* λειτουργίες τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν εἶναι ὁμοιόμορφες καί διέπονται ἀπό τίς ἴδιες ἀρχές. Κάποιες διαφοροποιήσεις, πού ἐπισημαίνονται πιό κάτω, ἀφοροῦν στήν ὀνομασία καί ὄχι τήν οὐσία ὀρισμένων τελῶν-δοσιμάτων. Σύμφωνα μέ τό βεράτι, ὁ Ἀνδρέας, κατά τό γράμμα τοῦ Σέρβου πατριάρχη [Ἰπεκίου] Σαβατίου, ἔγινε μητροπολίτης στό καθήλικι τοῦ Ρανδενο ἀφοῦ κατέβαλε στό βασιλικό ταμεῖο ὡς πεσκέσι 5 χρυσά νομίσματα. Στό βεράτι ὀρίζονται συγκεκριμένα: α) ὁ Ἀνδρέας θά εἶναι μητροπολίτης τῶν πιστῶν του, ὅπως ὀρίζουν τό ἔθιμο καί οἱ κανόνες τῆς λατρείας τους· β) οἱ ἱερεῖς, οἱ μοναχοί, οἱ ἡγούμενοι καί οἱ πιστοί τῆς περιοχῆς ὀφείλουν νά τόν δεχθοῦν ὡς μητροπολίτη τους· γ) θά κατέχει τά *μουλκία* τῶν ἀμπελιῶν, τῶν κήπων, τῶν μοναστηριῶν, τῶν ἀγιασμάτων, τῶν πανηγύρεων, τῶν μύλων καί λοιπῶν, κατά τόν τρόπο πού τά κατεῖχαν καί οἱ προκατοχοί του· δ) γιά μοναχοὺς καί ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι δέν ἔχουν κληρονόμους, θά εἰσπράττει γιά τόν πατριάρχη [=ἀρχιεπίσκοπο Ἰπεκίου] ποσό ὡς 5.000 ἄσπρα. Τό τυχόν ἐπιπλέον ποσό θά περιέρχεται στό κράτος· ε) ὡς δικαίωμα γάμου θά εἰσπράττει ἀπό τοὺς πιστοὺς του: γιά τόν πρῶτο γάμο 12 ἄσπρα, γιά τόν δεύτερο 24 καί γιά τόν τρίτο 48 ἄσπρα· ς) κανεῖς δέν θά ἀναμειγνύεται σέ θέματα γάμου ἢ διαζυγίου τῶν πιστῶν του· ζ) γιά καθένα ἀπό τά χωριά πού κρατᾷ ἓνας ἱερέας θά δίνει στόν μητροπολίτη 12 ἄσπρα ἐτησίως. Ὁμοίως, θά δίνει 12 ἄσπρα καί γιά κάθε ἐκκλησία πού κρατᾷ⁷⁴. η) οἱ πιστοί θά δίνουν κάθε χρόνο ὡς *κανονικόν* 2 ἄσπρα· θ) οἱ χριστιανοί δέν θά ἐξαναγκάζονται μέ τή βία νά γίνουν μουσουλμάνοι· ι) ὁ μητροπολίτης θά ἔχει ἀπό τίς ἐκκλησίες, τίς πανηγύρεις καί τά βακούφια τῶν ἐκκλησιῶν ὅ,τι ἴσχυε καί παλαιότερα.

Τά τέσσερα βεράτια πού ἐκδόθηκαν γιά τοὺς δύο ἀρχιεπισκόπους καί τοὺς δύο ἐπισκόπους ἀπό τό 1551 ὡς τό 1584 εἶναι συντομότερα ἀπό ἐκεῖνο τοῦ 1582, τό περιεχόμενό τους εἶναι σχεδόν τό ἴδιο (μέ ἐξαίρεση τό βεράτι τοῦ 1567)

⁷³. Ἀκολουθῶ τά κεφάλαια πού ὀρισε ὁ ἐκδότης. Τή μετάφραση ὀφείλω στόν G. Subotić, τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ.

⁷⁴. Ἡ διατύπωση τοῦ ἄρθρου φαίνεται ἀσαφής. Μάλλον ὑπονοεῖ ὅτι ἓνας ἱερέας εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἐφημέριος σέ περισσότερα ἀπό ἓνα χωριά καί κάθε χωριό πιθανόν νά ἔχει περισσότερες ἀπό μία ἐκκλησίες.

καί ἡ διατύπωσή τους πλησιάζει περισσότερο ἐκείνη τοῦ βερατιοῦ τοῦ Βησσαρίωνος Λαρίσης τοῦ 1527. Σύμφωνα μέ τό χρονολογικά τελευταῖο ἀπό αὐτά βεράτι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἐλασσόνος Ἀρσενίου: ὁ μοναχός Ἀρσένιος, κατά τό διοριστήριο γράμμα τοῦ πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου [Β'], ἐγινε ἐπίσκοπος στό βιλαέτι τῆς Ἐλασσόνος πρὸς ἀντικατάσταση τοῦ ἀποθανόντος Γρηγορίου. Ἀφοῦ κατέβαλε στό βασιλικό ταμεῖο ὡς πεσκέσι 22 χρυσά νομίσματα λαμβάνει τό βεράτι τό ὁποῖο ὀρίζει: α) ὁ Ἀρσένιος θά εἶναι ἐπίσκοπος στό βιλαέτι· β) θά ἐκπληρώνει τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπισκόπου καί θά φροντίζει γιά τίς ὑποθέσεις τῶν μοναχῶν, τῶν ἱερέων, τῶν ἡγουμένων καί τῶν πιστῶν του· γ) οἱ ἀνωτέρω θά τόν ἀναγνωρίζουν ὡς ἐπίσκοπο καί θά προσάγουν σέ αὐτόν τίς σχετικές μέ τό ἐπισκοπικό ἀξίωμα ὑποθέσεις· δ) θά ἐξουσιάζει τίς ἐκκλησίες τῆς ἐπισκοπῆς του καθὼς καί τὰ ἀμπέλια, τοὺς μπαξέδες, τὰ μοναστήρια, τοὺς μύλους καί ὅλα ὅσα ὑπάρχουν στίς ἐκκλησίες ὡς βακούφια, ὅπως καί οἱ προκάτοχοί του· ε) θά κληρονομεῖ ἀπὸ τοὺς χωρὶς κληρονόμους ἱερεῖς, μοναχοὺς καί ἡγουμένους ποσό ὡς 5.000 γρόσια ⁷⁵. Τό ἐπιπλέον θά περιέρχεται στό βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Τό παραπάνω ποσό τῶν 5.000 γροσίων θά τό ἐξουσιάζει γιά λογαριασμό τοῦ πατριάρχη ⁷⁶. ς) κανεῖς, ἐκτός ἀπὸ αὐτόν, δέν θά ἐπεμβαίνει σέ θέματα γάμου ἢ διαζυγίων.

Ἡ παρουσία στίς συνοδικές πράξεις καί στά βεράτια συγκεκριμένων μαρτυριῶν πού ἀφοροῦν στίς οικονομικὲς ἀπολαβές ἀλλὰ καί, ἰδίως στά δεύτερα, σέ οικονομικὲς ὑποχρεώσεις τῶν ἀρχιερέων, συνδυαζόμενες μέ πληροφορίες ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἐπιτρέπουν τὴ σκιαγράφηση τῶν θεσμοθετημένων ἐπισκοπικῶν ἐσόδων κατὰ τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰῶνα. Δέν εἶναι ἄλλωστε ἄγνωστα, ἐφόσον ἀπαντῶνται μέ περισσότερες λεπτομέρειες στά ἀρκοῦντως περισσότερα τεκμήρια τῶν τριῶν ἐπόμενων αἰώνων.

Τὰ θεσμοθετημένα ἐπισκοπικά ἔσοδα εἶναι:

α) **τό κανονικόν** ⁷⁷. Ὡς ἐπισκοπικό ἔσοδο μνημονεύεται μόνο στίς συνοδικές πράξεις ἐνῶ ἀπὸ τὰ τρία γνωστά βεράτια τοῦ 16ου αἰ. μόνο σέ ἐκεῖνο τοῦ 1582 περιέχεται διάταξη πού μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μέ τὴν καταβολὴ κανονικοῦ. Τό κανονικόν συνίσταται σέ ἐτήσιο τακτικὸ τέλος πού καταβάλλουν ἀποκλειστικά οἱ ἱερεῖς ἐνοριῶν. Σύμφωνα μέ τὴ ρύθμιση τοῦ 1497, ἡ ὁποία

⁷⁵. Ἡ ἀσφαλῶς μεταγενέστερη ἑλληνικὴ μετάφραση χαρακτηρίζει τὰ νομίσματα ὡς «γρόσια». Ὑποθέτω ὅτι τό τουρκικὸ πρωτότυπο πρέπει νά παραδίδει «ἄσπρα».

⁷⁶. Τὰ τρία παλαιότερα ἀνέκδοτα βεράτια ἐπισκόπων τῆς μητροπόλεως Λαρίσης πού μνημονεύθηκαν (βλ. πὺό πάνω, σημ. 63), ἐνῶ ἔχουν περιεχόμενο σχεδὸν ταυτόσημο μέ τὰ παραπάνω, δέν περιλαμβάνουν τὴν διάταξη περὶ κληρονομίας.

⁷⁷. HERMANN, Das bischöfliche Abgabenwesen, 486-488.

στιχεί με παλαιάν νομικὴν διάκρισιν, ὁ ἱερέας ὀφείλε νά καταβάλλει ἐτησίως στὸν ἐπίσκοπο ἓνα κανονικόν γιὰ κάθε 30 σπίτια (καπνοὺς). Ἄν δέν τὸ καταβάλλει ἀπὸ τὸν πρῶτο χρόνο πού θά παραλάβει τὴν ἐνορία, ὁ ἐπίσκοπος θά λαμβάνει τὸ μισό τῶν ἐσοδημάτων της γιὰ τὴ χρονιά αὐτή. Ἡ κανονικὴ του καταβολή θά ἀρχίσει ἀπὸ τὸν ἐπόμενον χρόνο. Τὸ ὕψος τοῦ ποσοῦ δέν καθορίζεται ἐνιαῖα ἀλλὰ διαμορφώνεται ἀνάλογα μέ τὰ κατὰ τόπους καθιερωμένα ἔθῃ (οἶον ἔθος τῷ τόπῳ δίδοσθαι)⁷⁸. Ἡ «παλαιά νομικὴ διάκριση» ἀνάγεται στὴ βυζαντινὴ ἐποχή. Σύμφωνα μέ αὐτὴ γιὰ κάθε 30 ἐστίες (καπνοὺς) ὁ ἐπίσκοπος εἰσπράττει ὡς κανονικόν ἓν χρυσό νόμισμα, δύο ἀργυρά καθὼς καὶ διάφορα εἶδη⁷⁹.

Μολοντί ἡ παραπάνω ρύθμιση δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶχε γενικὴ ἐφαρμογή, δέν φαίνεται νά ἴσχυε γιὰ ὅλες τὶς μητροπόλεις. Τὸ 1619, ὁ πατριάρχης Τιμόθεος ζητᾷ ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Μονεμβασίας νά μὴν ἀπαιτεῖ τὴν εἰσπραξὶ κανονικοῦ ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς του, σεβόμενος συνήθεια πού ἐπεκράτησε ὄχι μόνο στὴν ἐπαρχία του ἀλλὰ καὶ σὲ πολλές ἄλλες μητροπόλεις καὶ ἡ ὁποία ἐγινε σεβαστὴ ἀπὸ τοὺς προκατόχους του⁸⁰. Δέν γνωρίζουμε πότε, κάτω ἀπὸ ποιές συνθῆκες καὶ γιὰ ποιές ἄλλες μητροπόλεις διαμορφώθηκε τὸ καθεστῶς ἐξαιρέσεως ἀπὸ τὴν καταβολὴ τοῦ τέλους αὐτοῦ. Ἡ ὑπογράμμιση στό πατριαρχικὸ ἔγγραφο ὅτι ἡ ἐξαίρεση ἴσχυε ἀπὸ χρόνιον ἀμνημονεύτων, ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι τουλάχιστον στὸν 16ο αἰῶνα οἱ κληρικοὶ πολλῶν μητροπόλεων ἦσαν ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση καταβολῆς κανονικοῦ.

Δέν ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὸ ὕψος τοῦ κανονικοῦ ἔστω καὶ γιὰ μία μητροπόλη στὸ πρῶτο μισό τοῦ 16ου αἰ.⁸¹. Γνωρίζουμε ὅτι ἦταν δυνατόν νά

⁷⁸. ΑἰΙΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ «Ἱερός Κώδιξ», ἐγγρ. ὑπ' ἀρ. VII, 157-158, στ. 150-156· βλ. καὶ σχόλιο, σελ. 161-162.

⁷⁹. Κ. ΠΙΤΣΑΚΗΣ, Ἀνύπαρκτο «συνοδικὸν ψήφισμα» τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου, *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἑρεῖνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 22, 1975, 38-40. Γιὰ τὸ κανονικόν στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ βλ. καὶ J. SONDERKAMP, Eine Textsammlung zum Kanonikon, *Fontes Minores* IX, Φρανκφούρτη 1993, 113-136. Εἰδικότερα γιὰ τὸ κανονικόν ὡς πάγιο ἔξοδο τῶν ἑγγαμίων κληρικῶν κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ βλ. Ἐλευθερία ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τὰ οἰκονομικά τοῦ ἑγγαμίου κλήρου στὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1986, 248-252.

⁸⁰. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Μνημεῖα μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 3, 1882-83, 202· Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Δύο ἀνέκδοτοι συνοδικαὶ πράξεις καὶ μία πατριαρχικὴ ἐπιστολὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 19, 1899, 420-421· πρβλ. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν ἄλωσιν, *Πελοποννησιακά* 19, 1991-1992, 10.

⁸¹. Γιὰ τὸν 15ο αἰ. γνωρίζουμε ὅτι στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1432, λίγο μετὰ τὴν ἄλωση τῆς πόλης, ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, ὁ ὁποῖος παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Γρηγόριο στὸν Καστοριανὸ κύρ Ὁδηγητριανὸ καὶ στοὺς γιούς του, ὑποχρεώνεται νά καταβάλλει ἐτησίως στὴ

καταβάλλεται σέ ρευστό χρήμα καί σέ είδος, πρακτική γνωστή από τή βυζαντινή εποχή⁸². Συγχρόνως, όμως, ό έθιμικός κατά τόπους καθορισμός του άφηνε περιθώρια γιά αυθαιρεσίες καί υπερβάσεις. Ό Παχώμιος Ρουσάνος, σέ έπιστολή πρός τόν επίσκοπο Άντίσσης [Μηθύμης] Ίγνάτιο Άγαλλιανό τόν κατηγορεί ότι εισπράττει από τούς ιερείς *άκανόνιστα κανονικά* ⁸³.

Άκριβείς πληροφορίες γιά τίς οικονομικές υποχρεώσεις τών ιερέων πρός τόν επίσκοπό τους περιέχονται μόνο στό βεράτι πού εκδόθηκε γιά τόν μητροπολίτη του Ραπčeνο τής αρχιεπισκοπής Ίπεκίου στά 1582. Σύμφωνα μέ διάταξη του πού προμνημονεύθηκε, ό ιερέας όφειλε νά καταβάλλει στόν μητροπολίτη 12 άσπρα έτησίως γιά καθένα από τά χωριά πού κρατάει. Όμοίως καί 12 άσπρα καί γιά κάθε εκκλησία πού κρατά. Τό εκκλησιαστικό αυτό τέλος, τό όποιο, από όσο είναι γνωστό, πρώτη φορά μνημονεύεται σέ βεράτι, δέν όνοματίζεται στό κείμενο. Οί εκδότες του τό ταυτίζουν μέ τήν ποροπνίνα, σερβικό όρο πού αντιστοιχεί μέ τό *κανονικόν* ⁸⁴.

Τό κανονικόν τών μονών συμπεριλαμβάνεται μεταξύ τών έτησίων έσόδων του επίσκοπου⁸⁵, άν καί δέν μνημονεύεται όνομαστικά στίς συνοδικές πράξεις καί στά βεράτια. Πρέπει νά ύπονοείται μέ τήν γενική διατύπωση

μητρόπολη χάριν τέλους τέσσερα άσπρα. Μολονότι τό τέλος δέν όνοματίζεται, δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι πρόκειται περί του έτησίου *κανονικοῦ*. Τελειταία έκδοση του σχετικού γραμματος του Γρηγορίου Θεσσαλονίκης βλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Οί πρώτοι κατά τήν Τουρκοκρατίαν μητροπολίται Θεσσαλονίκης, *Έπιστημονική Έπετηρίδα Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 23, 1978, 336.

⁸². CRUSIUS, *Turcograecia*, 268: γράμμα του Παροναξίας Θεωνά, πιθανόν τό 1553. Πρβλ. Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Θεωνάς Β΄ ό από Παροναξίας μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, *Γρηγόριος ό Παλαμάς* 56, 1973, 234-240. Γιά τή βυζαντινή εποχή βλ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τά οικονομικά του έγγαμου κλήρου*, 251.

⁸³. Α. ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗΣ, *Έλληνομνήμων*, φυλ. 11, 1852, 692. Η έπιστολή πρέπει νά συντάχθηκε πρίν τό 1536.

⁸⁴. BOŠKOV-BOJANIĆ, Les actes des sultans, 172 καί 208. Γιά τήν ποροπνίνα ή ποροπνίνα βλ. L. HADROVICS, *Le peuple serbe et son église sous la domination ottomane*, Παρίσι 1947, 79-80. Στό έγγραφο διορισμού του μητροπολίτου τών Έλλήνων καί Άλβανών τής Ίταλίας Τιμοθέου, πού εξέδωσε ό αρχιεπίσκοπος Άχριδών Παΐσιος τό 1566, τό τέλος όνοματίζεται ως *κανονικόν* καί άνέρχεται σέ 5 *καρλία* (=carlino) έτησίως. Στό ίδιο έγγραφο όρίζεται καί έτήσιο τέλος 3 *καρλία* γιά τούς ιεροδιακόνους καί 2 *καρλία* γιά τούς αναγνώστες: *Actes de Zographou*, έκδ. W. REGEL-E. KURTZ- B. KORABLEV, *Viz. Vrem.* 13, 1907, Παράρτημα I, φωτ. άνστ. Amsterdam 1969, έγγρ. ύπ' άρ. LX, 137, στ. 68-75· πρβλ. I. SNEGAROV, *Istorija na Ohridskata arhiepiskopiija-patriarshija*, Σόφια 1932, 411-412 καί HERMANN, Das bischöfliche Abgabenwesen, 509 σημ.1. Γιά τό καρλίον=carlino γενικά βλ. E. MARTINORI, *La moneta. Vocabolario generale*, Ρώμη 1977, 52-58.

⁸⁵. HERMANN, Das bischöfliche Abgabenwesen, 488-489 καί Kabrda, *Le système fiscal*, 70-72.

κανονικά της πρώτης κατηγορίας έγγραφων και την αντίστοιχη για τις δικαιοδοσίες του επισκόπου πάνω στους μοναχούς και για τα δικαιώματά του στις μονές της δεύτερης. Η καταβολή του τέλους αυτού φαίνεται να εξαρτάται από τον βαθμό ελευθερίας ή εξαρτήσεως των μονών από τους κατά τόπον επισκόπους, από το αν δηλαδή οι μονές χαρακτηρίζονται σταυροπηγιακές ή ένοριακές. Οι σταυροπηγιακές μονές, όπως είναι γνωστό, έχουν άμεση εξάρτηση από το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και καταβάλλουν σε αυτό το *χάριν ύποταγής* πραγματικό ή συμβολικό κανονικόν. Στην υποχρέωση καταβολής κανονικού προς τους επισκόπους φαίνεται να υπάγονται οι ένοριακές μονές και οι μονές-μετόχια άλλων μοναστικών ιδρυμάτων.

Σε γράμμα του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ίωάσαφ του 1531, με το οποίο παραχωρεί το μονύδριο της Παναγίας του Ίωήλ στην μονή της Άγίας Άνναστας της Φαρμακολυτρίας στη Χαλκιδική, αναφέρεται η υποχρέωση του μονυδρίου να καταβάλλει στη μητρόπολη το *ετήσιο κανονικόν*⁸⁶. Το 1541 ή μονή Μεταμορφώσεως των Μετεώρων δίδει ως *κανονικόν* στην επισκοπή Σταγών, στην οποία υπάγεται, *κηροδοσίαν*, όπως συνέβαινε από παλιά⁸⁷, ενώ, σύμφωνα με γράμμα του πατριάρχη Ίερεμία Α΄ του έπομένου έτους

⁸⁶. Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Έκδρομή εις την βασιλικήν και πατριαρχικήν μονήν της Άγίας Άνναστας της Φαρμακολυτρίας την εν τη Χαλκιδική, BZ 7, 1898, 72· νεώτερη έκδοση Ά. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Τό μοναστήρι της Άγίας Άνναστας της Φαρμακολυτρίας*, Θεσσαλονίκη 1983, 47. Σέ μεταγενέστερα γράμματα των πατριαρχών Ίερεμία Α΄ του 1542 (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *ό. π.*, 49-50) και Διονυσίου Β΄ του 1546 (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *ό. π.*, 50-51), με τα όποια επικυρώνεται ή παραχώρηση του μονυδρίου, τα όφειλόμενα προς τη μητρόπολη τέλη αναφέρονται *ώριστα ως δικαιώματα και προνόμια ή κατ' έτος δικαίωμα*. Άς υπογραμμισθεί ότι ή κυρίαρχη μονή της Άγίας Άνναστας μνημονεύεται ρητά ως σταυροπήγιο σέ σγίλλιο του Μητροφάνους Γ΄ του 1565 (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *ό. π.*, 53).

⁸⁷. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Άνέκδοτα πατριαρχικά και εκκλησιαστικά γράμματα περί των μονών των Μετεώρων, *Έλληνικά* 10, 1938, 289, στ. 21· πρβλ. HERMANN, Das bischöfliche Abgabenwesen, 488. Ό D. NICOL, *Meteora. The Rock Monasteries of Thessaly* (ανάθεωρημένη έκδοση), Λονδίνο 1975, 119, αναφερόμενος σέ σγίλλιο του Μητροφάνους Γ΄ του 1581 (εκδ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *ό. π.*, 299-302) διατυπώνει έσφαλμένα την άποψη ότι ή μονή είχε ήδη ανακηρυχθεί πατριαρχικό σταυροπήγιο τό 1540 από τον Ίερεμία Α΄. Σέ όλα όμως τα γνωστά έγγραφα του 16ου και 17ου αϊ. ή μονή χαρακτηρίζεται *μόνον ως βασιλική* και όχι ως σταυροπηγιακή, υποχρεούμενη να μνημονεύει τόν έκάστοτε επίσκοπο Σταγών (βλ. ένδεικτικά ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *ό. π.*, 288-289 και 300-301 και Ν. ΒΕΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των μονών των Μετεώρων, *Βυζαντίς* 1, 1909, 287, 292 [*βασιλικωτάτη μονή*], 294). Τό μή σωζόμενο σήμερα σγίλλιδες γράμμα, τό όποιο εξέδωσε ό Ίερεμίας Α΄ υπέρ της μονής του μεγάλου Μετεώρου, εύρισκόμενος επί τόπου τόν Οκτώβριο του 1540, φαίνεται ότι απλώς επεκύρωνε τις ελευθερίες και τα προνόμια της (ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *ό. π.*, 287, στ. 14-15, 290, στ. 27-29 και 34-35)· πρβλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Μετέωρα-Όδοιπορικό, 107-108 και Μ. ΧΑΤΖΗΛΑΚΗΣ- Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Τό Μεγάλο Μετάωρο*, Άθήνα 1990, 26].

(1542), τό εξαρτημένο από τήν παραπάνω μονή μονύδριο τοῦ προφήτου Ἡλίου καταβάλλει ἔτησίως στόν μητροπολίτη Λαρίσης μιά λίτρα κεραιοῦ⁸⁸.

Στά ἔγγραφα, συνήθως, ἡ ἀναφορά τῆς ὑποχρέωσης καταβολῆς *κανονικοῦ* συνοδεύει τήν κανονική ἐπιταγή μνημονεύσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου. Ὡστόσο αὐτό δέν φαίνεται νά ἰσχύει πάντοτε. Σέ σιγίλλιο τοῦ Ἱερεμίου Α΄ τοῦ 1527, μέ τό ὁποῖο ἀναγνωρίζεται τό ἐλεύθερον τῆς μονῆς Λειμῶνος ἀπό ὁποιαδήποτε ἀπαίτηση τῶν συγγενῶν τοῦ κτίτορα Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ ἢ τοῦ ἀρχιερέως τοῦ τόπου, ὡς μόνη ὑποχρέωση τῶν μοναχῶν ἀναφέρεται ἡ μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ τελευταίου. Τό μνημονεύμενο στό πατριαρχικό ἔγγραφο *κανονικόν* καταβάλλεται γιά λογαριασμό τοῦ ἐξαρτημένου οἰκονομικά ἀπό τή μονή τοῦ Ἰγνατίου σταυροπηγικοῦ μοναστηριοῦ τῆς Παναγίας Μυρσινωτίσης στό πατριαρχεῖο καί ὄχι στόν μητροπολίτη Μηθύμνης⁸⁹.

Στήν καταβολή *κανονικοῦ* πρός τόν τοπικό ἐπίσκοπο ἐκ μέρους μοναστηριῶν ἢ καί ναῶν πού ἀποτελοῦν ἐξαρτήματα σταυροπηγιακῶν μονῶν δέν φαίνεται νά ἀκολουθοῦνται ἐνιαῖοι κανόνες⁹⁰. Ἀλλοτε ὑποχρεοῦνται στήν καταβολή *κανονικοῦ* ἡ ὁποία συνδυάζεται μέ τή μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ οἰκείου μητροπολίτη (μονύδριο Παναγίας τοῦ Ἰωήλ στή Θεσσαλονίκη —μετόχι τῆς μονῆς τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας)⁹¹, ἐνῶ ἄλλοτε φαίνεται νά μήν ἔχουν καμμία οἰκονομική ὑποχρέωση πρός αὐτόν, μνημονεύοντας συγχρόνως τό πατριαρχικό ὄνομα (ναός Παναγίας τῆς Ἐπισκέψεως στή Σωζόπολη-μετόχι τῆς γειτονικῆς σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου)⁹² ἢ ἀκόμη καί νά εἰσπράτ-

⁸⁸ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *δ. π.*, 293, στ. 15· πρβλ. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 488.

⁸⁹ Σ. ΚΑΡΥΔΩΝΗΣ, *Τά ἐν Καλλονῇ τῆς Λέσβου ἱερά σταυροπηγικά πατριαρχικά μοναστήρια τοῦ ἁγίου Ἰγνατίου ἀρχιεπισκόπου Μηθύμνης*, Κωνσταντινούπολη 1900, 48-49. Τά αὐτά ἐπαναλαμβάνονται καί σέ ἐπόμενο σιγίλλιο τοῦ ἰδίου πατριάρχη γιά τή μονή τοῦ 1531 (*δ. π.*, 60-61). Ἡ σαφής ἀναφορά τῆς καταβολῆς τοῦ ἔτησιου τέλους πρός τό πατριαρχεῖο (75 ἄσπρα) ἀναφέρεται σέ ἄλλο σιγίλλιο τοῦ ἰδίου πατριάρχη τοῦ 1540 γιά τήν σταυροπηγιακή μονή τῆς Μυρσινωτίσης (*δ. π.*, 65-66). Ὡς σημειωθεῖ ὅτι ἡ μονή Λειμῶνος ἀναφέρεται ρητά ὡς πατριαρχικό σταυροπήγιο σέ σιγίλλιο τοῦ Θεολόγου Β΄ τοῦ 1585 (*δ. π.*, 97).

⁹⁰ Τό πρόβλημα τῆς κανονικῆς σχέσεως τῶν ἐξαρτημάτων τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν μέ τοὺς κατά τόπον ἐπισκόπους εἶναι πολύπλοκο καί πρέπει νά ἐρευνηθεῖ συνολικά στό πλαίσιο μῆδς εὐρύτερης μελέτης γιά τό μεταβυζαντινὸ σταυροπήγιο.

⁹¹ Βλ. πῶς πάνω σελ. 295 καί σημ. 86. Σέ σιγίλλιο τοῦ Μητροφάνους Γ΄ τοῦ 1565 ἡ μονή τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας μνημονεύεται ὡς σταυροπήγιο πρὶν ἀπὸ τήν πατριαρχεῖα τοῦ Ἱερεμίου Α΄ (ΓΛΑΒΙΝΑΣ, *Τό μοναστήρι τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας*, 53).

⁹² L. KAMPERIDIS, *The Greek Monasteries of Sozopolis XIV-XVII Centuries*, Θεσσαλονίκη 1993, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 3, 81 (γράμμα Διονυσίου Α΄, 1489).

τούν όλα τὰ ἐκκλησιαστικά εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα (κανονικόν, τέλη συνοικεσίων, πανηγύρεων κλπ.), ἐφόσον τὰ ἴδια τὰ ἐξαρτήματα χαρακτηρίζονται ὡς πατριαρχικά σταυροπήγια (Βρανόκαστρο καὶ Κορομίστα, μετόχια τῆς μονῆς Κοσινίτσας)⁹³.

Δέν διαθέτουμε πληροφορίες γιὰ τὸ ὕψος τοῦ κανονικοῦ τῶν μονῶν τὴν ἐποχὴ αὐτή. Οἱ μόνες συγκεκριμένες μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε μνημονεύουν παροχὴ σέ εἶδος (κηροδοσία), ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἔχει μᾶλλον συμβολικὸ χαρακτήρα.

Στὴν περίπτωση τῶν Σερρών, ἡ γειτονικὴ μεγάλη μονὴ τοῦ Προδρόμου, τόσο στὰ χρυσόβουλλα τῶν δύο Ἀνδρονίκων Β' καὶ Γ' ποὺ ἐκδόθηκαν μεταξύ 1321 καὶ 1332, ὅσο καὶ στὴν τυπικὴ διάταξη τοῦ κτίτορα Ἰωαννίμ μητροπολίτου Ζιχνῶν (1332) χαρακτηρίζεται «πατριαρχική», μέ τὴ διευκρίνιση ὅτι ὁ μητροπολίτης Σερρών δέν δικαιούται νὰ ἐπεμβαίνει στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἡγουμένου, ὁ ὁποῖος «σφραγίζεται» ἀπὸ τὸν πατριάρχη· διατηρεῖ τὴ μνημόνευση τοῦ ὀνόματός του καὶ τὴν εἰσπραξὴ μόνον τοῦ κανονικοῦ, χωρὶς νὰ ἔχει δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει στὰ οἰκονομικά της⁹⁴. Δέν ἔχουμε καμία ἐπίσημη ἀναφορὰ στοῦ κανονικοῦ status τῆς μονῆς ὡς τὸ 1698, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ πατριάρχης Καλλίνικος ἀνακηρύσσει τὴ μονὴ πατριαρχικὸ σταυροπήγιο. Πάντως καὶ μετὰ τὴν ἀνακήρυξη σέ σταυροπήγιο, στοῦ ἐντὸς τῆς πόλεως μετόχι τοῦ Προδρόμου καὶ στοῦ τσιφλίκι Τουμπίτζα θά μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτη καὶ οἱ διαμένοντες σέ αὐτὰ χριστιανοὶ θά καταβάλλουν ὅλα τὰ ἀρχιερατικά δικαιώματα (κανονικά, ζητεία, συνοικέσια κλπ.)⁹⁵. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου γίνεται σαφές ὅτι μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση τὸ προνομιακὸ καθεστῶς ἀτόνησε, περιῆλθε σχεδὸν στὴν κατάσταση ἐνοριακῆς μονῆς, καὶ ἐπομένως συνέχισε νὰ καταβάλλει κανονικόν πρὸς τὸν μητροπολίτη.

β) τὰ τέλη ἀπὸ **γαμικά συνοικέσια**⁹⁶. Ὡς ἀρχιερατικὸ ἔσοδο μνημονεύεται μόνον στίς συνοδικές πράξεις καὶ στοῦ βεράτι τοῦ 1582. Τὰ ἄλλα δύο

⁹³. Α. ΓΛΑΒΙΝΑΣ, Το μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας (Ιστορία-Ἐγγραφα-Βιβλιογραφία), Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τμήμα Θεολογίας 2, 1994, 35 (συγγίλιο Ἱερεμίου Α', 1543, ποὺ ἐπικυρώνει τὰ προνόμια τῆς μονῆς· τὸ ἔγγραφο ἐκδίδεται μέ αἰτιολογία τὸ πλεονεκτικὸν ἐπιχείρημα καὶ ἀμφιφορεπὲς καὶ πολὺγνωμον τῆς τινων διαθέσεως καὶ μάλιστα τῶν ἐκεῖσε πον γειτνιαζόντων ἱεροτάτων ἀρχιερέων).

⁹⁴. A. GUILLOU, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme sur le mont Ménéécée*, Παρίσι 1955, ἔγγραφα: ἀρ. 9, στ. 50-57· ἀρ. 10, στ. 53-61· ἀρ. 24, στ. 59-67· ἀρ. 26, στ. 16-25· App. I, σ. 166, στ. 50-157, στ. 4.

⁹⁵. Ο. π., ἔγρ. ἀρ. 47· ODORICO, *Mémoires d'une voix perdue*, ἀρ. 20.

⁹⁶. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen, 496-497* καὶ KARRIDA, *Le système fiscal*, 75-77.

βεράτια τοῦ 16ου αἰ. μνημονεύουν μόνο τὶς δικαιοδοσίες τοῦ μητροπολίτη σέ θέματα γάμου καί διαζυγίου τῶν χριστιανῶν. Δέν ἔχουμε μαρτυρίες γιά τὸ ἀκριβές ποσό τῶν τελῶν γάμου κατὰ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 16ου αἰ. Εἶναι ὅμως γνωστό ὅτι αὐξάνει κατὰ ἀριθμητικὴ πρόοδο ἀπὸ τὸν πρῶτο ὡς τὸν τρίτο γάμο καί βρίσκεται σέ ἀντιστοιχία μὲ τὸ βαθμὸ τῆς «κατ' οἰκονομίαν» ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τῆς ἐκκλησίας, εἰδικότερα τοῦ δευτέρου καί τοῦ τρίτου γάμου. Συγκεκριμένες πληροφορίες διαθέτουμε γιά τὸ δεύτερο μισό τοῦ 16ου αἰ. Στὰ 1569 στὴν περιοχή τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἰπεκίου τὸ τέλος γιὰ τὸν πρῶτο γάμο εἶναι 12 ἄσπρα, γιὰ τὸν δεύτερο 24 ἄσπρα καί γιὰ τὸν τρίτο 48 ἄσπρα⁹⁷. Τὰ ἴδια ποσά, ὅπως προαναφέρθηκε, καταγράφονται καί στὸ βεράτι τοῦ 1582⁹⁸. Στὰ ἴδια περίπου ποσά ἰσχύουν καί σέ περιοχές τοῦ κλίματος τῆς Κωνσταντινουπόλεως: στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1570 στὴν ἐξαρχία τῆς Τριπύλεως τὰ ποσά ἦσαν 12 ἄσπρα γιὰ τὸν πρῶτο γάμο, 24 ἄσπρα γιὰ τὸν δεύτερο γιὰ τὸν τρίτο ὅμως ἀπαιτοῦντο 60 ἄσπρα⁹⁹. Τὸ 1581 στὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας τὰ τέλη τοῦ γαμικοῦ συνουκείου εἶναι δύο φλωρία καί καταβάλλονται ἀνά ἓνα ἀπὸ τὴ νύφη καί τὸν γαμβρό¹⁰⁰.

⁹⁷. HADROVICS, *Le peuple serbe*, 78 (τὰ ποσὰ αὐτὰ ἀπήτησε ὡς φόρο γάμου ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰπεκίου ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς κατοίκους τοῦ Sarajevo καί τῆς Nereitva). Στὸ μνημονευθὲν ἔγγραφο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδίων Παΐσιου γιὰ τὸν μητροπολίτη Ἰταλίας Τιμόθεο τοῦ 1566 (βλ. πρῶ πάντω, σημ. 84), τὰ τέλη τῶν συνουκείων γιὰ τοὺς Ὀρθόδοξους τῆς Ἰταλίας ὀρίζονται σέ 3 *καρλία* γιὰ τὸν πρῶτο γάμο καί σέ 6 καί 12 *καρλία* γιὰ τὸν δεύτερο καί τρίτο (*Actes de Zographou*, 137, στ. 79-81· πρβλ. SNEGAROV, *Istorijsa*, 412 καί HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 509 σημ.1). Σέ ἄλλο ἔγγραφο τοῦ ἴδιου ἀρχιεπισκόπου, πού ἐκδόθηκε ταυτόχρονα μὲ τὸ προηγούμενο, μὲ τὸ ὁποῖο καθορίζονται οἱ οἰκονομικὲς ὑποχρεώσεις τῶν ὀρθόδοξων λαϊκῶν τῆς μητροπόλεως τῆς Ἰταλίας πρὸς τοὺς ἐνοριακοὺς ἱερεῖς, τὰ τέλη γάμου πού εἰσπράττονται οἱ τελευταῖοι εἶναι ἓνα, δύο καί τρία *καρλία* γιὰ τὸν πρῶτο, δεύτερο καί τρίτο γάμο ἀντίστοιχα (*Actes de Zographou*, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. LIX, 133, στ. 13-15· πρβλ. SNEGAROV, ὁ. π., 412). Τὰ παραπάνω ποσὰ ἀντιστοιχοῦν στὸ 1/3 (γιὰ τὸν πρῶτο καί δεύτερο γάμο) καί στὸ 1/4 (γιὰ τὸν τρίτο) τῶν τελῶν πού καταβάλλονται στὸν ἐπίσκοπο.

⁹⁸. BOŠKOV-BOJANIĆ, *Les actes des sultans*, 172 καί 208.

⁹⁹. CRUSIUS, *Turcograecia*, 320: ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη Ναυπλίου καί Ἀργους πρὸς τὸν καρπωτὴ τῆς ἐξαρχίας Θεοδόσιο Ζυγομαλά. Ἡ διαφοροποίηση τοῦ ποσοῦ γιὰ τὸν τρίτο γάμο φαίνεται νὰ προκάλεσε τὴν καταγγελία τοῦ μητροπολίτη πρὸς τὸν νοτάριο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

¹⁰⁰. Κώδιξ 4α Ἀρχείου Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (=Κώδιξ γάμων Α'), σελ. 1-2 (αὐτόγραφα σημειώματα τοῦ Σιλβέστρου Ἀλεξανδρείας). Τὰ τέλη γάμου χαρακτηρίζονται ὡς: *συνουκείαιον* (σελ. 2), *ἀρχαβλωναστικόν* (σελ. 75, 126, 134), *πανδριάτικον* (σελ. 1, 130) ἢ *στεφανιατικόν* (134).

γ) τὰ ἔσοδα ἀπὸ πανηγύρεις (panayir resmi)¹⁰¹. Μνημονεύονται ὡς ἔσοδα τῶν ἀρχιερέων τόσο στίς συνοδικές πράξεις ὅσο καὶ στὰ βεράτια τοῦ 16ου αἰ. Ἀποτελοῦν ἐφ' ἅπαξ ἔσοδα ἀπὸ πανηγυρίζοντες μία ἢ περισσότερες φορές τὸ ἔτος ναοὺς πόλεων, χωριῶν, ἐξωκκλησιῶν καθὼς καὶ μοναστηριῶν. Κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν πανηγύρεων εἶναι ἡ μαζικὴ προσέλευση πιστῶν καὶ πολλὰς φορές ἡ πολυήμερη διάρκειά τους¹⁰². Τὰ ἔσοδα ἀπὸ πανηγύρια γίνονται ἀκόμη πιὸ σημαντικὰ στίς περιπτώσεις ποὺ συγκεκριμένες θρησκευτικὲς ἐορτὲς συνδυάζονται μὲ ἐμποροπανηγύρεις, φαινόμενο διαδεδομένο στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ¹⁰³. Μολονότι ἔχουμε σποραδικὰς μνείες

¹⁰¹. HERMANN, Das bischöfliche Abgabenwesen, 497-499 καὶ KABRDA, *Le système fiscal*, 79-80.

¹⁰². Συχνὰ συνδεύταν μὲ εὐαχίες, ὀρχήσεις καὶ ἄλλα τινὰ θέατρα τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς θὰ διατηροῦσαν τὴ μαζικότητα τῆς συμμετοχῆς. Ὁ πατριάρχης Διονύσιος Β', τὸ 1554, καταδικάζει τὸ φαινόμενο τὸ ὁποῖο ἐνδημεῖ καθ' ὅλον τὸν χρόνον στὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου Σωζοπόλεως καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὴν ἐτήσια ἐορτὴ τοῦ ἁγίου μὲ τὴ συμμετοχὴ γυναικῶν (KAMPERIDIS, *The Greek Monasteries of Sozopolis*, ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 11, 127). Ἡ καταδίκη ἐπαναλήφθηκε λίγο ἀργότερα καὶ ἀπὸ τὸν Ἱερεμία Β' μεταξύ 1576-1579 (δ. π., ἔγγρ. ὑπ' ἀρ. 12, 132-133). Τὸ εὐρὲως διαδεδομένο φαινόμενο ἀπηχεῖται καὶ σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Μελετίου Πηγᾶ τὸ 1600 (Ν. ΤΩΜΑΛΑΚΗΣ, Ἱερομονάχου Βενεδίκτου Τζανκαρόλου, κτίτορος καὶ ἡγουμένου τῆς ἱ. μονῆς Ὁδηγητρίας (Γωνιάς) ὑπογράφου κλπ., βίος καὶ ἔργον, *Κρητολογία* 10-11, 1980, 34). Βλ. καὶ τὸν «Ἐπίλογον Συμβουλευτικῶν» περὶ πανηγύρεων, πιθαὸν ἔργο τοῦ Βενεδίκτου Τζανκαρόλου, πρὶν τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. (δ. π., 31-33).

¹⁰³. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς πολυήμερης ἐμποροπανηγύρεως στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου (περιγραφή κατὰ τὸν 12 αἰ.: *Pseudo-Luciano, Timarione*. ἔκδ. R. ROMANO, Νεάπολη 1974, 53-59· ἀγγλικὴ μετάφραση B. BALDWIN, Detroit 1984, 45-49). Γιά τίς πανηγύρεις στὴ βυζαντινὴ περίοδο βλ. Catherine ASDRACHA, *La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Étude de géographie historique*, Ἀθήνα 1976, 112 καὶ 221-222· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Les foires en Épire médiévale. La fonction justificative de la mémoire historique, *XVI Internationaler ByzantinistenKongress*, Wien 1981 (=JÖB 32/3, 1982, 437-446)· Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Οἱ πανηγύρεις στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ, *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1989, 291-310· Angeliki LAIOU, Händler und Kaufleute auf dem Jahrmärkte, στὸ G. PRINZIG - D. SIMON (ἐκδ.), *Fest und Alltag in Byzanz*, Μόναχο 1990, 53-70 (σημειώσεις, 189-194). Ὁ S. VRYONIS, *The Panegyris of the Byzantine Saint: A Study in the Nature of a Medieval Institution, its Origins and Fate* στὸ *The Byzantine Saint*, Λονδίνο 1981, 196-226, σκιαγραφεῖ τὸ θεσμὸ ὡς τοὺς νεώτερους χρόνους. Γιά τὰ ἔσοδα τοῦ κατώτερου κλήρου ἀπὸ πανηγύρεις κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο βλ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ ἔργαμον κλήρου*, 140-141. Γιά τὴν πρώιμη ἱστορίαν τῶν ἐμποροπανηγύρεων στὴ Βαλκανικὴ κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο, βλ. Suraiya FAROQHI, *The Early History of the Balkan Fairs*, *Südost-Forschungen* 37, 1978, 50-67.

συνδυασμού θρησκευτικής και έμπορικής πανηγύρεως, δέν είμαστε ακόμη σέ θέση νά γνωρίζουμε τήν έκταση τοῦ φαινομένου τήν ἐποχή αὐτή¹⁰⁴.

Σύμφωνα μέ τή ρύθμιση τοῦ συνοδικοῦ τόμου τοῦ 1497 ὁ ἀρχιερέας εἰσπράττει τό σύνολο τῶν ἐσόδων ἀπό τίς πανηγύρεις σέ ἐρημικούς ναοὺς, ἐφόσον ὁ ἴδιος ἀναλαμβάνει τήν ἀποστολή ἱερέα. Τά ἔσοδα τῶν πανηγύρεων ἐνοριακῶν ναῶν πόλεων καί χωριῶν κατανέμονταν ἐξ ἡμισείας μεταξύ ἐπισκόπου καί ἐφημερίου (τοῦ ἱερέως τοῦ ψάλλοντος)¹⁰⁵. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι ἡ ρύθμιση δέν ἐτηρεῖτο πιστά. Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, στήν προμνημονευθεῖσα ἐπιστολή κατηγορεῖ τόν Ἰγνάτιο Ἀγαλλιανό ὅτι καρπώνεται τό σύνολο αὐτῶν τῶν ἐσόδων¹⁰⁶.

Καί δέν πρέπει νά ἦσαν εὐκαταφρόνητα. Τό 1478-79 τά ὑποκείμενα σέ φορολογία ἔσοδα τῆς πανηγύρεως τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ μητροπολίτη (manastir-i metropolit) τῆς Δράμας, προφανῶς τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ἦταν 250 ἄσπρα, ἐνῶ ἐκεῖνα δύο πανηγυριῶν τοῦ ἐξαρτημένου ἀπό τή μητρόπολη ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀνέρχονταν σέ 350 ἄσπρα. Τά συνολικά ἔσοδα τῶν τριῶν πανηγυριῶν (550 ἄσπρα) ἀντιπροσωπεύουν περισσότερο ἀπό τό 1/3 τῶν συνολικῶν ἐσόδων τῆς καί ἀσφαλῶς δέν συνιστοῦν τό σύνολο τῶν ἐσόδων τοῦ ἐπισκόπου ἀπό πανηγύρεις¹⁰⁷.

¹⁰⁴. N. TODOROV, *Ἡ βαλκανική πόλη 15ος-19ος αἰ. Κοινωνικο-οἰκονομική καί δημογραφική ἀνάπτυξη*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1986, 302 (ἐμποροπανήγυρη Φιλιππουπόλεως στή γιορτή τῆς Ἁγίας Τριάδας, 1550). Γιά θρησκευτικο-ἐμπορικά πανηγύρια στόν 18ο καί 19ο αἰ. βλ. ἐνδεικτικά VRYONIS, *The Panegyris*, 219-223.

¹⁰⁵. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ «Ἱερός Κώδιξ»*, ἔργρ. ὑπ' ἄρ. VII, 158, στ. 159-163.

¹⁰⁶. *Περιέρχη γάρ κατὰ τόν καιρὸν τῶν πανηγύρεων καί λαμβάνεις τὰ προσφερόμενα παρὰ τῶν Χριστιανῶν διὰ τοὺς θείους ναοὺς, καί ταῦτα μὲν σεβασμίως ἐναποτίθης εἰς σάκταν τὸν σόν, εἰς δὲ τὰ ἱερά τεμένη καταλιμπάνης κόπρον*. ΜΟΥΣΤΟΨΥΔΗΣ, *Ἑλληνομνήμων*, 692. Περίπτωση κατακρατήσεως ἀπὸ μητροπολίτη ἐσόδων πανηγύρεως ἀπὸ δικαιοῦχο στοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς χρόνους βλ. S. KUGEAS, *Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike aus dem Anfang des XV. Jahrhunderts*, *BZ* 23, 1914-19, 147, ἄρ. 42.

¹⁰⁷. P. NĂSTUREL - N. BELDICEANU, *Les églises byzantines et la situation économique de Drama, Serres et Zichna aux XIVe et XVe siècles*, *JÖB* 27, 1978, 282-283. Τό ἴδιο ἔτος ναὸς ἐξαρτημένος ἀπὸ τό manastir-i metropolit τῆς Ζίχνας εἶχε ἔσοδα 40 ἄσπρα (δ. π., 285). Παρόμοιο ἔσοδο δέν καταγράφεται στίς Σέρρες σέ τρεῖς καταγραφές τῶν ἐσόδων τῆς μητροπόλεως: 1454-55, 1478-79 καί περὶ τό 1530-40 (TT 167, 69). Πάντως στή Θεσσαλονίκη τοῦ 1453 τό περίφημο πρὶν τήν ἄλωση τῆς πόλεως πανηγύρι τοῦ ἁγίου Δημητρίου συνεχίζεταν κάτω ἀπὸ δυσμενέστερες οἰκονομικές συνθήκες (S. VRYONIS, *The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430*, σὺν Α. BRYER - H. LOWRY (ἐκδ.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham-Washington 1986, 320).

Στό βεράτι τοῦ 1582 οἱ πανηγύρεις θεωροῦνται *μούλκι* τοῦ ἐπισκόπου, ὡστόσο ἡ εἰσπραξὴ τῶν ἐσόδων ἀπὸ αὐτὲς δέν φαίνεται νά εἶναι, τουλάχιστον στά μέσα τοῦ 15ου αἰώνα, ἀποκλειστικό προνόμιο τοῦ ἀνώτερου κλήρου. Στά 1454-55 τὰ τέλη πανηγύρεως ἐμφανίζονται μεταξύ τῶν ἐσόδων ὀθωμανοῦ τιμαριώτη στή Θεσσαλία· τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ ἄλλο τιμαριώτη στήν Ἀνατολική Μακεδονία¹⁰⁸.

Παραμένει ἀδιευκρίνιστο ἂν ὁ ἀρχιερέας καρπώνεται μόνον τὰ ὄντως αὐξημένα ἔσοδα ἀπὸ τίς ποικίλης φύσεως ἐκκλησιαστικές ἱεροπραξίες πού ἐπιτελοῦνται κατὰ τή διάρκεια τῶν πανηγύρεων ἢ ἂν αὐτά ἐπεκτείνονται καί στά τέλη συμμετοχῆς τῶν ἐμπορευομένων, στήν περίπτωση πού τό θρησκευτικό πανηγύρι συνοδεύεται καί ἀπὸ ἐμποροπανήγυρη. Ἡ συνοδική ἀπόφαση τοῦ 1497 ἀλλά καί ἡ ἐπιστολή τοῦ Ρουσάνου σαφῶς ἐννοοῦν τὰ ἔσοδα τὰ προερχόμενα ἀπὸ ἐκκλησιαστικές τελετές. Οἱ θρησκευτικές πανηγύρεις, ἄλλωστε, πρέπει νά παραχωροῦνται στόν ἐπίσκοπο Διαυλείας καί Ταλαντίου μέ τή συνοδική πράξη τοῦ Ἱερεμία Β΄ στά 1572¹⁰⁹. Τό σχῆμα, ὅτι ὁ μητροπολίτης εἰσπράττει τὰ ἐκκλησιαστικῆς φύσεως ἔσοδα ἐνῶ τὰ προερχόμενα ἀπὸ τίς τυχόν ἐμπορικές δραστηριότητες, φορολογητέα ἢ μή, παραχωροῦνται ἀπὸ τόν σουλτάνο σέ κάποιον κρατικό ἀξιωματοῦχο ἢ τιμαριώτη, παραμένει ἐλκυστική ὑπόθεση. Εἶναι γνωστό πάντως ὅτι τὰ ἔσοδα πολλῶν κοσμικῶν ἐμποροπανηγύρεων παρεχωροῦντο σέ μουσουλμανικά φιλανθρωπικά ἰδρύματα, κυρίως τεμένη¹¹⁰.

δ) **τὰ ἀγιάσματα** (*ayazma rüisimu*)¹¹¹. Τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὰ ἀγιάσματα μνημονεύονται τόσο στίς πατριαρχικές πράξεις ὅσο καί στά βεράτια. Ὡς ἀγιάσματα πρέπει νά θεωρηθοῦν προσκυνηματικοὶ χώροι, ἀφιερωμένοι κυρίως σέ ἀγίους, πού διαθέτουν πηγές μέ ἀγιασμένο νερό οἱ ὁποῖες στή συνείδηση τῶν πιστῶν ἔχουν θαυματουργικές καί ἱαματικές ιδιότητες. Πρέπει νά διακριθεῖ

¹⁰⁸. NASTUREL - BELDICEANU, ὁ. π., 282 σημ.72. Δέν διευκρινίζεται ὅμως ἂν τὰ τέλη πού εἰσπράττονται προέρχονται μόνον ἀπὸ τίς ἐμπορικές δραστηριότητες τῶν πανηγύρεων ἢ καί ἀπὸ τίς θρησκευτικές.

¹⁰⁹. Στό συνοδικό ἔγγραφο, ἀφοῦ ἐπικυρώνεται τό ἐνιαῖο τῆς ἐπισκοπῆς Διαυλείας καί Ταλαντίου, καθορίζονται καί τὰ ὄρια τῆς δικαιοδοσίας της. Μεταξύ ἄλλων περιλαμβάνονται καί τὰ χωριά Ἀγία Μαρίνα, Νεοχώριον καί Σκοποὶ μετὰ τῆς πανηγύρεως αὐτῶν. Ἀ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ἔγγραφα περὶ δύο ἐπισκοπῶν τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν, σὺν Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τόμ. Β΄, Ἀθήνα 1890, 228-229.

¹¹⁰. FAROQHI, *The Early History of the Balkan Fairs*, ὁ.π., 62-63.

¹¹¹. HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 499-500· KABRDA, *Le système fiscal*, 77-79, ὅπου καί συζήτηση τῶν ὄρων *ἀγίασμα* καί *ἀγιασμός*, καί ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 105.

από τόν *ἀγιασμό*, ὁ ὁποῖος, πέραν ἀπὸ τὴν τέλεσή του κατὰ τίς ἡμέρες ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὸ ἐπίσημο ἐκκλησιαστικὸ ἐορτολόγιο καὶ τυπικὸ, θεωρεῖται ἱεροπραξία ἰδιωτικῆς φύσεως καὶ τὰ ἔσοδά του κατευθύνονται μᾶλλον πρὸς τοὺς ἐνοριακοὺς ἱερεῖς παρὰ στὸν ἀρχιερέα. Ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τοῦ ἀγιασματος ἀπὸ τὴν πανήγυρη, μᾶλλον πρέπει νὰ εἶναι ἡ συνεχὴς καθ' ὅλο τὸ ἔτος ροή προσκυνητῶν, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ ἀθρόα συρροή κατὰ τίς ἡμέρες τῆς ἐορτῆς τοῦ ἁγίου στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγιασμάτων σὲ μία ἐπισκοπικὴ περιφέρεια δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητος, ἂν καὶ δὲν διαθέτουμε ποσοτικές πληροφορίες γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε. Ὡστόσο, ἐνδεικτικὸς εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγιασμάτων ποὺ καταγράφονται ἀναλυτικὰ σὲ ὁρισμένες μητροπόλεις στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα: ἡ μητρόπολη Ἡρακλείας καὶ Ραιδεστοῦ, τὸ 1904, εἶχε 75 μεγάλα καὶ μικρὰ ἀγιάσματα, σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τελοῦνταν μεγάλες πανηγύρεις¹¹². Μετὰ δύο ἔτη, στὴ μητρόπολη Δέγκων καταγράφονται 60 ἀγιάσματα καὶ τὰ ἀξιολογώτατα τῆς μητροπόλεως Νικομηδείας ἀνέρχονται σὲ 27¹¹³. Γιὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀγιασμάτων χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπισήμανση τοῦ Μ. Γεδεών: *Ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐντεῦθεν πᾶσα πηγὴ ὕδατος, φρέαρ ἢ λάκκος ἢ πλησίον ναοῦ κείμενος ἢ ἔχων τὴν τύχην νὰ εὑρεθῇ ἐντὸς αὐτοῦ ἱερόν τι σκεῦος ἢ σταυρὸς ἢ εἰκὼν ἐκηρύττετο Ἀγίασμα, ἤρκει νὰ ἔχη τὸ ὕδωρ γλυκύ*¹¹⁴.

ε) ἡ *ζητεία*¹¹⁵. Μνημονεύεται ὡς ἔσοδο στὶς πατριαρχικὲς πράξεις καὶ μόνο στὸ βεράτι τοῦ 1582. Συνίσταται στὴ συλλογὴ εἰσφορῶν ἀπὸ τοὺς πιστοὺς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἐπισκοπικοῦ ταμείου. Τὸν ἐπόμενο αἰῶνα ἀπαντᾷ καὶ μέ τὸν ὄρο *τοπικὴ ζητεία*, σὲ ἀντιδιαστολὴ μέ τὴν *πατριαρχικὴ ζητεία* ἡ ὁποία ἦδη ἀπὸ τὸν 15ο αἰ. ἀποτελεῖ πατριαρχικὸ ἔσοδο (ἐκτακτο στὴν ἀρχή, τακτικῶς ἐτήσιο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ.). Δὲν γνωρίζουμε, γιὰ τὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἀφορᾷ, ἂν ἡ *ζητεία* ἐπιβαρύνει μόνον τοὺς λαϊκοὺς ἢ ἐπεκτείνεται καὶ στὸν κληρο, οὔτε τὴν περιοδικότητά της, οὔτε καὶ τὸ ὕψος τῶν καταβαλλομένων

¹¹². [ΑΝΩΝΥΜΟΣ], Αἱ ἐν τῷ κλίματι τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἱεραὶ μητροπόλεις. Γ' Ἡ μητρόπολις Ἡρακλείας καὶ Ραιδεστοῦ, *Ἐθνικά φιλανθρωπικά καταστήματα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1905*, Κωνσταντινούπολη 1904, 162-177.

¹¹³. [ΑΝΩΝΥΜΟΣ], Στατιστικοὶ πίνακες τῶν ἐκκλησιῶν, ἀγιασμάτων, ἱερῶν, σχολῶν, διδασκάλων καὶ μαθητῶν τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὁ. π., *Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1907*, Κωνσταντινούπολη 1906, 100. Ἀπὸ τὸν σχετικὸ πίνακα τῶν ἀγιασμάτων εἶναι φανερό ὅτι πολλὲς μητροπόλεις δὲν παραδίδουν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ὑπαρχόντων ἀγιασμάτων ἢ δίνουν ἀριθμοὺς πολὺ μικρότερους τῶν πραγματικῶν.

¹¹⁴. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Κωνσταντινουπόλεως ἀγιάσματα θρακικά, *Θρακικά* 9, 1938, 110.

¹¹⁵. HERMANN, Das bischöfliche Abgabewesen, 480-486· KABRDA, Le système fiscal, 68-69 καὶ KONORTAS, Les contributions ecclésiastiques, 232-234.

τελών. Ἡ διατύπωση ἐξ ἑθους ζητεία πού ἀπαντᾶται στίς συνοδικές πράξεις ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι συνιστᾶ τακτικῆς περιοδικότητος ἔσοδο, μάλλον ἐτήσιο. Λίγο μετά τά μέσα τοῦ αἵωνα, ἡ ζητεία πού καταβάλλει κάθε σπίτι στό μητροπολίτη Μονεμβασίας Ἱερεμία, ὁ ὁποῖος καί ἐπέβαλε τό θεσμό στήν ἐπαρχία του παρὰ τίς ὥς τότε εὐεργετικές ἀπαλλαγές (ἀνέδειξε τή ζητεία εἰς τήν Μονεμβασίαν, διότι εἶχε εὐεργεσία καί δέν ἔδιδε), εἶναι ἕνα ἄσπρο τό χρόνο¹¹⁶. Τό ποσό τῆς ζητείας γιά ἕναν οἰκισμό εἶναι δυνατόν νά ὁρίζεται καί κατ' ἀποκοπὴν, σέ συνδυασμό μάλιστα μέ τήν εἰσπραξὴ ἄλλης μορφῆς ἐσόδων. Στά 1558, ὁ μητροπολίτης Ζιχνῶν Νεόφυτος εἰσπράττει ἀπό τό χωριό Ἀγριδίου ἐτησίως γιά ζητεία καί πανηγύρεις 300 ἄσπρα (+ Ἐπὶ ζωῆς μου καί ἡ ζήτη τῆς χώρας τοῦ Ἀγριδίου μέ ταῖς πανηγύρεις ἄσπρα τ')¹¹⁷.

Στό βεράτι τοῦ 1582 γιά τόν ἀρχιεπίσκοπο Ἰπεκίου ὑπάρχει ἡ ἀσαφὴς διάταξη: Ἐὰς δίνουν κανονικόν ἀπὸ δύο ἄσπρα. Ὁρθά, οἱ ἐκδότες θεωροῦν τό κανονικόν ὡς ἐτήσιο τέλος πού ἀποδίδουν στό μητροπολίτη οἱ ἀρχηγοὶ τῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τους¹¹⁸. Στὴ σερβικὴ παράδοση ὁ ὅρος ταυτίζεται μέ τὴ ζητεία τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν¹¹⁹ καί πιθανόν νά ἀποτελεῖ ἐπιβίωση τοῦ κανονικοῦ τῶν λαϊκῶν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς¹²⁰. Ἡ μαρτυρία τοῦ 1582 ἀποτελεῖ τὴν πρώτη γνωστὴ μνεία σέ ὀθωμανικὸ ἔγγραφο αὐτοῦ τοῦ εἵδους τῆς εἰσφορᾶς.

ς) **κληρονομίαις ἱερέων καί μοναχῶν**. Μνημονεύεται ὡς ἔσοδο μόνο στό βεράτι τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης τοῦ 1527. Ὁ μητροπολίτης ἔχει δικαίωμα

¹¹⁶. ΓΕΔΕΩΝ, Μνημεῖα μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, 202· ΛΑΜΠΡΟΣ, Δύο ἀνέκδοτοι συνοδικαὶ πράξεις, 420 (χρονολογεῖ τὴν ἀρχιερατεία τοῦ Ἱερεμία στά 1619). Ὁ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου, 10, τὴν τοποθετεῖ στὸν 16ο αἰ. Πράγματι ὁ Ἱερεμίας πέθυνε ὡς πρῶτον Μονεμβασίας στό Βατοπέδι, μέ τό ὄνομα Ἰωάννης μοναχός, τό 1572· βλ. Κ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση ὡς τὸν 20ὸ αἰῶνα, *Ἱερά Μεγίστη Μονὴ Βατοπεδίου. Παράδοση-ἱστορία-Τέχνη*, τόμ. Α', Ἁγίον Ὄρος 1996, 59. Ἴσως εἶναι ὁ ἴδιος πού ἐπέβαλε στοὺς ἱερεῖς τὸν τὴν ἀπαίτηση κανονικοῦ (βλ. πρὸ πάνω, σελ. 295).

¹¹⁷. Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Β', ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. ΝΘ, στ. 17 (ἀνέκδοτο).

¹¹⁸. BOŠKOV-BOJANIĆ, Les actes des sultans, 172 καί 208. Στό ἔγγραφο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν Παΐσιου γιά τὸν διορισμὸ τοῦ μητροπολίτη Ἰταλίας Τιμοθέου τοῦ 1566 ἡ ζητεία δέν ἀναφέρεται μεταξὺ τῶν ἐσόδων τοῦ ἀρχιερέα. Ἀντ' αὐτῆς οἱ λαϊκοὶ παρέχουν ἐκ τοῦ σίτου, οἶνου καί ἐλαίου καί πῶν λοιπῶν παντοδαπῶν καρπῶν...τὸν ἀποδεκατισμὸν (Actes de Zographou, 137, στ. 77-79).

¹¹⁹. HADROVICS, *Le peuple serbe*, 75-76.

¹²⁰. Γιά τό κανονικόν τῶν λαϊκῶν βλ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τὰ οἰκονομικά τοῦ ἔγγαμου κλήρου*, 248 σημ. 2.

νά κληρονομεί ιερείς και μοναχούς οι οποίοι πεθαίνουν χωρίς κληρονόμους ή δεν έχουν συντάξει διαθήκη μέχρι το ποσό των 5.000 άσπρων. Το πέραν τούτου ποσό περιέχεται στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Όμως, στα δύο γνωστά πατριαρχικά βεράτια του 1483 και του 1525 αναφέρεται ότι το παραπάνω ποσό εισπράττει ο πατριάρχης για αποθανόντες μητροπολίτες, ιερείς και μοναχούς¹²¹. Το πατριαρχικό αυτό έσοδο επιβεβαιώνεται και από το βεράτι του μητροπολίτη Άνδρέα του 1582 καθώς και από τα τέσσερα βεράτια που εκδόθηκαν για τους αρχιεπισκόπους Καρπάθου και Έλασσώνος και τους επισκόπους Κασσανδρείας και Λέρου, όπου διατυπώνεται σαφώς ότι το παραπάνω ποσό ο αρχιερέας δεν το εισπράττει για τον έαυτό του αλλά για λογαριασμό του πατριάρχη¹²². Αν δεχθούμε κατά γράμμα τη διατύπωση του βερατίου του μητροπολίτη Λαρίσης, θα πρέπει ίσως να υποθέσουμε ότι, για κάποια περίοδο στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα, οι μητροπολίτες καρπούνται το έσοδο αυτό από τους κληρικούς της δικαιοδοσίας τους, ή ότι επιλεκτικά ο όθωμανός μονάρχης το παραχωρεί σε όρισμένους μητροπολίτες. Το θέμα παραμένει άνοικτο. Ανεξάρτητα από το ποιώς έχει το δικαίωμα εισπράξεως, είναι χαρακτηριστικό ότι, από το πατριαρχικό βεράτι του 1483 ως το τελευταίο γνωστό βεράτι ιεράρχη του 1584, μολονότι μεσολαβούν εκατό χρόνια, το ποσό παραμένει το ίδιο. Τούτο σημαίνει ότι, στις τελευταίες δεκαετίες του 16ου αιώνα, αποτελεί όχι ιδιαίτερα σημαντικό πόρο, αν λάβει κανείς υπόψη τη ραγδαία υποτίμηση του άσπρου στην όθωμανική αυτοκρατορία κατά την περίοδο αυτή.

ζ) *τά άλλα πάντα συνήθη και νενομισμένα ή τα λοιπά των είθισμένων τῷ τόπῳ*. Η διατύπωση, ή οποία περιέχεται μόνο στις συνοδικές πράξεις, είναι γενική αλλά σαφώς δίνει τη διακριτική ευχέρεια στους επισκόπους να προσπορίζονται έσοδα α) που σχετίζονται με παγιωμένες συνήθειες σε τοπικό επίπεδο και β) αυτόνότητα για την παροχή υπηρεσιών, όπως είναι οι πάσης φύσεως ιεροπραξίες¹²³.

¹²¹. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Έκκλησία*, 158 και 175-176, αντίστοιχα. Η ίδια ρήτρα περιέχεται και σε άχρονολόγητο διάταγμα του σουλτάνου Σουλεϊμάν προς τους σαντζάκ-μπέηδες και καδής της Ρούμελης αναφερόμενο στην περιοδεία του πατριάρχη Ίωάσαφ Β' (1556-65) στη Ρούμελη (INALCIK, *The Status of the Greek Orthodox Patriarch*, 429).

¹²². Η διάταξη άπουσιάζει από τα τρία παλαιότερα ανέκδοτα βεράτια επισκόπων της μητροπόλεως Λαρίσης που εκδόθηκαν μεταξύ 1524 και 1536 (βλ. πιο πάνω, σημ. 53).

¹²³. Συνηθέσφατες ιεροπραξίες, οι οποίες όμως όνοματίζονται στα βεράτια των έπομένων αιώνων (HERMANN, *Das bischöfliche Abgabenwesen*, 503-505 και ΚΑΒΡΔΑ, *Le système fiscal*, 80-84) είναι οι σχετιζόμενες με την μνημόνευση όνομάτων των ζώντων ή κεκοιμημένων χριστιανών (μνημόσυνα, έγγραφη στίς παρηγοίες ή στίς προθέσεις).

Στήν κατηγορία αὐτῶν τῶν ἐσόδων θά μπορούσαμε νά ἐντάξουμε καί τό **ἐμβατίκιον**, χρηματικό ποσό πού καταβάλλεται ἀπό τοὺς ἀρχιερεῖς ἢ τοὺς ἱερεῖς γιά τήν κατάληψη ἀρχιερατικῆς ἑδρας ἢ ἐνορίας. Μολονότι στή σύνοδο τοῦ 1497 συνδέθηκε ἅμεσα μέ τή σιμωνία καί καταδικάσθηκε, καί φυσικά δέν μνημονεύεται μεταξύ τῶν θεσμοθετημένων ἐσόδων τόσο στίς συνοδικές πράξεις ὅσο καί στά βεράτια, φαίνεται ὅτι ἐξακολούθησε νά ἀποτελεῖ συνήθη πρακτική γιά τήν κατάληψη ἐπισκοπικῆς ἑδρας ἢ ἐνορίας. Ὁ Ψευδοδωρόθεος κατηγορεῖ τόν σύγχρονο μέ τήν ἐποχή μας πατριάρχη Ἱερεμία Α΄ ὅτι, προκειμένου νά συνάξει χρήματα γιά τό μοναστήρι πού ἔκτιζε στό Ἅγιον Ὅρος (μονή Σταυρονικήτα) εἰσήγαγε τό ἐμβατίκιον: *ἐπερνεν ἀπό τοὺς ἀρχιερεῖς ὅπου ἐγίνοντο δῶρα καί αὐτός ἄνοιξε θύραν εἰς τὰ σιμωνιακά*¹²⁴. Ὁ Ἰωάσαφ Β΄ καθαιρεῖται ἀπό συγκροτηθεῖσα σύνοδο τό 1565 ἐπειδή ἀπέδειξαν αὐτόν *διαπραπτόμενον ἀντικρυς τό τοῦ Σίμωνος παρανομώτατον καί ἀσεβέστατον ἔργον*¹²⁵. Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος κατηγορεῖ τόν ἐπίσκοπο Μηθύμνης Ἰγνάτιο Ἀγαλλιανό ὅτι μέ ἐπιμέλεια (*καλῶς κἀκριβῶς*) εἰσπράττει ἐμβατίκια ἀπό τοὺς ἱερεῖς¹²⁶. Λίγα χρόνια ἀργότερα, ὁ λόγιος ἐπίσκοπος Λιτῆς καί Ρεντίνης Δαμασκηνός Στουδίτης σαρκάζει τήν ἐπί χρήμασι χειροτονία καί τὰ *ἐμπατίκια*¹²⁷. Τό ἐμβατίκιον, πάντως, εἶναι παγιωμένο «νόμιμο» ἔσοδο ἕναν αἰῶνα ἀργότερα. Ὁ παπᾶ Συναδηνός στά 1623 καταβάλλει στόν μητροπολίτη Τιμόθεο 6.000 ἄσπρα γιά τήν παραχώρηση πέντε ναῶν¹²⁸.

Ἡ καταβολή τοῦ ἐμβατικίου δέν φαίνεται νά ἐπιβαρύνει μόνο τοὺς ὑποηγήφιους νά καταλάβουν κάποια ἐνορία ἱερεῖς. Ἐπεκτείνεται καί σέ μή φυσικά προσωπα ὅπως σέ μοναστήρια. Τό 1524/25, ἡ μονή Παντοκράτορος τοῦ Ἁγίου Ὁρους καταβάλλει ὡς *ἐμπατίκιον* στόν ἐπίσκοπο Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὁρους Γρηγόριο, *κατά τήν παλαιάν παράδοσιν τῆς ἐπισκοπῆς*, 300 ἄσπρα, γιά

¹²⁴. Βιβλίον Ἱστορικόν, περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καί ἐξόχους ἱστορίας, ἀρχόμενον ἀπό κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως καί ἐπέκεινα, συλλεχθέν... καί εἰς τήν κοινήν γλῶσσαν μεταγλωττισθέν παρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας Δωροθέου, Βενετία 1631, 585.

¹²⁵. CRUSIUS, *Turcograecia*, 171 καί Ἱστορία Πατριαρχική, ἑκδ. I. BEKKER, Βόννη 1849, 182. Στίς συχνές ἀλλαξοπατριαρχεῖες τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 16ου αἰ., ἡ σιμωνία ἐπανέρχεται συνεχῶς ὡς βασική αἰτία καθαιρέσεως πατριαρχῶν.

¹²⁶. ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗΣ, Ἑλληνομνήμων, 692.

¹²⁷. Ἑλένη ΚΑΚΟΥΛΑΙΔΗ-ΠΑΝΟΥ, Δαμασκηνοῦ Στουδίτη «Διάλογος», *Διαδώνη* 3, 1974, 453 (=Συμβολές. Νεοελληνικά μελετήματα, Ἰωάννινα 1982, 99 [Ἐρευνες στή Νεοελληνική Φιλολογία, 4]).

¹²⁸. Ἀναμνήσεις καί συμβουλές τοῦ Συναδινοῦ, ἱερέα Σερρών στή Μακεδονία (17ος αἰώνας), ἑκδ. P. ODORICO, [Παρίσι] 1996, 90, στ. 18-21.

τήν παραχώρηση τόπου στον Πρόβλακα προς οικοδόμηση κελλίου για την ανάπαυση των διερχομένων αδελφών της μονής¹²⁹.

Αν ληφθούν υπόψη και οι πολλαπλές μνείες, που χρονολογούνται από τον 17ο αί., για την καταβολή έμβιατικίου εκ μέρους ταξιδιωτών κληρικών και μοναχών, εκπροσώπων πατριαρχείων (κυρίως των Ιεροσολύμων) ή μονών, με σκοπό την εξασφάλιση άδειας για την διενέργεια ζητείας, τότε τό έμβιατικιον πρέπει νά θεωρηθεί ως γενικότερο έφάπαξ τέλος καταβαλλόμενο στους κατά τόπους άρχιερείς από κάθε φυσικό ή νομικό εκκλησιαστικό πρόσωπο προκειμένου νά άσκήσει οιαδήποτε εκκλησιαστικής φύσεως δραστηριότητα, ή όποία συνεπάγεται οικονομικό όφελος, μέσα στα όρια της επισκοπικής τους δικαιοδοσίας.

Ο Παχώμιος Ρουσάνος μεταξύ των έσόδων του Άγαλλιανού συγκαταλέγει και τό **έξαγορευτίκιον** (έξαγορευτό=έξομολογώ), χρηματικό ποσό που φαίνεται νά καταβάλλουν οι πιστοί για τό μυστήριο της έξομολογήσεως¹³⁰. Τό τέλος αυτό δέν πρέπει νά συνδεθεί, τουλάχιστον άμεσα, με τά συγχωροχάρτια, αλλά πρέπει νά ένταχθεί στα παγιωμένα έθη έπιτελέσεως μυστηρίων-ιεροπραξιών επ' άμοιβή, όπως τό μυστήριο του γάμου και της θείας εύχαριστίας (ειδικότερα ή μετάδοση της θείας κοινωνίας), όχι πάντοτε αποδεκτά από την εκκλησία. Η χορήγηση της θείας μεταλήψεως επί χρήμασι, όπως μνημονεύθηκε, καταδικάστηκε ρητά ως σιμωνία από τή σύνοδο του 1497. Έμμεσα, τό **έξαγορευτίκιον**, έστω και με τή μορφή καταβολής άμοιβής για τελεσθείσα ιεροπραξία, στοιχει στήν ίδια λογική με τό **συγχωροχάρτι** (καταβολή χρημάτων για την άφεση των άμαρτιών) και ίσως νά άποτελεί προδρομικό στάδιο καθιερώσεως του τελευταίου¹³¹. Διαφέρει πάντως από τό πρώτο γιατί χορηγείται και εκ του μακρόθεν χωρίς νά προηγηθεί έξαγόρευση. Ήδη στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα πρέπει νά άποτελεί περιστασιακό έσοδο των άρχιερέων: στήν κατοχή του Ματθαίου Ραούλ Μελίκη, μεταξύ συγχωροχαρτιών που εκδόθηκαν από πατριάρχες, υπάρχει και συγχωροχάρτι τό όποιο ό ίδιος ζήτησε από τον μητροπολίτη Μονεμβασίας Δοσίθεο¹³². Τό προνόμιο

¹²⁹. Άρχετο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Α', έγγρ. υπ' άρ. Φ6, στ. 13-14 (άνέκδοτο έγγραφο του μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Μακαρίου). Δίδει επίσης στήν εκκλησία της Ίερουσαλός ένα μηναίο δξίας 100 άσπρων.

¹³⁰. ΜΟΥΣΤΟΕΥΔΗΣ, *Έλληνομνήμων*, 692.

¹³¹. Για την θεωρητική τοποθέτηση των συγχωροχαρτιών βλ. Φ. ΗΛΙΟΥ, *Συγχωροχάρτια, Τά Ιστορικά*, 1/1, 1983, 35-38.

¹³². V. LAURENT, Une famille turque au service de Byzance: les Melikès, *BZ* 49, 1956, 350-351 και 356-357.

ἐκδόσεως συγχωροχαρτιῶν, σταδιακά ὡς τὸν 17ο αἰῶνα, περιορίσθηκε μόνον σέ πατριάρχες.¹³³

η) τὰ ἔσοδα τῆς ἀκίνητης περιουσίας τῆς μητροπόλεως¹³⁴. Εἰσόδημα θεσμοθετημένο ἀπὸ ὅλες τῖς συνοδικές πράξεις καὶ τὰ βεράτια τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰ. Στὰ ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα ὡς ἀκίνητη περιουσία νοοῦνται ἄοριστα τὰ κτήματα ἐνῶ στὰ βεράτια τοῦ 16ου αἰ. περιγράφονται ἀναλυτικότερα: ἀμπέλια, μποστάνια, κῆποι, μύλοι. Ὡστόσο δέν διευκρινίζεται ἂν μέ τὸν ὅρο κτήματα νοεῖται ἡ κτηματική περιουσία πού ἐκτείνεται σέ ὅλη τὴ γεωγραφικὴ περιφέρεια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ μητροπολίτη, ὅποτε περιλαμβάνονται καὶ τὰ τυχόν κτήματα τῶν ἐνοριακῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν ἢ ἐκείνη τῆς μητροπόλεως-ἑδρας τοῦ ἀρχιερέα. Συγκεκριμένες μαρτυρίες γιὰ ἔσοδα τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ ἀκίνητη περιουσία περιέχονται στὰ ὀθωμανικά φορολογικά κατὰστιχα τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰ., ὅπου ἐμφανίζονται τὰ φορολογητέα εἰσοδήματα τοῦ «μοναστηριοῦ τοῦ μητροπολίτη» (*manastir-i metropolit*). Μολονότι τὰ παραδείγματα πού διαθέτουμε εἶναι ἀκόμη πολὺ λίγα, ἐντούτοις μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι τὰ ἐκεῖ ἐμφανιζόμενα εἰσοδήματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση ἀγροτικῶν ἐκτάσεων καὶ «ἀστικῶν» ἀκινήτων, ἐπ' οὐδενί λόγῳ ὅμως εἶναι δυνατόν νά ἀντιπροσωπεύουν τὸ σύνολο τῆς ἀκίνητης ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας τῆς ἐπισκοπικῆς ἐπαρχίας¹³⁵.

Ποιὸ εἶναι ὅμως τὸ *manastir-i metropolit* τοῦ ὁποῦ τὰ εἰσοδήματα φαίνεται νά καρπώνεται ὁ μητροπολίτης; Οἱ ὑπάρχουσες πληροφορίες συγκλίνουν σὸ συμπέρασμα ὅτι ταυτίζεται μέ τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ μιᾶς ἐπισκοπικῆς περιφέρειας στὸν ὁποῖο «ἐμόναζε» ὁ μητροπολίτης. Δέν εἶναι ἄγνωστος ἐξἄλλου καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ ὡς μονῆς: π. χ. ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς Ζίχνας συχνά ἀποκαλεῖται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ μονὴ τῶν Ταξιαρχῶν¹³⁶.

Ἡ κατοχὴ κτηματικῆς περιουσίας ἐκ μέρους τέτοιων ναῶν δέν εἶναι ἄγνωστη στὴν περίοδο μετὰ τὴν ἄλωση. Στὰ 1463 ὁ μητροπολίτης Περιθεωρίου Γρηγόριος, ἀφοῦ ἐπισκεύασε τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς ἐπαρχίας του,

¹³³ ΗΛΙΟΥ, ὁ. π., 38.

¹³⁴ KABRDA, *Le système fiscal*, 84-86.

¹³⁵ *Manastir metropolit*: Σερρών, Ζίχνας (1454-55): Δράμας, Σερρών, Ζίχνας (1478-79): NÁSTUREL-BELDICEANU, ὁ. π., 282-285· Σερρών (μετὰ 1501 καὶ πρὶν 1510): BALTA, *Les vakıfs de Serrès*, 208, 236-237· Σερρών (1530-31): ὁ. π., 209-210.

¹³⁶ GUILLOU, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme*, 191-192 καὶ Α. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 1857-2500*, Ἀθῆνα 1991, 437, 460.

ἀφιέρωσε ένα ἀμπέλι, ένα μύλο, ένα ἐργαστήριο καὶ ἐκκλησιαστικά βιβλία¹³⁷. Πιὸ συστηματικὴ καταγραφὴ τῆς ἀκίνητης περιουσίας τῶν μητροπόλεων-ναῶν περιέχεται σὲ κώδικες μητροπόλεων τοῦ 16ου αἰῶνα¹³⁸. Στούς κώδικες ὁμως αὐτοὺς, οἱ ὁποῖοι πολλές φορές ὀνοματίζονται ἀπὸ τὸν ἅγιο στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένος ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς, καταχωρίζονται καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦν τῇ μητρόπολη-ἐπαρχίᾳ καθὼς καὶ οἱ πάσης φύσεως διοικητικὲς πράξεις τοῦ μητροπολίτη ὡς φορέα ἐξουσίας. Ἔτσι λόγου χάριν ὁ *ἱερὸς κόνδικας τὸν μεγάλων μαρτύρων Θεοδώρων* (μητροπολιτικὸν ναοῦ τῶν Σεργῶν) εἶναι συγχρόνως καὶ ὁ *ἱερὸς...κὼνδηξ...τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Σεργῶν*, τῆς μητροπόλεως-διοικητικοῦ κέντρου¹³⁹. Ἐπομένως, ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς ταυτίζεται μὲ τὴ διοικητικὴ ἔδρα τοῦ ἐπισκόπου, συνήθως συστεγάζονται —στὶς Σέρρες τὸ κατεστραμμένο σήμερα ἐπισκοπεῖο ἀνήκει στὸ ἴδιο κτιριακὸ συγκρότημα μὲ τὸν ναὸ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων—καὶ ἡ περιουσία του εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἄμεση διαχείριση τοῦ ἀρχιερέα. Ὁ ὀρισμὸς μιᾶς ἐκκλησίας ὡς καθεδρικοῦ ναοῦ καὶ ὡς ἔδρας τοῦ ἀρχιερέα φαίνεται νὰ ἔχει θεσμικὸ χαρακτήρα γιατί ἐπικυρώνεται πολλές φορές καὶ μὲ συνοδικὸ ἔγγραφο. Περί τοῦ 1593-95, ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β΄ μὲ συνοδική πράξη ἐπικυρώνει τὴν ἐπιλογὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τῶν Πετροκοκκίνων ὡς μητροπόλεως καὶ ἔδρας τοῦ μητροπολίτη Χίου Συμεῶν, ὁ ὁποῖος δὲν διέθετε ναὸ καὶ ἐνδιαίτημα. Στὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ ναοῦ-ἐπισκοπείου: *...αἱ κατὰ τὸπον ἐπαρχίαι, ὡς δίκαιον. ἐκκλησίας ἔχουσι, μητροπόλεις καθολικὰς ὀνομαζομένας, ὥστε καθεζεσθαι ἐν αὐταῖς τοὺς κατὰ καιροὺς ἱερωτάτους ἀρχιερεῖς, περὶ αὐτοὺς ἔχοντας ἱερομονάχους καὶ μοναχοὺς, ἐφημέριόν τε καὶ θυρωρόν, καὶ ὑπηρέτην, ὡς ἂν ἐκ τοῦτου αὐξάνηται καὶ ἐπὶ πλείω ἐκτείνηται ἢ κατὰ τὴν πίστιν εὐλάβεια καὶ τιμὴ ἢ προσήκουσα, καὶ πᾶς τις τῶν χριστιανῶν προσερχόμενος καὶ καταφεύγων λαμβάνη...τὸ δίκαιον αὐτοῦ*.¹⁴⁰ Οἱ μνημονευόμενοι κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἓνα εἶδος αὐτῆς καὶ

¹³⁷. Πατριαρχικὸ γράμμα Ἰωάσαφ Α΄ ('): Ἀρχεῖο Μ. Βατοπεδίου, Τετράγωνο Γ', ἔγγρα. ὑπ' ἀρ. 53, ἀνέκδοτο· πρβλ. καὶ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀνεπίσημα*, 64-65.

¹³⁸. Π. χ. στὸν Κώδικα Β΄ τῆς μητροπόλεως Καστορίας (ΕΒΕ 2752), φ. 60^v (μέσα 16ου αἰ.).

¹³⁹. ODORICO, *Mémoire d'une voix perdue*, Παρίσι 1994, 14.

¹⁴⁰. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Βιογραφικὸν σχεδιάσμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ (1572-1594)*, Ἀθήνα 1870, 176-178· πρβλ. Γ. ΖΩΛΩΤΑΣ, *Ἱστορία τῆς Χίου*, τόμ. Γ' II, 20-21.

προσωπικού, είναι αυτοί που αναφέρονται στις καταγραφές των manastir-i metropolit των ὀθωμανικῶν καταστίχων¹⁴¹.

Τό εισόδημα τοῦ manastir-i metropolit τῶν Σερρών εἶναι τό μόνο ἔσοδο τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς ἐπαρχίας γιά τό ὁποῖο διαθέτουμε πληροφορίες κατά τήν περίοδο πού ἐξετάζεται. Ἀπό τά στοιχεῖα πού παρέχουν τά ὀθωμανικά φορολογικά κατάστιχα προκύπτει ὅτι οἱ φόροι τοῦ manastir-i metropolit τό 1454-55 ἀνέρχονται σέ 870 ἄσπρα καί στά 1478-79 πενταπλασιάζονται ἢ σχεδόν ἑξαπλασιάζονται καί ἀνέρχονται σέ 5.435 ἄσπρα¹⁴². Στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰῶνα μειώνονται σέ 3.650 ἄσπρα γιά νά αὐξηθοῦν σέ 4920 τό 1530-31, ἐποχή πού συμπίπτει μέ τά ἔτη ἀρχιερατείας τοῦ Γενναδίου¹⁴³. Παρά τήν αὐξηση ὅμως φαίνεται νά εἶναι μειωμένοι κατά 10% περίπου σέ σχέση μέ ἐκείνους τοῦ 1478-79, γεγονός πού μπορεῖ νά σημαίνει γενικότερη μείωση τοῦ εισοδήματος τῆς μητροπόλεως. Τά εισοδήματα προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπό ἀγροτικές καλλιέργειες καί ἀπό ἀστικά ἀκίνητα καί εἶναι σαφῶς μεγαλύτερα ἀπό ἐκεῖνα τῶν ὁμοῦρων μητροπόλεων Ζιχνῶν καί Δράμας: στά 1478-79 ὁ φόρος τοῦ manastir-i metropolit τῆς Ζίχνας εἶναι 1870 ἄσπρα, τῆς Δράμας 1500 ἄσπρα καί ἀνέρχεται περίπου στό 1/3 καί στό 1/4, ἀντίστοιχα, ἐκείνου τῆς μητροπόλεως τῶν Σερρών (5435 ἄσπρα). Δέν ἔχουμε κανένα λόγο νά μή δεχθοῦμε ὅτι ἡ οἰκονομική ἐπιφάνεια τῆς τελευταίας, παρὰ τίς διακυμάνσεις, δέν θά συνέχισε νά εἶναι μεγαλύτερη καί στόν ἐπόμενο αἰῶνα.

Ὁ φόρος ἐπὶ τῶν ἐσόδων τοῦ manastir-i metropolit φαίνεται νά βαρύνει προσωπικά τόν μητροπολίτη καί ὄχι τόν μητροπολιτικό ναό. Ἡ ἀναφορά τοῦ ὀνόματος τοῦ μητροπολίτη ἔστω καί σέ δύο μόνο περιπτώσεις καταγραφῆς τῆς περιουσίας καί τῶν εισοδημάτων manastir-i metropolit, τῆς Δράμας (Γιάκωβος, 1478-79) καί Σερρών (Κάλλιστος, ἀρχές 16ου αἰῶνα), ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι οὐσιαστικός ὑπόχρεος γιά τήν καταβολή τῶν ἀναλογούντων φόρων εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἐκκλησιαστικός ἀξιωματοῦχος¹⁴⁴. Αὐτό σημαίνει ὅμως ὅτι εἶναι καί ὁ

¹⁴¹. Στό φορολογικό κατάστιχο τῶν Σερρών τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνα στή μητρόπολη τῶν Σερρών καταγράφονται τέσσερα ἄτομα (δύο ἱερεῖς καί δύο μοναχοί) καί σέ ἐκεῖνο τοῦ 1530-31 ὀκτώ ἄτομα συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ μητροπολίτου: BALTA, *Les vakıfs de Serrès*, 208, 236-237 καί 209 ἀντίστοιχα.

¹⁴². NĂSTUREL-BELDICEANU, ὁ. π., 283-284. Γιά τή χρονολόγηση τοῦ πρώτου φορολογικοῦ καταστίχου στά 1454-55 καί ὄχι στά 1464-65 βλ. M. URSINUS, *An Ottoman Census Register for the Area of Serres of 859 H. (1454-1455)? A Reconsideration of Tahrir Defteri TT3*, *Südost-Forschungen* 45, 1986, 25-36. Οἱ NĂSTUREL-BELDICEANU (ὁ. π., 283 σημ. 77) σημειώνουν ὅτι τό εισόδημα τοῦ 1454-55 πιθανόν νά ἀνερχόταν σέ 1100 ἄσπρα.

¹⁴³. BALTA, *Les vakıfs de Serrès*, 208, 237 καί 210 ἀντίστοιχα.

¹⁴⁴. NĂSTUREL-BELDICEANU, ὁ. π., 282· Balta, *Les vakıfs de Serrès*, 204-205 καί 236.

κύριος καρπωτής τοῦ εἰσοδήματος¹⁴⁵. Πόσο αὐτό συμβάλλει στήν ἐν γένει αὐξηση τῶν ἐσόδων τοῦ ἐπισκόπου δέν εἶναι εὐκόλο νά ἐκτιμηθεῖ. Ὡστόσο τό ποσό τοῦ φόρου πού θά κατέβαλε ὁ Γεννάδιος γιά τά εἰσοδήματα τοῦ *manastir-i metropolit* τό 1530/31 εἶναι περίπου τό ἴδιο μέ ἐκεῖνο πού ξόδευσε στά 1534/35 γιά νά ἀγοράσει πέντε ἀδελφάτα στή μονή τῆς Λαύρας καί μόλις διπλάσιο τῆς ἀξίας ἑνός θυματοῦ πού ἔδωσε στό ἴδιο μοναστήρι τό 1519¹⁴⁶.

¹⁴⁵. Ἐν καί πολύ μεταγενέστερη, χαρακτηριστική εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ G.-L. MAURER, *Das Griechische Volk*, I, Χαϊδελβέργη 1835 (φωτ. ἀνατ. 1968), 398-399 = Ὁ Ἑλληνικός λαός, Ἀθήνα 1976, 273, ὅτι τά κύρια εἰσοδήματα τῶν ἀρχιερέων προέρχονταν ἀπό τά κτήματα τῶν καθεδρικών ναῶν.

¹⁴⁶. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 275 καί σημ. 15. Οἱ NÄSTUREL-BELDICEANU (ὁ. π., 281) ὑπερεκτιμοῦν τά ἔσοδα ἀπὸ τὴν ἀκίνητη περιουσία τῶν μητροπόλεων Σερρών, Ζιχνῶν καί Δράμας, ὡς παράγοντα ὁ ὁποῖος συνετέλεσε στήν ἀνοδο στόν πατριαρχικό θρόνο μητροπολιτῶν τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν στά τέλη τοῦ 15ου καί στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. (Μανασσῆς Σερρών 1491, Ἰωακείμ Δράμας 1498, Παχώμιος Ζιχνῶν 1503). Ὡστόσο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῆς *Πατριαρχικῆς Ἱστορίας*, ἡ ἐκλογή τῶν πατριαρχῶν ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τίς σχέσεις τῶν ὑποψηφίων μέ τοὺς προκατόχους τους, τίς διασυνδέσεις μέ τοὺς «ἀρχοντες τοῦ γένους» καί τίς ποικίλες διαμορφούμενες ἰσορροπίες καί ὄχι τόσο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ εὐρωστία τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπαρχιῶν τους. Ὁ Ἰωακείμ Δράμας ἀνῆκε σὸ περιβάλλον (καλόγερος) τοῦ πατριάρχη Διονυσίου Β', ἐνῶ λίγο ἀργότερα ὁ Θεόκλητος Α' ἦταν οἰκιακός τοῦ Παχωμίου. Ὁ Ἱερεμίας Α', καλόγερος τοῦ προκατόχου του Θεολίπτου καί ἐνδεής, ἐξελέγη ἀντὶ τοῦ ποιμαίνοντος πλοῦσια ἐπαρχία Γενναδίου Σερρών.

θ) Οικονομικές σχέσεις τών μητροπολιτών μέ τούς ὑπ' αὐτούς ἐπισκόπους.

Στό βεράτι τοῦ Βησσαρίωνος τοῦ 1527, περιέχεται ἄρθρο στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι ἡ δικαιοδοσία του ἐπεκτείνεται ἐκτός ἀπό τούς μοναχούς καί ἱερεῖς τοῦ τόπου (δηλαδή τών Τρικάλων) καί σέ ἐκείνους ὁκτώ ἐπιπλέον οἰκισμῶν (νά ᾧσιν ὑπό τήν κυριαρχίαν του). Οἱ οἰκισμοί αὐτοί ἀντιστοιχοῦν ἀπόλυτα μέ ἐπισκοπές τῆς μητροπόλεως Λαρίσης, στούς κληρικούς τών ὁποίων ἐκτείνεται ἡ δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης τήν ἐποχή αὐτή: Βύλος= ἐπισκοπή Δημητριάδος, Δομοκός= ἐπισκοπή Θαυμακοῦ, Ζητούνι= ἐπισκοπή Ζητουίνου, Λιθορίκι= ἐπισκοπή Λιθορικίου, Λιτζά= ἐπισκοπή Λιτζάς καί Ἀγραφών, Ραδοβίσι= ἐπισκοπή Ραδοβιδίου, Φανάρι= ἐπισκοπή Φαναρίου, Σταγοί= ἐπισκοπή Σταγῶν. Οἱ παραπάνω ἐπισκοπές ἐμφανίζονται ἐπίσης σέ *notitia episcopatum* τῆς πρώτης Τουρκοκρατίας ὡς ὑπαγόμενες στή μητρόπολη Λαρίσης.¹⁴⁷ Ἀπό τό βεράτι ἀπουσιάζουν οἱ ἐπισκοπές Γαρδικίου καί Σκιάθου οἱ ὁποῖες ὅμως περιέχονται στήν ἴδια *notitia*. Ἡ ἐπισκοπή Γαρδικίου, ὅμως, εἶχε πάψει πρὶ πολλοῦ νά ὑφίσταται μαζί μέ ἐκείνη τῆς Τρίκκης ὅταν ἡ ἔδρα τῆς μητροπόλεως Λαρίσης μετατέθηκε στά Τρίκαλα διὰ ζωάρκειαν... καί τήν ἀναγκαίαν ἐξόδων ἀπόδειξιν τοῦ μητροπολίτη καί ξανασυστήθηκε στά 1541-42.¹⁴⁸ Δέν ἔχουμε πληροφορίες γιά τήν ὑπαγωγή τῆς ἐπισκοπῆς Σκιάθου κατά τήν ἐποχή αὐτή.¹⁴⁹ Στό βεράτι δέν περιέχεται ἐπίσης καί ἡ ἐπισκοπή Ἐλασσόνας¹⁵⁰, ἡ ὁποία στήν πρώτη δεκαετία τοῦ 16ου αἰ. φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ «μήλον τῆς ἐριδος» μεταξύ τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης ἀφενός καί τών κατοίκων τῆς περιοχῆς ἀφετέρου. Οἱ τελευταῖοι θεωροῦν τήν ἐπισκοπική τους περιφέρειαν ὡς ἀρχιεπισκοπή, ὑπαγόμενη ἀπευθείας στό θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περί τό 1516/17, ὁ ἐκλεγείς ἀπό τήν ἐπαρχιακή

¹⁴⁷ J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Παρίσι 1981, 421 (*notitia* 21): βλ. καί σελ. 197-198.

¹⁴⁸ Βλ. τά σχετικά πατριαρχικά τοῦ Ἱερεμίου Α': α. Ἀνασύστασις τῆς ἐπισκοπῆς, 1541-42 (ἐκδ. P. USPENSKIJ, *Putešestvie v Meteorskie i Osoolimpijskie monastiri v Fessalii... v 1859 godu*, Ἀγία Πετρούπολη 1896, 356-359· K. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, Συμβολαί εἰς τήν ἐκκλησιαστικήν ἱστορίαν τῆς μητροπόλεως Λαρίσης. Ἡ ἐπισκοπή Γαρδικίου, *Ἱερός Σύνδεσμος* 12, 1916, 13-15· ΟΥΔΟΤ, ὁ. π., ἄρ. L, 54-59 (χρονολογία 1542-43). β. Καθορισμός τών ὁρίων 1542-43 (ἐκδ. ΟΥΔΟΤ, ὁ. π., ἄρ. LII, 62-67 μέ χρονολογία 1543). Πρβλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰ., 98-99.

¹⁴⁹ Ἄν ἀνῆκε στή μητρόπολη Λαρίσης, παραμένει ἀνεξήγητο γιατί δέν συμπεριλήφθηκε στό βεράτι. Γιά περιπτώσεις ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν, οἱ ὁποῖες ἀποδεδειγμένα ὑφίστανται, ἀλλά δέν περιέχονται σέ πατριαρχικά βεράτια, βλ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 144.

¹⁵⁰ Στίς *notitiae* ὑπ' ἄρ. 18 καί 21 (DARROUZÈS, ὁ. π., 410, 158 καί 420, 82) φέρεται ὡς ἀρχιεπισκοπή.

σύνοδο της μητροπόλεως Λαρίσης, ως υποκείμενος σέ αυτήν, επίσκοπος Έλασσόνος Βησσαρίων εκδιώχθηκε από τό ποιμνιό του. Ἡ βούληση τῶν κατοίκων υπερίσχυσε, ἡ Έλλασσόνα ἔμεινε ἔξω ἀπό τή δικαιοδοσία τοῦ Λαρίσης καί ἐξελέγη ὡς ἀρχιεπίσκοπος ἀπό τόν *χρυσόληπτο* (= ἐναντι ἀμοιβῆς) πατριάρχη Θεόληπτο Α΄ ὁ Νεόφυτος, ὁ ὁποῖος μετὰ τόν θάνατό του βρέθηκε «ἄλυτος»¹⁵¹.

Γιά τήν ἴδια ὁμως περίοδο (1524-1536) διαθέτουμε βεράτια τριῶν ἐπισκόπων πού υπάγονται στήν ἴδια μητροπολι Λαρίσης, δύο μάλιστα ἀπό τά ὅποια ἐκδόθηκαν στή διάρκεια τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Βησσαρίωνος, στά ὅποια σαφῶς ἀναφέρεται ὅτι τά ἔσοδα τῶν ἐπισκοπῶν ἀνήκουν σέ αὐτούς, ὅπως στούς ἴδιους υπάγονται οἱ ἱερεῖς καί τά μοναστήρια¹⁵². Τί σημαίνει, λοιπόν, ἡ φράση στό βεράτι του, οἱ μοναχοί καί οἱ ἱερεῖς τῶν ἐπισκοπῶν *νά ὦσιν ὑπὸ τήν κυριαρχίαν* τοῦ μητροπολίτη; Διπλή υπαγωγή τῶν κληρικῶν μιᾶς υποκείμενης ἐπισκοπῆς καί ἐπομένως καταβολή διπλῶν τελῶν; Ἐμμεση ἀπάντηση στό ἐρώτημα περιέχει ἡ προμνημονευθεῖσα ἀπόφαση τῆς συνόδου τοῦ 1497 ἐπὶ πατριαρχείας Νήφωνος Β΄: ὁ μητροπολίτης ὁ ὁποῖος ἔχει ὑπ' αὐτόν ἐπισκόπους, μετὰ τόν θάνατο κάποιου ἀπό τούς τελευταίους εἰσπράττει τό εἰσόδημα τῆς ἐπισκοπῆς, μέχρι νά χειροτονήσῃ νέον ἐπίσκοπο¹⁵³. Ὡς εἰσόδημα στή συνδικὴ ἀπόφαση πρέπει νά ἐκληφθοῦν ὅλες οἱ οἰκονομικὲς ἀπολαβές, ἀπό κληρικούς, λαϊκοὺς καί ἀκίνητα, ὅπως ἀναφέρονται καί στά βεράτια, οἱ ὁποῖες ἐκχωροῦνται στόν ἐπίσκοπο συγχρόνως μέ τήν ἐκλογή του. Ἡ ἀναφορά, ἐπομένως, στό βεράτι τῆς υπαγωγῆς τῶν κληρικῶν τῶν ἐπισκοπῶν στόν μητροπολίτη πρέπει νά σημαίνει, συνεκδοχικά, τήν υπαγωγή τῶν ἰδίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν στή δικαιοδοσία του καί ὄχι τήν υποχρέωση καταβολῆς οἰουδήποτε τέλους πρὸς αὐτόν. Ἔτσι, π. χ. τό 1541 ἡ μονή Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων, ἡ ὁποία βρίσκεται στήν ἐπισκοπικὴ περιφέρεια τῶν Σταγῶν (Καλαμπάκας) καταβάλλει *κανονικόν* στόν ἐπίσκοπο Σταγῶν καί ὄχι στό μητροπολίτη Λαρίσης¹⁵⁴. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ὅποιαδήποτε υπαγωγή συνεπάγεται καί οἰκονομικὲς υποχρεώσεις, ἀσφαλῶς οἱ ἴδιοι οἱ ἐπίσκοποι πρέπει νά κατέβαλαν κάποια εἰσφορά στόν υπερεκείμενο μητροπολίτη. Στό συνδικό

¹⁵¹. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 252, στ. 9-14 (συναξάριο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ἀπὸ τόν Παχώμιο Ρουσάνο): βλ. καί σ. 181. Ἡ μετὰ θάνατον τύχη τοῦ Νεοφύτου ἐπιδέχεται διπλὴ ἀνάγκη: τιμωρία γιὰ τὴν ἀσέβεια πρὸς τόν ἅγιο ἀλλὰ καί ποινὴ γιὰ τόν ἐπίσκοπο πού θά ἀμφισβητήσει τὴν *κανονική* του ἐξάρτηση.

¹⁵². Βλ. πρὸ πάνω σελ. 290, σημ. 63.

¹⁵³. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ «Ἱερὸς Κώδιξ», ἔργ. ὑπ' ἀρ. VII, 156-159.

¹⁵⁴. Βλ. πρὸ πάνω, σελ. 297 καί σημ. 87.

γράμμα της επαναστάσεως της επισκοπής Γαρδικίου τό 1541, αναφέρεται ότι ο νεοεκλεγείς επίσκοπος οφείλει νά τηρεῖ ὅλα τὰ προσόντα προνόμια τῆς μητροπόλεως Λαρίσης¹⁵⁵. Τά μνημονευόμενα προνόμια πρέπει νά εἶναι τό *τεταγμένον χαράτζιον*, τό ὁποῖο ἀναφέρεται σέ συνοδικό γράμμα τοῦ πατριάρχου Ματθαίου Β΄ περί τό 1600, γιά τήν ὑπαγωγή τῆς μητροπόλεως Νευροκόπου, μόλις χηρεύσει ὁ θρόνος, ὡς επισκοπῆς τῆς μητροπόλεως Σερρών καί τό ὁποῖο θά καταβάλλει στόν μητροπολίτη ὁ νέος επίσκοπος πού θά ἐκλεγεῖ¹⁵⁶. Προφανῶς, ἡ εἰσπράξη διπλοῦ «χαράτζιου» (ἐπὶ φιλοχρηματίας πράξει) ἦταν ὁ λόγος πού ὤθησε τόν ὡς τό 1472 μητροπολίτη Ἀθηνῶν Δωρόθεο νά διχοτομήσει παράνομα τήν επισκοπή Διφυλείας καί Ταλαντίου¹⁵⁷. Δέν διαθέτουμε πληροφορίες γιά τήν περιοδικότητα καί τό ὕψος τοῦ τέλους.

Ὅπως διαφαίνεται ἀπό τὰ ἐκτεθέντα, ἓνας ἐπαρχιοῦχος ἀρχιερέας στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰῶνα α) ἔχει θεσμοθετημένα ἀλλά καί κατ' ἔθος ἔσοδα, τὰ ὁποῖα, ἂν καί χαρακτηρίζονται πολλές φορές *ἀντικανονικά*, δέν παύουν νά εἶναι τακτική πρόσοδος· β) τό ὕψος τῶν ἐπιμέρους εἰδῶν ἐσόδων πρέπει νά παραμένει σταθερό γιά ἀρκετές δεκαετίες μέσα στόν αἰῶνα: τό ποσό ἀπό δικαιώματα κληρονομιῶν (5000 ἄσπρα) παραμένει χωρίς καμία ἀναπροσαρμογή ἀπό τό 1483 ὡς τό 1584, τὰ τέλη γάμου εἶναι τὰ ἴδια ἀπό τό 1569 ὡς τό 1584 καί πρέπει νά θεωρεῖται σχεδόν βέβαιο ὅτι τό ἴδιο «τιμολόγιο» θά ἴσχυε καί στό πρώτο μισό τοῦ 16ου αἰῶνα. Τό αὐτό πρέπει νά συμβαίνει καί μέ ἄλλους ἐκκλησιαστικούς φόρους, ὅπως τό *κανονικόν* τῶν ἱερέων (12 ἄσπρα ἐτησίως γιά κάθε ναό) καί ἡ τοπική *ζητεία* (2 ἄσπρα ἐτησίως ἀνά ἐστία).

Οἱ παραπάνω ἐπισημάνσεις ἐνισχύονται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι, ἰδίως ὡς καί μετά τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα, οἱ νομισματικές διακυμάνσεις δέν εἶναι ἰδιαίτερα σοβαρές καί, μέ δεδομένη τήν γενική δημογραφική ἀνοδο στήν ὀθωμανική ἐπικράτεια, οἱ τυχόν ἀπώλειες θά ἰσοσταθμίζονται ὡς ἓνα σημεῖο ἀπό τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πιστῶν. Ἡ δραματική οἰκονομική καί νομισματική κρίση, ἡ ὁποία θά δημιουργήσῃ ἔντονες πληθωριστικές πιέσεις, θά

¹⁵⁵. ΟΥΔΟΤ, *δ. π.*, ἀρ. L, 56, στ. 27-29

¹⁵⁶. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *Πατριαρχικά γράμματα καί ἄλλα ἐγγραφα...* ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Τέσσακος, 125, στ. 30-31. Ἡ ὑπαγωγή δέν φαίνεται νά ἴσχυσε (*δ. π.*, 126). Στή μητρόπολη Σερρών ἤδη ἀπό τόν 11ο αἰῶνα ὑπαγόταν καί ἡ επισκοπή Ἐξοβῶν (ἢ Ἐξμβῶς) ἡ ὁποία δέν φαίνεται νά εἶναι ἐνεργός κατά τήν περίοδο πού ἐξετάζουμε.

¹⁵⁷. ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μία συνοδική πράξη (1493)*, 82, στ. 13-16.

ἀρχίσει κυρίως ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1580¹⁵⁸. Ἐξάλλου ἡ πολιτειακὴ ὁμαλότητα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴ —ἀπὸ τὸ 1481 ὡς τὸ 1566 μόνο τρεῖς σουλτάνοι ἀνέβηκαν στὸ θρόνο, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μακρᾶς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς (1522-1566)— προσδιορίζουν μία ἐπὶ πλέον σταθερά (οἱ μητροπολίτες δὲν εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ καταβάλλουν ἐκ νέου πεσκέσι σὲ καινούργιο σουλτάνο), ἡ ὁποία συμβάλλει στὴ δημιουργία σταθεροῦ ἐπισκοπικοῦ εἰσοδήματος, στὴ συσσώρευση πλούτου ἀλλὰ καὶ πλεο-νάσματος, διαθέσιμου καὶ γιὰ χορηγία¹⁵⁹.

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι, τὴν ἐποχὴ ποῦ δρᾷ ὁ Γεννάδιος, ἡ χορηγία πρὸς τὰ μοναστήρια εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένη δραστηριότητα τῶν μητροπολιτῶν, γιὰ νὰ περιορισθοῦμε μόνον σὲ αὐτούς¹⁶⁰. Ὅρισμένα παραδείγματα εἶναι ἐνδεικτικά: Μετὰ τὸ 1499, ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων γίνεται ὁ νέος κτίτωρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἀναπαυσᾶ στὰ Μετέωρα¹⁶¹. Στὰ 1535 ὁ μητροπολίτης Βεροίας Νεόφυτος χρηματοδοτεῖ τὴν ἱστόρηση τοῦ καθολικοῦ τῆς Λαύρας ἀπὸ τὸν Κρητὰ ζωγράφο Θεοφάνη καὶ λίγο πρὶν, στὰ 1527, ὁ Τορνόβου Θεόφιλος ἀνακαινίζει ἐκ βάθρων τὸ κáθισμα καὶ τὸ κάστρο τοῦ Μυλοποτάμου¹⁶². Ἐξω ἀπὸ τὸ Ἅγιον Ὄρος ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Βησσαρίων Β΄ χρηματοδοτεῖ τὴν κατασκευὴ δύο μεγάλων πέτρινων γεφυριῶν (Κόρακας, Ἀσπροπόταμος) καὶ οἰκοδομεῖ ἐκ βάθρων τὴ μονή

¹⁵⁸. βλ. συνοπτικά ΚΟΝΟΡΤΑΣ, Ἡ ὀθωμανικὴ κρίση (δ. π., σμ. 48), 44-53, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

¹⁵⁹. Τὴ συσσώρευση πλούτου ἐκ μέρους τῶν ἐπισκόπων, κατὰ παράβαση μάλιστα τῶν ἱερῶν κανόνων, σαρκάζει στὸ *Διάλογό* του ὁ ἐπίσκοπος Λιτῆς καὶ Ρεντίνης Δαμασκηνὸς Στουδίτης [ἔκδ. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ-ΠΑΝΟΥ, Δαμασκηνὸς Στουδίτης «Διάλογος», 446-458 (=Σημβολές, 92-104)]: παρὰ τίς καυστικὲς ὑπερβολές, τὸ κείμενο ἀντικατοπτρίζει τὴν νοοτροπία τῶν ἀρχιερέων ὅσον ἀφορᾷ στὶς οἰκονομικὲς τοὺς λειτουργίες στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα. Γιὰ τὴν χορηγία ἐπισκόπων τὴν ἴδια ἐποχὴ βλ. καὶ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ*, 106-107.

¹⁶⁰. Γιὰ τὸ ἀνεργήνευτο ἀκόμη φαινόμενο τοῦ ὀργασμοῦ ἰδρύσεως, ἐπανιδρύσεως ἢ ἀνακαινίσεως μονῶν στὸν 16ο αἰ. βλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, Ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν πρώτην Τουρκοκρατίαν (1453-1600). Γενικὲς παρατηρήσεις καὶ συσχετισμοὶ μὲ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς μεταβυζαντινῆς τέχνης, ΔΧΑΕ 16, 1991-1992, 36-37.

¹⁶¹. Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ μητροπολίτης Λαρίσης ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἐλεήμων (+1510) καὶ οἱ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις του, *Οἰκοδομὴ καὶ Μαρτυρία. Ἐκφρασις ἀγάπης καὶ τιμῆς εἰς τὸν σεβ. μητροπολίτην Σεββίων καὶ Κοζάνης Διονύσιον*, τόμ. Β΄, Κοζάνη 1991, 394-396.

¹⁶². ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ε[ΥΜΟΡΦΟΠΟΥΛΟΣ] ΛΑΥΡΙΚΗΣ, Τὸ Μυλοπόταμον. Συλλογὴ ἱστορικῶν μνημονευμάτων, ΕΦΣΚ 28, 1899-1902, 228.

Δουσίκου (μεταξύ 1527 και 1535)¹⁶³, τό καθολικό τῆς ὁποίας θά ξαναχτίσει καί θά ἱστορήσει, λίγο ἀργότερα, ὁ ἀνεψιός του Λαρίσης Νεόφυτος (1550-1568)¹⁶⁴ καί στή Μυτιλήνη ὁ Ἰγνάτιος Ἀγαλλιανός, μητροπολίτης Μηθύμνης ἀνακαινίζει ἐκ βάθρων τίς ἐρειπωμένες μονές τοῦ Λειμῶνος καί τῆς Μυρσινιώτισσας. Θά μπορούσε νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι τά χρήματα γιά τίς δαψιλεῖς δωρεές τῶν ἐπισκόπων προέρχονται ἀπό προϋπάρχουσα προσωπική καί οἰκογενειακή περιουσία. Αὐτό πιθανόν νά ἰσχύει γιά τήν περίπτωση τοῦ Ἰγνατίου Ἀγαλλιανοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνήκε σέ πλούσια καί ἀρχοντική οἰκογένεια τῆς Μυτιλήνης¹⁶⁵. Γιά τόν Βησσαρίωνα, ὅμως, γνωρίζουμε ἀπό ἐγκώμιον, γραμμένο ἀπό τόν σύγχρονό του Παχώμιο Ρουσάνο, ὅτι προερχόταν ἀπό ἄσημη καί μόλις οἰκονομικά αὐτάρκη οἰκογένεια¹⁶⁶.

Γιά τόν Γεννάδιο δέν διαθέτουμε πληροφορίες ἄν κατεῖχε προσωπική περιουσία πρὶν γίνει μητροπολίτης Σερρών. Ὡστόσο ἀρχιεράτεψε σέ *τιμίαν... μεγάλην... καί ἀρχόντων εὐγενῶν εὐποροῦσαν* πολλῶν μητρόπολη, τουλάχιστον συγκριτικά μέ τοὺς ὁμορους ἀρχιερεῖς, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν ἐσόδων τοῦ *manastir-i metropolit*, τὸ ὁποῖο εἶναι περίπου τριπλάσιο ἢ τετραπλάσιο ἐκείνου τῶν μητροπόλεων Ζιχνῶν καί Δράμας¹⁶⁷.

Ἡ ἐξέχουσα οἰκονομικά θέση τῆς μητροπόλεως Σερρών τεκμηριώνεται ἔμμεσα καί ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ πεσκειοῦ, χρηματικοῦ τέλους, τὸ ὁποῖο κατέβαλε κάθε νέος μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος στίς ὀθωμανικὲς ἀρχές προκειμένου νά προμηθευθεῖ τὸ βεράτι διορισμοῦ του¹⁶⁸. Δέν γνωρίζουμε τὸ ὕψος τοῦ ποσοῦ ποὺ κατέβαλαν οἱ μητροπολίτες Σερρών στὸν 16ο αἰῶνα. Ἄλλωστε γιά ἐλάχιστες ἐπαρχίες διαθέτουμε πληροφορίες γιά τήν ἴδια περίοδο: τὸ 1541 τὸ πεσκέσι τῆς μητροπόλεως Ναυπλίου ἀνέρχεται σέ 8 φλωρία ἐνῶ λίγο μετὰ τὸ

¹⁶³. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 183-184· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἱστορικά σχόλια σέ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καί ἐνθυμήσεις τῆς μονῆς Δουσίκου, *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά* 1, 1984, 13-14.

¹⁶⁴. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης, 103-104· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἱστορικά σχόλια σέ ἐπιγραφές, 9-10 καί Ο ἸΔΙΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 187.

¹⁶⁵. Ι. ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ, Οἱ Ἀγαλλιανοὶ καί αἱ μοναὶ Λειμῶνος καί Μυρσινιώτισσας Καλλονῆς, *Δελτίον Ἑταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν* 6, 1973, 89-94.

¹⁶⁶. *Πατέρες δ' αὐτῷ τῶν ἐν αὐταρχείᾳ βιούντων καὶ τὸ περιττὸν τοῦ πλοῦτου διαπτυνόντων...* (ἐκδ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἅγιος Βησσαρίων, 257, στ.48-49).

¹⁶⁷. Βλ. πρὶ πάντω σελ. 308-309.

¹⁶⁸. Γιά τὰ πεσκέσια τῶν ἀρχιερέων, τὰ ὁποῖα μάλιστα κατεβάλλοντο ἐκ νέου ὅταν ἀνέβαινε στὸ θρόνο νέος σουλτάνος, βλ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλη Ἐκκλησία*, 87-89 καὶ εὐρετήριο.

1546 ανεβαίνει στα 30¹⁶⁹. Στα 1551 τό πεσκέσι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καρπάθου εἶναι 6 φλωρία, στα 1564 τοῦ ἐπισκόπου Κασσανδρείας 10 φλωρία καί στά 1567 τοῦ ἐπισκόπου Λέρου 10 φλωρία¹⁷⁰. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τό 1582 τό πεσκέσι τῆς μητροπόλεως τοῦ Ραπδενο εἶναι 5 νομίσματα καί τό 1584 ἐκεῖνο τῆς ἐπισκοπῆς Ἑλασσόνης 22 (χρυσά) νομίσματα. Τά παραπάνω παραδείγματα ἀποδεικνύουν πάντως ὅτι τό πεσκέσι δέν ἦταν ὁμόποσο γιά ὅλες τίς μητροπόλεις ἀλλά μᾶλλον ἐξαρτιόταν ἀπό τό οἰκονομικό μέγεθος ἢ/καί τήν πυκνότητα τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ κάθε ἐπισκοπικῆς περιφέρειας.

Σέ πίνακα πεσκεσίων, ποῦ χρονολογεῖται στά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα (1641/1651), τό πεσκέσι τῆς μητροπόλεως Σερρών (65 νομίσματα) εἶναι ὑπερεπιπλάσιο τῆς ὁμορῆς μητροπόλεως Ζιχνών (9 νομίσματα) καί μεγαλύτερο τῶν μητροπόλεων Φιλίππουπόλεως (50 νομίσματα) καί Τραπεζοῦντος (50 νομίσματα)¹⁷¹. Ἐπιπλέον, σέ πίνακα μή προσδιοριζομένων σαφῶς οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων (τά χαράτζια τῶν ἀρχιερέων) 85 μητροπόλεων καί ἐπισκοπῶν πρὸς τό πατριαρχεῖο, χρονολογούμενο τήν ἴδια ἐποχή (μεταξὺ 1644 καί 1665), ἡ μητρόπολη Σερρών κατέχει τήν δέκατη θέση (110 χρυσά φλωρία). Οἱ ὁμορῆς μητροπόλεις Φιλίππων καί Δράμας καί Ζιχνών ὀφείλουν ἀντίστοιχα 80 καί 38 φλωρία ἐνῶ ἡ κοντινὴ μητρόπολη Ξάνθης μόλις 20 φλωρία¹⁷².

Τό αὐξημένο πεσκέσι τῆς μητροπόλεως Σερρών ἀσφαλῶς σημαίνει καί αὐξημένη οἰκονομικὴ εὐμάρεια τῆς περιοχῆς. Ἡ εὐμάρεια τοιλάχιστον μιᾶς τάξης τῆς κοινωνίας τῶν Σερρών, λίγα χρόνια πρὶν ἀνεβεῖ στό θρόνο ὁ Γεννάδιος, ἀντανανκλᾶται στά κείμενα σειρᾶς δωρεῶν πρὸς τὴ γειτονικὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου ἀνάμεσα στα 1498/99 καί 1503¹⁷³. Τό 1498 ὁ Γεώργιος

¹⁶⁹. Ἐλισάβετ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Ἡ πατριαρχεῖα τοῦ Διονυσίου Β' σέ μία παραλλαγή τοῦ Ψευδο-Δωροθέου, *Θησαυρίσματα* 1, 1962, 152· Η ΙΑΙΣ, *Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ*, 87.

¹⁷⁰. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, *Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ*, 179, 183, 186.

¹⁷¹. Η. INALCIK, *Ottoman Archival Materials on Millets*, σὺν Β. BRAUD - Β. LEWIS (ἐκδ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, τόμ. Α', Νέα Ὑόρκη-Λονδίνο 1982, 441-443. Παρόμοιο συσχετισμὸ τοῦ ὕψους τοῦ πεσκεσιοῦ τῆς μητροπόλεως Προύσης μὲ ἐκεῖνο ἄλλων μικρασιατικῶν μητροπόλεων στα μέσα τοῦ 17ου αἰ. βλ. Χ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, Εἰδήσεις γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Προύσας (15ος-17ος αἰ.), *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 7, 1988-89, 27.

¹⁷². Keetje ROZEMOND, *Archimandrite Hierotheos Abbatios 1599-1664*, Λέιντεν 1966, 75-76.

¹⁷³. Γιά τὴν πόλη τῶν Σερρών (πληθυσμιακὴ κατάσταση, status τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ) σὺν β' μισό τοῦ 15ου αἰ. μὲ χρήσιμες πληροφορίες καί γιὰ τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰ. βλ. Τ. ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, Ἐνας νεομάρτυρας στὶς Σέρρες τοῦ β' μισοῦ τοῦ 15ου αἰῶνα. Ο

Προβατάρης, *ἐν πτωχείᾳ καὶ πενίᾳ πρότερον τραφεῖς, ὕστερον ἐδωρήσατο αὐτῷ ὁ Κύριος τὰ ἐλέη αὐτοῦ τὰ πλούσια*, δωρίζει ἐργαστήριον¹⁷⁴. Στά 1500 ὁ...*ἐν καλῇ καταστάσει διάγων Βασιλικός*, γιὸς τοῦ Μανουὴλ Φλεβοτόμου, δωρίζει 1300 ἄσπρα (26 χρυσά νομ.)¹⁷⁵. Τὸν ἴδιο χρόνο κάποιος Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῆ Μυτιλήνης *ἐλθὼν κατώκησε ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν καὶ χρημάτων πολλῶν κύριος γενόμενος* δωρίζει σπίτι καὶ ἐργαστήριον¹⁷⁶. Στά 1501 ὁ *ἐν εὐγενείᾳ* τραφεῖς Δημήτριος τοῦ Νήφου ἀφιερώνει περιβόλι¹⁷⁷. Τέλος, στά 1503 ὁ Μανουὴλ, γιὸς τοῦ Θεοδώρου Γεράκη, ὁ ὁποῖος ἦταν *ἐν εὐγενείᾳ καὶ ἐν δόξῃ περιφανῆς καὶ ἐν πλούτῳ περιβόητος*, δωρίζει στή μονὴ γρίπτο, ἀξίας 3.000 ἄσπρων (60 χρυσῶν νομισμάτων)¹⁷⁸.

Μολονότι στά δέκα τελευταῖα χρόνια τῆς ἀρχιερατείας του ὁ χριστιανικός πληθυσμός τῆς πόλης φαίνεται νά μειώνεται αἰσθητᾶ¹⁷⁹, ὁ ρέκτης καὶ φιλόκαλος ἀρχιερέας τῶν Σερρῶν Γεννάδιος συνέχισε νά ἀναλώνει τὰ οἰκονομικά του *δίκαια* σέ δαψιλεῖς χορηγίες μνημειακῆς ἐμβέλειας.

ἅγιος Ἰωάννης ὁ Σερραῖος καὶ ἡ ἀκολουθία του, ἔργο του μεγάλου ρήτορος Μανουὴλ Κορινθίου, *Βυζαντινά* 16, 1991, 215-238. Βλ. ἐπίσης Σ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ, *Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους ὑπὸ τοὺς Ὀθωμανούς*, σὺν Ρ. ODORICO, *Ἀναμνήσεις καὶ συμβουλές τοῦ Συναδινόυ*, 425-434, 463-465. Γιά τίς δωρεές τῶν Σερραίων πρὸς τὴ μονὴ Προδρόμου στὸν 17ο αἰ., βλ. Ρ. ODORICO, *Le prix du ciel: donations et donateurs à Serres (Macedoine) au XVIIe siècle*, *Balkanica* (Belgrade) 27, 1996, 21-44.

¹⁷⁴. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 212. Στὸν κώδικα τὸ ἔγγραφο φέρει χρονολογία Ἰανουάριος, Ἰνδικτιών β΄ 7006 (1498). Στὸ ἔτος ὅμως αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ ἡ α΄ Ἰνδικτιών. Πρβλ. ODORICO, *Les archives de Saint-Jean-Prodrôme*, ἀρ. 230, 229.

¹⁷⁵. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 216· ODORICO, ἀρ. 236, 229.

¹⁷⁶. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 212· ODORICO, ἀρ. 231, 229.

¹⁷⁷. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 220· ODORICO, ἀρ. 242, 230.

¹⁷⁸. Κώδιξ Β΄ Μονῆς Προδρόμου Σερρῶν, σελ. 221-222· ODORICO, ἀρ. 244, 230-31. Ἡ ἰδιαίτερα ἐγκωμιαστικὴ διατύπωση τοῦ ἐγγράφου ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ ἐξαιρετικά μεγάλη δωρεά. Γιά ἄλλες δωρεές πρὸς τὴ μονὴ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βλ. καὶ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ, *Προσκυνητάριον*, 38-39.

¹⁷⁹ Βλ. συνοπτικούς πίνακες τῆς διακυμάνσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης ἀπὸ τὸ 1454-55 ὡς τὸ 1566/82. βλ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ, *Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους*, 453. Τὰ στοιχεῖα ἀναφέρονται μόνον στὴν πόλη. Γιά τὰ χωριά ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ πληθυσμός αὐξάνει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15ου ὡς τὸ 1530/31, βλ. BELDICEANU, *Structures socio-économiques d'un village de Macédoine* (δ. π., σμ. 10), 38-39 καὶ 53 (πίν. 1).

Criton CRYSSOCHOIDIS, The Financial Situation of Bishops in the First Decades of the 16th Century and the Case of Gennadius of Serres

In the first part of this study evidence about the personality and the activities of Gennadius, metropolitan of Serres, is examined. An important feature of his long rule (1509-1540) is the donations he granted to monasteries, namely the Great Lavra in Mount Athos, as well as to the metropolis of Serres. As far as the Great Lavra is concerned, Gennadius financed the restoration and the wall paintings of the *trapeza*. He also offered precious objects, manuscripts and bought *adelphata*. Gennadius made also generous donations to the metropolis of Serres, to the adjacent monastery of Prodromos and the monastery of Kossinitza.

The 16th century is generally considered as a period of financial difficulty for the Christian population of the Ottoman empire. The presence of a wealthy bishop is examined in the second part of the present study within this framework. In particular, we focus on the development of the financial situation of a metropolitan as it emerges through the synodic acts of election and ordination of the prelates and of *berats*, with which the election was acknowledged by the Ottoman authorities and the actual appointment took place.

In the Greek documents of the second half of the 15th century references to the financial state of hierarchs are vague and general. On the contrary, in the 16th century, and especially after the synodic act of 1497, which among other things regulated issues regarding the income of bishops and the way of its collection, we encounter more detailed information that enable us to acquire a clearer picture. Ottoman *berats* present a similar picture.

Combining this evidence with that deriving from other sources we may draw conclusions about the institutionalised income of metropolitans in the first decades of the 16th century: *kanonikon*, marriage rates, income from ecclesiastical fairs (*panegyris*), sources of holy water (*hagiasma*), *zeteia*, heritage of priests and monks, other usual sources (*ta synethe*) of income (*emvatikion*, *exagoreutikion*), income from properties owned by the metropolis as well as income from subordinate bishops.

Finally, we conclude that this income together with the stability of the currency, especially during the first half of the 16th century, and the political stability of the Ottoman state contributed to the development of bishops' finances, to the accumulation of wealth and of a surplus, that could thus be used for donations, an activity widespread among the bishops at the 16th century.